DE VARRONIANO SCRIBENDI GENERE QUAESTIONES.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO

PHILOSOPHORUM ORDINE LIPSIENSI

RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

RICARDUS KRUMBIEGEL

HOHENSTEINIENSIS.

LIPSIAE

TYPIS M. HOFFMANNI

MDCCCLXXXXII.

OTTONI RIBBECK

sacrum.

Varronianum scribendi genus cum a grammaticis tantum non plane neglectum esset, proximis demum qui praeterierunt annis acriore studio tractare coeperunt, ex quo et editionibus novis compositis arti criticae certum fundamentum paratum est et Wölfflinus aliique, cum Ciceronis cultum ut ita dicam restringerent, eorum scriptorum, qui vulgari sermone usi sunt, magis rationem habere instituerunt.

Eam igitur grammaticae partem, quae in rebus orthographicis et in verborum flexione versatur, quantum ad Varronem pertinet, tractavit Aug. Müller 'de priscis verborum formis Varronianis', Hal. 1877.

Syntaxis autem cum nondum tota satis perquisita sit neque in eorum libris qui linguae latinae syntaxim illustraverunt, velut Drägeri et Kühneri, Varronis ita ut par est ratio habeatur, ego eam indagandam mihi proposui, omissis nimirum eis quae ab aliis prolata sunt. Nam de particularum usu Varr. diligenter disseruit H. Reiter ('Quaestt. Varr. gramm'., Regim. 1882); casuum usum explicuit J. Sitzler ('Über den Kasus-Gebrauch bei Varro', Tauberbischofsh. Progr. 1889). Neque praetereundum est cum alios in nonnullorum scriptorum sermone illustrando tum Ph. Thielmann ('De sermonis proprietatibus quae leguntur apud Cornificium et in primis Ciceronis libris' = Diss. Arg. II, 1879) occasione data etiam Varronis passim mentionem fecisse.

Praeter syntaxin vero nonnullas earum rerum indagare in animo mihi est quas „elocutionis" nomine ita comprehendere mihi liceat, ut huius vocis notio angustioribus finibus includatur („Stilistik"): ea enim distinguendi ratione utar qua usus est

J. H. Schmalz in grammaticae latinae compendio (= Iw. Müller Hdb. II), ad quem ipsi saepe recurremus, cum et multas res longe rectius quam qui ante eum explicare studuerunt explicuerit et — id quod ad nos pertinet — ad Varronis usum diligentius quam illi spectaverit.

Quae in singulorum verborum usu Varronis propria sunt[1]), ad ea commemoranda in neutra parte plerumque occasio se offeret. Speciminis causa pauca huius generis in appendice adiciam, ut, quot res quamque variae in sermone Varroniano explicatione et egeant et dignae sint, ostendam. Ipse materiam exhaurire nullo modo potui. Denique in altera appendicis parte de paucis locis Varronianis quid sentiam prolaturus sum.

Paene autem hanc commentationem ad finem perduxeram (si finis esse potest rei imperfectae), cum prodit Keilii commentarius, quo adeo multa mihi praerepta cognovi ut primum dubitarem num haec omnino digna essent quae emitterentur. Sed cum multa reprimere debuerim, quaedam a viro clarissimo mihi relicta esse eo magis gaudeo.

Iam priusquam ad ipsam rem aggrediar, unum mihi monendum est. Quos modo laudavi Stünkel et A. Müller suo iure etiam fragmenta satirarum ceterorumque librorum deperditorum in usum vocaverunt. Plurima autem eorum quae ego tractaturus sum, quoniam recte diiudicari plerumque nequeunt nisi totius loci sententiae structuraeque ratio habetur, ex fragmentis, in quibus hoc, quod extremo loco posui, non nisi raro fieri posse apparet, pauca tantum enucleari licet. Quamobrem ipse fere plane omissis fragmentis eos solum qui integri supersunt libros adhibendos mihi esse existimavi.

Not. Varronis libros nudis numeris significavi: I—III = rer. rust. libri, V—X = libri de lingua lat.

---

1) Vocabula a Varrone aut solo aut primo usurpata diligenter collegit L. Stünkel ('De Varroniana verborum formatione', Argent. 1875), quem si quae praeterierunt ea addidit Aug. Müller p. 63 sqq. apposito brevi eorum vocabulorum conspectu „quae cum sub Ciceronis temporibus plane obsoleta essent, a Varrone deliciarum causa ex antiquorum libris deprompta sunt."

Pars I.

De syntaxi Varroniana.

A. De enuntiatis simplicibus.

Caput I.

De praedicato.

§ 1.

Cum apud omnes scriptores Latinos loci inveniantur quibus praedicatum constet ex verbo substantivo cum adverbio coniuncto[1]), Varronianos hos tantum fere locos, quibus hic usus paullo insolentiore ratione admissus est, proferendos putavi:

I 13,6 *quae nunc sunt pleraque contra.*

cfr. III 2,4 *quae illic omnia contra* [*aurum*].

I 16,1 *si quid ita est . . . ut nostris agris prosit aut noceat.*

VI 47 *quod animus ita est ut . . . pervolet quo volt.*

I 20,1 *nigri* [*s.*] *potius quam aliter ut sint;* quo loco etiam potuit scribi *alio colore,* quod legitur II 5,10.

VIII 13 *prius enim nomen est quam verbum temp. et reliqua posterius quam nomen et verbum.* Cfr. Cic. Brut. 83,288 *Thucydides si posterius fuisset*; nec tamen plane eadem est vis verbi substantivi.

---

[1]) Cfr. Stinner, 'de eo quo Cicero in epistulis usus est sermone' pag. 24 sq. O Rebling, 'Versuch einer Charakteristik der röm. Umgangssprache' Kiel 1873 pag. 7.

Denique omisso v. *esse* legitur VI 18 *non multo enim post hic dies quam decessus Gallorum ex urbe.* Adverbium *post* Cicero uno orationum loco cum verbo substantivo coniunxit atque ne eo quidem temporali notione sed locali (*qui post erant* Milon. 29).

§ 2.

De omisso praedicato quae ab Schmalzio Synt. § 8 adnotantur, in eis Varro non valde a ceterorum auctorum usu recedit. Dicendi verba non raro ita omittit, ut haec transeundi formula legatur:

Haec hic. At Q. Lucienus (II 5,1)
Haec hic. At Murrius (II, 6,1)
Hic haec. At Scrofa (I 22,6)
Nos haec. At strepitus (III 17,10)

cfr. II 11,12 *Illi hoc, neque ab hoc* etc.

Sermonis cotidiani neglegentiae haec quoque conveniunt:
I 2,1 *Quid vos hic?*
I 2,11 *Illi interea ad nos*
quibus cum verbis cfr. III 17,10 (*At strepitus ab dextra et candidatus noster . . . in villam. Ille inde endo suam domum* etc.) et Kühn. p. 1046,7.

I 20,3 in. *Quos ad vecturas* (scil. *emeris*).

II 1,23 *Item ad alios morbos aliae causae.*

V 29 *Tiberis . . . nihil <ad> ἐτυμολόγον latinum, ut, quod oritur ex Samnio, Volturnus nihil ad latinam linguam.*

V 32 *quorum egregiam imaginem ex aere Pythagoras Tarenti* (sc. *fecit*).

VI 20 *quod tum . . . ab sacerdotibus ludi illi quibus* etc.

VI 40 *e quibus ut dixi quae poterimus;*
multa alia quae non enumero.

Non tamen licet eos locos huc referre quibus quod verbum subaudiendum sit, ex alia eiusdem propositionis parte cognosci potest, velut I 7,7 . . . *sunt quae non possunt vivere nisi . . . . in mari, ut scribit Theophrastus palmas et squillas* [*squillam* cod.]

§ 3.

Copulae vero ellipsi ut apud ceteros auctores sic apud Varronem — praesertim in eis librorum de l. l. partibus

quibus vocabula unde derivata sint, explicatur — nihil esse frequentius ut demonstrem, non possum omnes locos huc pertinentes referre; exempli causa enumeravi locos qui in libri de l. l. sexti prima parte (§ 1—34) exstant: omisi autem in computando eos quibus non tam simplex verbum substantivum quam dicendi vel similis verbi forma generis passivi ad sententiam complendam desideratur; nam talibus in enuntiatis fere ubique omittitur verbum finitum — neque finitum solum, verum etiam infinitivus, ut VII 64 *Miraculae a miris, id est monstris, a quo Accius ait personas distortis oribus deformis Miriones*[1]).

Deest igitur copula in enuntiatis primariis sex fere locis, in enuntiatis relativis decem, in enuntiatis per coniunctionem *quod* incipientibus novem locis, semel (§ 6) post coniunctionem *cum*. Deinde vero non minus quadragies et bis participium perf. pass. sine verbo finito ponitur in enuntiatis prioris ordinis, item in enunt. relativis novies, cum his quinquaginta fere locis octo tantum respondeant quibus copula additur, vel si eos locos, quibus participium coniungitur cum verbi substantivi tempore futuro (*si qua erunt . . . coniuncta* § 1) aut imperfecto (*qui . . . erant nati* § 5) aut perfecto (*qui . . . non fuerunt feriati* § 13 m), includi mavis, undecim. — Etiam gerundio gerundivoque longe plerumque sic uti Varronem, ut verbum *esse* non addat, rerum rusticarum libri satis demonstrant. Cfr. Heidrich 'Varroniana' pag. 6.

Sed his locis cum verbum quod deest facillime audiatur, restant nonnulli quibus omisso verbo finito durissima enuntiati structura efficitur; quorum hunc illum afferri liceat propter Schmalzium qui (§ 10 a) ait: „Tacitus . . . lässt, wie schon Cicero, Sallust und Varro in Nebensätzen es thun, aber ohne aufzufallen, die Kopula in solchen Sätzen in auffälliger Weise aus.“

V 28 *Antemnae* (dicuntur) *quod ante amnis, qui Anio* [sic L. Spengel rectissime pro v. tradito *quanto*], *influit in Tiberim.* Simillimum locum attulit O. Müller: V 58 init: *neque ut volgus putat hi Samothraces dii, qui Castor et*

---

1) Item in enuntiatis quae coniunctivum flagitant, e. g. V 7 *quis enim non videt unde Argentifodinae et Viocurus?*

Pollux. Cfr. IX 67 *alii generis enim vinum quod Chio, aliud quod Lesbo, sic ex regionibus aliis.*

§ 4.

Praeterea cum adamet Varro infinitivum *esse* omittere in structuris nominativi cum inf. (nam de eodem verbo omisso in structura accusativi cum infin. perf. aut fut. non opus est disserere), non raro verba velut haec: *posse dici videri,* sine infinitivo leguntur. Exempla proferam haec:

1., *posse:* V 38 *Propter horum similitudinem in urbe loca pura Areae, a quo potest etiam Ara Deum, quod pura;* VI 58 *quod a verbo graeco potest declinatum;* VI 68 *Id a θριάμβῳ, a graeco Liberi cognomento potest dictum.* Contra VI 73 *Etiam Spes a Sponte potest esse declinata.* Alia collegit O. Müller ad V 38. In Mergueti de Ciceronis orationibus lexico hanc ellipsin commemoratam non inveni.

2., *dici:* V 158 *dicuntur aedificati;* V 159 *dicuntur custoditi;* I 2, 20 *arbor olea quae primum dicitur ibi nata;* III 5 extr. *P. surgit quod eius candidati custos dicebatur deprensus* (cfr. III 5,8 *ornithonis qui animi causa constitutus a te . . . fertur*)

3., *videri:* VI 18 *Dies Poplifugia videtur nominatus;* VI 83 *Ab auribus verba videntur dicta Audio et Ausculto.*

Haec duo verba, *dici* et *videri,* etiam apud Ciceronem eadem brevitate ponuntur.

Caput II.

De subiecti et praedicati congruentia[1]).

§ 5.

Subiectum si constat duobus e substantivis in numero singulari positis, praedicatum item fere constanter eundem numerum exhibet. Pluralis enim paucissimis tantum locis exstat (eos locos quibus de hominum nominibus, non de rerum vocabulis agitur, nunc omitto); scil. II praef. 3 *relictis falce*

[1]) Ciceronis usum tractavit Anz in progr. Quedlinb. a. 1884.

et aratro[1]); I 7, 4 *sol ac luna coquunt* (secundum morem antiquorum sol et luna pro deis accipi possunt). Mire autem coniuncta est singularis pluralisque structura hoc loco VIII 76 (... *ut alias desint secundum et tertium, ... alias ut duo prima absint ... alias ut primum et tertium desit.*) Nam apud quemvis alium auctorem si haec legeremus, nostro iure offenderemus in eiusmodi varietate, quae Varronis quidem ingenio optime convenit[2]).

Eos autem locos, quibus praedicatum in singulari numero ponitur, non omnes enumero; paullo autem saepius, nisi quem locum praetermisi, antecedit verbum commune quam sequitur duo subiecta (5 : 3), ita quidem ut, si praedicatum constat aut ex verbo substantivo et adiectivo aut solo ex adiectivo (nam de omissa copula supra diximus), adiectivum cum eo nomine congruat quod propius positum est (I 5,1 *quod esset initum et finis*).

Item eis locis quibus amplectitur subiectum duo vel plus duo substantiva non omnia eodem in numero aut genere posita, praedicati numerus (et ubi generis discrimen intercedit, etiam genus) cum ea subiecti parte congruit quae minore intervallo ab ipso praedicato distat, sive antecedit verbum sive post subiecta positum est, velut I 13,4 *latera et summum vindicatum;* V 104 *Hinc declinatae fruges et frumentum*[3]).

Contra praedicati genus definiri duorum subiectorum,

---

[1]) Praecedente praedicato Cicero hac forma non usus est, cfr. Anz. p. 4 c 1) ~ p. 11 c 1). Varroniano loco propterea, quod *falce et aratro* quasi pro *instrumentis rusticis* dictum est, pluralis numerus singulari videtur a scriptore praepositus esse.

[2]) Tantum non plane eadem ratione duae structurae inter se commixtae sunt IX 92 *ab aliqua coniuncta vi et potestate quae et oculis et auribus latere soleant* [*soleat* Aldus].

[3]) Conferri possunt ei loci quibus adiectivum attributum ad duo substantiva pertinet velut III 1, 9 *pro nostra vicinitate et amore,* II 5, 1 *meum corium et flagra* [cfr. tamen Keilium qui, ut *mecum* scribatur, in commentario proponit], sat. fr. 417 *nulla ambrosia ac nectar*, de vita P. R. ap. Non $156,_{15}$ et $494,_{12}$, inverso ordine ibid. p. $532,_{10}$ *viri mulieresque Romanae* [*Romae* Luc. Müller, cuius mutationis causam non video]. De hac brevitate ab elegantioribus scriptoribus plerumque evitata cfr. Wölfflinum ad Bell. Afr. 5.

quorum diversa sunt genera, eo quod longius abest a praedicato[1]), apud Varronem his locis animadverti (de quibus cfr. Heidrich 'Varroniana' p. 9 sq.):

I 57,1 *parietes et solum . . . loricandi* [-*dum* Keil. in ed. min.]

et II 1,17 *quod hordeum et faba interdum sit quibusdam obiciendum* [*fabam* Ursinus].

Nullum vero locum me legisse memini quo praedicatum ad duo nomina diversi inter se generis aeque referendum in plurali numero generis neutrius positum sit[2]).

Ubi subiectum duobus nominibus propriis efficitur, semper cum praedicatum antecedit legitur singularis:

VIII 10 *consul fuit Tullius et Antonius*

III 2,2 *sedebat ad sinistram ei C. et F.*

II 1,3 *ut putavit Thales M. et Zeno Cit.*

ibid. *ut credidit Pythag. S. et Aristot. Stag.*, qua cum formula cfr. IX 107, ubi sequitur praedicatum item in sing. positum (*ut Cato et Ennius scribit*), cum V 113 (*ut Polybius et Callimachus scribunt*) et V 150 (*Cornelius at Lutatius scribunt*) in enuntiatis simillimis praedicatum numerum pluralem exhibeat. Ceterum VI 33 legitur: *ut Fulvius scribit et Iunius.*

Huc adde locos quibus praed. sing. sequitur subiecta duo particulis correlativis coniuncta[3]):

a) Subiectum efficiunt nomina propria: V 30 *et suum*

---

[1]) Ante Ciceronis aetatem hunc usum non inveniri monet Schmalz § 14. Locos Ciceronianos vide apud Anz. p. 12 c 2 extr. — Similiter I 18, 6 (*de familiae magnitudine et reliquo instrumento . . . scies quantam pares*) Varro etiam attributum duobus nominibus commune contra usum, nihilo tamen secius cum causa ad prius substantivum rettulit, siquidem „familiam" prae „reliquo instrumento" magis premi voluit.

[2]) Attributum in neutro genere positum uno loco legi quem eo magis proferam quod adhuc fugisse videtur grammaticos. Qui cum dubitaverint atque etiam nunc dubitent, vox pollinis masculini generis sit an feminini (cfr. Neue I² 494), in congerendis eis locis, unde genus cognosci posset, nondum rationem habuerunt verborum quae leguntur III 10, 7 *ibique polentam et pollinem aqua madefacta dant cibum*, ubi genus neutrum vix scriptum esset, nisi pollinis vocabulum pro masculino scriptor accepisset. — An scribendum, quod editio princeps habet, *madefactam*?

[3]) Cicero multo saepius plurali utitur quam singulari; cfr. Anz. p. 14—17.

Etruria et Latium suum esse credit; V 62 *et Victoria et Venus dicitur Caeligena;* VII 36 *ita ut et Faunus et Fauna sit.*

b) Subiectum constat ex nominibus appellativis: V 100 *Ibi et sagitta et quod vehementissimum flumen dicitur Tigris;* II 6,3 *Quod similes parentum genuntur, eligendi et mas et femina cum dignitate ut sit.* Quo loco cum interpungendum sit post *eligendi* — scil. asini s. onagri —, non recte Schneider Jucundum secutus pro *sit* scripsit *sint.* Contra legitur pluralis II 10,4 (*neque Bastulus neque Turdulus idonei, Galli appositissimi*), fortasse quod sequitur plur. *Galli app.*[1]).

Denique propter v. *uterque* cfr. V 180 *qui petebat et qui inficiabatur, de aliis rebus uterque quingenos aeris ad pontem deponebant.* ∾ sat. fr. 377 *si et accusator et reus erunt tenebrio uterque,* de quo loco tamen non consentiunt viri docti[2]).

§ 6.

Loci quibus verbum non cum subiecto, sed cum praedicati nomine congruat, complures inveniuntur apud Varronem neque solum quibus assimiletur genus, sed etiam nonnulli quibus numerus[3]); cfr. V 143 *Post ea qui fiebat orbis, Urbis*

---

[1]) Quod Schmalz Sy. § 11a ait praedicatum quod ad duo subiecta pariter ita referendum sit, ut utrumque subiectum alterum sine altero actionem illam perficere eo exprimatur, a probatis scriptoribus in singulari numero poni, pluralem non inveniri nisi inde a Livii temporibus: haud dubie iam Varronem eadem ratione usum esse ostendet locus III 5, 17 in. (*Intrinsecus sub tholo stella lucifer interdiu, noctu hesperus ita circumeunt — ac moventur ut indicent quot sint horae*), similiter sat fr. 34 (*me Iupiter Olympiae, Minerva Athenis . . vindicassent*). Ceterum nisi fallor, etiam duo loci Ciceroniani huc pertinent, ad Att. 15, 9, 1 (*ut Brutus in Asia, Cassius in Sicilia frumentum emendum . . . curarent*) et Tusc. I 89; cfr. Anz. p. 17 C extr.

[2]) Nonii (p. 19) codd. praebent . . . . *tenebriones uterque utrumque vituperato.* Luc. Müller variam lectionem non adscripsit; secundum Büchelerum quem erravisse crediderim optimi libri scriptura est *tenebrio.* Hi vocem *uterque* referunt ad enuntiatum condicionale; alii ut Ribbeckius (Rh. M. 14, 125) coniungunt *uterque utrumque vituperato;* qua de structura cfr. Dräger I p. 89 et Menge J. Jahrb. 1889 p. 266.

[3]) Ubique structuram explicari apparet collocatione verborum. Ubi enim subiectum maiore intervallo a praedicato distat, verbum finitum cum praedicati nomine propius posito congruit. Necessaria est haec structura, ubi verbum finitum primam sedem tenet, subiectum ultimam (VII 8).

principium; qui, quod erat post murum, Postmoerium dictum; V 181 *ea* (sc. pecunia) *quae assignata erat, Attributum dictum;* VII 8 *in terris dictum templum locus . . . finitus;* VII 44 *id Tutulus appellatus,* etc. (Contra V 155 extr. *is* — scil. locus — *Graecostasis appellatus*). De numero et genere cfr. VI 28 *ut novus annus Kalendae Ianuariae ab novo sole appellatae, novus mensis a nova luna Nonae;* V 90 *praesidium dictum qui extra castra praesidebant in loco aliquo, quo tutior regio esset.*

Permultis autem locis ex more Varroniano verbum substantivum plane omittitur, velut VI 22 *quod is dies feriae eius,* similiter § 19 *quod ei deae feriae publicae dies is;* § 23 in. *cuius feriae publicae is dies* al.

§ 7.

Structurae κατὰ σύνεσιν pauca exempla habeo quae proferam: I 13, 1 (*familia ubi versetur providendum, si fessi opere aut frigore aut calore, ubi commodissime possint se quiete reciperare*) et VI 23 (*Larentinae quem diem quidam in scribendo Larentalia appellant, ab Acca Larentia nominatus*) ubi enuntiati relativi obiecto praedicati genus eadem ratione mutatum est atque subiecto apud Caes. B. C. II 19 extr. (*Carmonenses, quae est longe firmissima . . . civitas, ... cohortes eiecit*), de quo loco non recte, ut iam apparet, Dräger I 168 adnotavit: „ist ἅπαξ εἰρ. im Latein."

Unus locus laudandus est propterea quod verbum non in subiecti numero positum est sed eius nominis quod cum ipso subiecto comparatur (Schmalz § 11b): V 123 *sinum maiorem cavationem quam pocula habebant* [*habebat* L. Spengel, sine causa]. Similiter Sall. Cat. 25,3 (*ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuit*), Iug. 50 etc.

Denique exscribo locum IX 34 (*quod ea* — scil. verba — *homines ad suam quisque voluntatem fingat*) ubi perperam pluralem ab Aldo et Laeto insertum esse docent e. g. Sallustii verba Catil. 37, 6 (*multi . . . sibi quisque . . . talia sperabat*) et alii loci quos vide apud Madv. ad Cic. Fin. V 15, 42. Tamen in orationibus Ciceronis exemplum non inveni quo verbi finiti singularis legatur, quem omnino multo rariorem esse plurali numero docet Kühner p. 187 sq.

§ 8.

Pronomine relativo si subiectum ita exprimitur ut praedicatum constet ex copula et nomine, quod docet Schmalz (Sy. § 20) apud priscos scriptores non observatam esse eam formam in qua pronomen relativum cum nomine praedicati congruat, commemorandi sunt qui huc pertineant loci Varroniani I 41, 4 *(fici semen .... quae sunt minuta* grana); I 7, 6 *(Subari qui nunc Thurii dicuntur).*

Ab hoc genere seiungi vix potest ea forma enuntiatorum relativorum in quibus accusativus pronominis relativi ex appellandi verbo cum altero accusativo coniuncto pendet. Eiusmodi in propositionibus utraque structura aeque fere multis locis apud Varronem invenitur; discrimen autem si statuere opus est, multo magis Schmalzii sententia probanda erit (§ 20) quam Kühneri (p. 25 n. 4), quoniam re vera his locis, quibus pron. relat. idem genus ostendit atque substantivum ad quod respicit, enuntiatum relat. minime sententiam aliquam minoris momenti exprimit, sed ab enuntiato primario omnino segregari non potest. Nam his locis I 2,9 *quod effodiebat circum arbores e radicibus quae nascerentur e solo, quos stolones appellabant*, II 4, 13 *in nutricatu quam porculationem appellant*, III 13, 2 *silva erat . . . quod non leporarium, sed therotrophium appellabat* [sic Jucundus pro *-abant*] etc. enuntiatum relativum nil continet nisi additamentum quod salva sententia etiam omitti poterat; contra I 46 *admirandum quod fit in floribus quos vocant heliotropia*, II 5, 12 extr. *secundum astri exortum ... quod Graeci vocant lyran, fidem nostri* etc. enuntiatum relativum cum enuntiato primario tam arcte cohaeret ut necesse fuerit pronomen rel. ad nomen regens referri.

Sed — „plerumque“ enim, non „semper“ hoc discrimen observari Schmalzius dicit — III 16, 12 (*Melittonas ita facere oportet, quos alii melitrophia appellant, eandem rem quidam mellaria*), quod legitur enuntiatum relativum, id eis potius adnumerem, quibus sententia ad intelligendam propositionem primariam necessaria non exprimatur. Idem dicendum de loco I 57, 2 (*quidam granaria habent sub terris, speluncas, quas vocant sirus ut in Cappadocia ac Thracia, alii puteos etc.*)

Nec vero hanc structuram missam facere possum quin afferam locum III 7, 2 ... *incedunt in locum unum quod alii vocant peristerona, alii peristerotrophion*, ubi pron. rel. non priori sed alteri nomini praedicati in enunt. relat. accommodatum est. Nam cum scriberet pronomen relativum, Varro solum vocabuli q. e. *peristerotrophion* videtur rationem habuisse; in ipso autem scribendo etiam alterius nominis in mentem ei venit, quod cum non commemorare nollet, singularis structura orta est.[1])

Caput III.

De attributo.

§ 9.

Ut apud priscos scriptores substantivo non raro additur alterum substantivum quod attributi locum teneat (cfr. Holtze I 7; Dräger I 624), ita apud Varronem huius formae, quae apud Ciceronem minus sane frequens est, sat multa exempla inveniri non mirabimur, tamen — ut omittam usitatissima velut *femina bos* II 1, 17, *arbor alnus* I 7, 7 extr., *arbor olea* I 2, 20 et, inverso ordine, *ex olea arbore* III 16, 25; contra *olea* sine subst. *arbor* I 2, 19 — perpauca singularia quae commemorentur digna sunt: I 29, 3 *qua aratrum vomere lacunam striam fecit, sulcus vocatur,* nisi forte v. *lacunam* quod potest additum esse ut *striae* vocabulum rarissimum explicaretur, plane deleri oportet (ut voluerat Ursinus; sed vide Keil. ad l.)

VII 76 *Iubar dicitur stella lucifer* [*quae*] *in summo quod habet lumen diffusum, ut leo in capite iubar* — etsi hoc loco *Lucifer* nominis proprii instar dictum esse potest, cfr. III 5, 17 (vide supra pag. 13 not. 1). I 1, 4 *liber index.*

Vox q. e. *torrens,* qua plerique ut substantivo utuntur, propriam participii vim servavit I 12, 14 *torrentes fluvii.*

---

[1]) Constantiam Varronis in formulis quibusdam adhibendis inde cognosce quod his omnibus locis „appellandi" verbum ultimam in enuntiato, „vocandi" paenultimam sedem tenet.

§ 10.

Quo attributi locus teneatur adverbio[1]), Varronianum non possum afferre exemplum; ubi autem cum substantivo Varro coniungit praepositionem et substantivum ex ea praepositione pendens, praesertim in l. l. V—VII (scil. cum explicantur nomina rerum ex aliqua materia factarum etc.) velut V 116 *Lorica quod e loris de corio crudo pectoralia faciebant*, non fere discedit a ceterorum scriptorum consuetudine de qua cfr. Kühner p. 163. Unius loci mentio fiat quo uni substantivo (*cingulum*) tria eiusmodi attributa addita sunt: II 9, 15 *cingulum circum collum ex corio firmo cum clavulis capitatis*.

Caput IV.

De adiectivis.

§ 11.

Ad augendam vim superlativi ut a priscis auctoribus sic a Varrone adv. *longe* non usurpari monet Thielm. p. 414.

Item ne *bene* quidem adverbium memini me in libris superstitibus cum adiectivo coniunctum legisse. (In sat. fr. 253 legitur *bene mollis*, cfr. Cato 3, 5).

In duabus rebus distinguendis pro comparativo, quo probati scriptores utuntur, superlativus usurpatus est III 12, 5 *pedibus primis humilibus, posterioribus altis* (*priores pedes* Plin. 11, 45, 101).

[1]) Ut nonnulli scriptores — cfr. Dräger I p. 111 — notionem substantivi alicuius insolentius usurpati (in comparationibus) mitigare et restringere solent praeposito adverbio *quasi* (V 135 *qui quasi temo est inter boves*, *Bura a bubus* etc.), sic Varro nonnunquam eadem ratione adhibet particulam *ut* quae his locis legitur I 18, 1 (*scribens de olivetis et vineis ut duas formulas*); II 3, 2 (*sub rostra duas ut mammulas pensiles habeant*); III 16, 9 (*ut colonias mittunt*); VII 44 (*in capitibus habere solent ut metam*); IX 6 (*populi consuetudinis non sum ut dominus*) etc.; cfr. Keil ad I 2, 15 (quamquam quos locos affert, non omnes eiusdem generis sunt). Apud alios scriptores similia exempla frustra quaesivi; nam Cic. Sest. 91 *ut moenibus* coniectura incerta est (Madv. Opusc. Acad. p. 481).

Quod exemplum cum eo conferas quod affert Thielm. p. 416 (*uter potissimum* = *uter potius*) aut cum eis verbis quae leguntur apud Varr. VI 22 (*sed quod de his prius, id* —), ubi pro *quod* exspectari poterat *utrum;* qua de re cfr. Kühnast p. 200. Caesar in eadem sententia bis exprimenda varians diversis structuris usus est; cum enim B. G. V 44 in. dixerit: *Hi.. inter se controversias habebant, quinam anteferretur,* exeunte capite legitur: .. *uter utri* .. *anteferendus videretur.*

§ 12.

Iam pauca addenda de adiectivis sine substantivo positis. Quorum in conspectu Dräger p. 47 sqq. haec quae ad Varronem pertinent omisit.

Hora omittitur non apud Iuvenalem primum, sed praeter Hor. Ep. I 7, 71 al. iam apud Varronem II 11, 9 (*dies ad eam rem sumuntur sereni, et iis id faciunt fere a quarta ad decimam*) cfr. Kettner 'Krit. Bem.' p. 13; Thielm. p. 427 extr. Formula aperte ex sermone cotidiano translata est; eadem brevitas etiam nostratibus usitatissima.

Lingua VII 55 *in latina,* siquidem salva scriptura est.

Purpura III 17, 10 *cum lata.* Pro *purpura* multo usitatior est vox *clavi,* sed etiam apud Quintil. XI § 139 *purpura* significat *clavum,* cfr. Marquardt, 'Priv.-Alt.' p. 530 not. 4.

Granum I 44, 1 extr. *tantum valet regio ac genus terrae ut ex eodem semine aliubi cum decimo redeat, aliubi cum quinto decimo.* Formulam brevem, in qua etiam subiectum omitti poterat, inter terminos technicos qui vulgo nominantur numerandam esse apparet. Similiter Cicero Verr. III 112 sq. *ager efficit cum octavo.* — De numero ordinali pro cardinali cfr. e. g. Iuv. I 64.

Addo (cfr. Kühnast p. 45 adn; Kühner p. 170; Schmalz p. [2]537) participia sine nomine posita: VIII 55 extr. *quae quoniam admonitus perspicere potest, omitto;* IX 98 *sic .. reprehendenti responderi potest;* I 14, 1 extr. addito adiectivo *saepimentum .... praetereuntis lascivi non metuet facem ardentem.*

Caput V.

De numeralibus.

§ 13.

Mille (cfr. Kühner p. 484) in numero singulari cum genetivo coniunctum apud Varronem non raro invenitur, namque praeter locum a Gellio laudatum (I 16 cfr. Dräger I p. 89) etiam legitur I 57, 2; II 3, 10 bis; III 1, 4; VIII 71 (*quaerunt . . . quor dicatur Mille Denarium, non Mille Denariorum*).

Contra ex plurali *milia* non pendet genetivus, sed nomen instar appositionis in eodem casu additur III 2, 17; III 17, 3; VI 38 extr.

§ 14.

Numerus cardinalis a Varrone praeter locum quem Dräger (I p. 91) laudavit (II 4, 22), etiam III 9, 10 (cfr. Colum. VIII 5, 10) bis ita circumscribitur, ut adverbium numerale et distributivus numerus inter se coniungantur: *gallinaceis . . pullis bis deni dies opus sunt, pavoninis ter noveni,* contra § 16 de eadem re *diebus fere viginti excudunt.*[1]) Videtur hic usus ex sermone cotidiano in litteras, praesertim in poetarum elocutionem transiisse (cfr. nostratium „dreimal 24 Stunden"); atque satis frequentem eam dicendi rationem fuisse in sermone vulgari, inde licebit concludere quod nunc ea usurpatur in lingua francog. ad exprimendum numerum octogenarium.

§ 15.

Minus accurate nonnunquam Varro utitur numero cardinali, ubi distributivum expectaveris, velut I 10, 2, III 9, 6 (*caveae . . . utraeque in longitudinem circiter decem pedum*) etc. Quibusdam locis vel variavit, ut solet; velut II 3, 10 (*ut alii ad denas capras singulos parent hircos, ut ego, alii etiam ad quindecim, ut Menas*) et inverso ordine III 2, 17 (*minus decem milia — plus vicena*).

---

[1]) Cfr. sat. fr. 92 *bis sex.* Apud Kühnerum p. 487 A 4 a) duo alii loci Varroniani laudantur, quos non recte afferri sententia ipsorum locorum demmonstrat.

§ 16.

Prorsus eiusdem usus cuius Dräger I p. 92 ex Gellio duo exempla protulit, ut pro singulari numero substantivi cum numero ordinali et pronomine q. e. *quisque* coniuncti legatur pluralis omisso *quisque* pronomine, iam apud Varronem[1]) exemplum inveni II praef. 1 (*annum ita diviserunt ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura colerent*); *nonis diebus* = *nono quoque die*. Ceterum ne sollemnis quidem formula deest apud Varronem; VI 11 legitur *quinto quoque anno*.

Caput VI.

De praepositionibus.

§ 17.

De collocatione praepositionum.

Cum Cicero praesertim in prioribus libris (cfr. Act. Sem. Erl. I 147; Thielm. p. 425; de Cic. epistulis Hofmann in edit. I p. 215 extr.) non raro praepositionem nomini postposuerit, apud Varronem his tantum locis post pronomen relativum posita legitur:

VII 31 extr. *quam circum*; § 50 *quas infra*; VII 37 *quae propter* (secundum Spengeli interpretationem quam probandam esse censeo)[2]); I 48, 3 *qua sub latent herba*.

Atque *circum* et *propter* praepositiones postpositae nihil singulare habent, cfr. Kühner p. 426; et ut praepositionem *infra* etiam aliis locis secundam sedem tenere demonstrare non possimus, haud dubie casu mero fit, quod omnino haec praep. multo minus frequens est quam illae (e. g. ter tantum legitur in Ciceronis oratt.) Eius autem praepositionis, quae in extremo exemplo pronomen relativum sequitur, nomini postpositae cum alterum exemplum non videatur exstare,

---

[1]) Usurpato numero distributivo additoque adi. *omnibus* scripsit Plinius: *omnibus tricenis diebus*, cfr. Krebs Antib. [5]801.

[2]) In sat. fr. 436 = Non. p. $492_{,16}$ ubi codd. exhibent *quaepropter*, Bücheler scripsit *quapropter*, Luc. Müller ex Haveti coniectura *quem propter*.

Keil in ed. min. scripsit ordinem verborum mutandum esse censens *quae .... apparent, sub qua latent herba, ea vocatur vagina.* Sed haud scio an rectius ordo qui traditus est retineatur; nam eiusmodi collocatio in pronomine relativo multo minus offensionis praebet quam si alii vocabulo postposita esset. Praeterea vero hoc loco eo facilius ferri potest *qua sub,* quod ipsum nomen *herba* ita sequitur ut unum verbum finitum intercedat.

Similiter verba collocata sunt V 154 *Circus Flaminius dicitur qui circum aedificatus est Flaminium campum;* sufficiet uno verbo praepositionum originem adverbialem significasse.

De praepositione postposita vel potius interposita *loca propter et pabulum* (II 11, 4) cfr. Keilii comm. ad h. l. Minime vero probandum quod O. Müller VI 78 scripsit *alios apud* pro *alios alia,* cfr. Reiter p. 23 n. 1.

Obiter commemoro frequentiorem apud Varronem esse hanc praepositionis collocationem *alia de causa* quam hanc *de alia causa* etc. ut demonstravit Rössner 'de praep. ab de ex usu Varr.' p. 34.

Restat ut praepositionis *cum* cum pronomine relativo coniunctae exempla proferantur

X 21 *cum quo conferas*
29 *cum quibus conferuntur*
77 *cum quo confertur.*

Apud priscos Latinos sollemnem collocationem fuisse *quibuscum,* Ciceronis aetate alteram magis magisque in usum venisse adeo ut posteriores ea fere sola usi sint, demonstrat Greef in commentationibus notis (Phil. 32 et 35).

§ 18.

Praepositio ad duo plurave substantiva pariter referenda cum a probatis scriptoribus unicuique eorum praeponi soleat, nisi arcte inter se coniuncta sunt, Varro etiam tunc eam omittit nonnunquam, cum aegre desideratur, siquidem dura est brevitas et minus perpolito scribendi generi conveniens locis velut his III 9, 9 *quae debent potius in concipiendo occupatae esse quam incubando* — tamen hoc loco omissa praepositione simul cacophonia evitata est —; I 7, 7 *sunt quae non possunt vivere nisi in loco aquoso aut etiam aqua;* VI 90

non solum ad consules et censores sed etiam quaestores; VI 97 *de oratione soluta duo* — scil. libros —, *poetica unum* etc.; cfr. Keil. ad II 1, 22.

Praesertim post adv. *item*, quo plerumque certe paullo laxius antecedentibus aliud membrum adiungitur, non poni solet praepositio, cfr.

III 9, 17 *cum psittacis ac merulis albis, item aliis id genus rebus inusitatis;*

III 10, 4 *producunt in prata, item piscinas aut paludes;*

IX 47 *cur malimus habere lectos alios ex ebore, alios ex testudine, sic item genere aliquo alio;*

VI 78 ... *quae fiunt apud fabros pictores item alios alia,* cfr. Reiter p. 23 n 1.

Tamen ne elegantiores quidem scriptores plane abstinuisse a tali brevitate cognoscitur ex locis a Kühnero p. 422 b congestis; inter quos haud scio an sint nonnulli quos editores sine causa iusta mutaverint, quoniam loci prolati haud dubie se tuentur alter alterum.

Praeterea vero nonnunquam ubi plus duo membra coniunguntur, Varro in repetenda praepositione minime sibi constans est. Non profecto dico Varronem variare non potuisse e. g. II 1, 16 *alterae partes quattuor sunt, cum iam emeris, observandae, de pastione, de fetura, de nutricatu, de sanitate* et II 2, 7 *de alteris quattuor rebus deinceps dicam, de pastione, fetura, nutricatu, sanitate*[1]); sed e. g. III 12, 5 *in Gallia transalpina et Macedonia fiunt permagni, in Hispania et in Italia mediocres* vix intelligitur, cur in bis binorum membrorum priore pari praepositionem non repetiverit, repetiverit in altero; contra atque II 1, 22, ubi legitur: *laborant propter aestus aut propter frigora, nec non etiam propter nimium laborem aut contra nullam exercitationem,* nisi forte hoc loco adverbium *contra* interpositum causa inconstantiae fuit. —

---

[1]) Priore enim loco cum totam materiam disponat, id agit, ut quam apertissime singulae partes discernantur; in altero enuntiato quattuor illas res breviter (iam enim innotuerunt) in mentem revocat et quasi uno termino complectitur.

Similiter in appositione[1]) variatum est I 17, 1 . . . *in duas partes, in homines et adminicula hominum, . . . alii in tres partes, instrumenti genus vocale et semivocale et neutrum;* quamquam etiam hoc loco omissa praep. ante v. *instrumenti* scriptor evitare voluisse potest, ne bis eadem syllaba *in* pronuntiari deberet. Videtur enim in his potissimum rebus verborum soni numerorumque quam maxime ratio habita esse.

Contra I 17,2 *etiam nunc sunt in Asia atque Aegypto et in Illyrico complures* quod in secundo membro omisit praepositionem, addidit in tertio, primum membrum Varro arcte coniunxit cum secundo, tertium minus arcte adiunxit (propterea etiam videtur diversis coniunctionibus usus esse); nam terris exteris opponitur provincia Romana, ad quam solam vox q. e. *complures* referenda est[2]). Item II 11,11 *Fructum . . . capra e pilis* [sic Keil ed. min. pro *caprae pilus*] *ministrat ad usum nauticum et ad bellica tormenta et fabrilia vasa* omnino non tria membra distinguuntur, sed duo, quorum alterum bifariam dividitur: nam concreta substantiva duo quodammodo opponuntur nomini abstracto.

§ 19.

Unum nomen duabus simul e praepositionibus pendet I 35 *ante et post brumam;* sic etiam V 83 *uls et cis Tiberim* in prisca formula e coniectura restituta (vide app. crit.) cfr. Neue II ²727 extr.

§ 20.

De singulis praepositionibus quoniam non solum O. Rössner ('De praep. ab de ex usu Varr.') locos propter singularem

---

1) In qua plerumque omittitur praeverbium, cfr. Kühner p. 423 m. Apud Varronem quod legitur VI 68 *milites . . . clamitant . . . Io triumphe! id a θριάμβῳ ac* (sic cod. Flor.) *graeco Liberi cognomento potest dictum* quaeritur utrum rectius O. Müller vocem *ac* plane deleverit an Spengel mutaverit in *a*. Falsam autem esse eorum opinionem qui in appositione omnino non poni praepositionem censeant, demonstratur a Seyffert-Müll. ad Cic. Lael. p. 58. Is locus de quo ibi agitur (Lael. 3, 11) plane similis est Varroniano II 2, 7 aliis.

2) Similiter I 57, 3 (*Supra terram granaria in agro quidam sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore et in Apulia quidam*) posteriore loco vocem *quidam* ad v. *in Apulia* tantum referendam esse et ex sententia apparet et ex praepositione bis posita.

praepositionis usum memorabiles diligenter collegit, sed etiam Sitzler in commentatione de casuum usu Varr. obiter quaedam tetigit, pauca tantum nunc addam.

In conspectu praepositionum compositarum Schmalz (Sy. § 152,2) omisit eam q. e. *incircum* (V 25 *A puteis oppidum ut Puteoli quod incircum eum locum aquae frigidae et caldae multae*), quae praeterea non inveniri videtur praeter unum digestorum locum ac ne eum quidem integrum; cfr. Hand Turs. s. v.

De praepositione *ad—versus*, quae deest apud Ciceronem, Varroni communis est cum Sallustio et Belli Africi auctore (cfr. Wölfflin. Arch. VI 99), vide Keil. ad I 12,1 (et I 26). Ut III 5,9 legitur *in agrum versus*, sic *in cacumen versus* V 115; similiter VI 8 *ad nos versum;* contra VII 41 *adversus eum*.

B. De enuntiatis compositis.

Enuntiata composita cum aut constent ex partibus aequi ordinis, aut ita sint comparata, ut altera pars alteri subiecta sit, iam ad enuntiata iuxta posita accedam.

Caput I.
De enuntiatis coordinatis.

Potero autem satis habere de ea coordinationis forma verba fecisse, in qua ad verba iungenda scriptor particulis non usus est, quoniam in particularum usu diligentissime versatus est H. Reiter ('Quaestt. Varr. gramm.'). Dicam igitur in

§ 21.
de asyndeti usu Varroniano.

Quamquam hoc loco de enuntiatis tantum agere nobis proposuimus, tamen, ne similia a similibus nimis divellantur, etiam de verbis singulis sine coniunctione copulativa iuxta positis breviter quae dicenda sunt proferemus.

Duo igitur **substantiva** in libris de l. l. nunquam sine coniunctione ponuntur (nam omittendi sunt omnes ei loci quibus duo nomina exempli causa adscripta sunt, ea quidem copulativa particula non coniuncta velut VIII 66 *hos Montes Fontes* etc.), in r. r. libris rarissime:

I 58 *faba legumina . . . perdiu incolumia servantur;* II 4,3 *praeterquam pedibus capite;* III 9,14 *qua coeperint habere pinnas, e capite, e collo eorum crebro eligendi pedes* — pauca sane prisci sermonis vestigia, nec tamen ea coniecturis removenda (cfr. Keil. ad II 4,3), quamquam quin revera nonnullis locis exciderit coniunctio, dubium esse nequit.

Plus duo membra — cfr. Kühner p. 654 — cum a ceteris scriptoribus plerumque sic coniungantur ut aut nusquam aut ubique ponatur *et* aut membrum extremum adnectatur particula *que,* Varro, qui plurimis sane locis asyndeto usus est, tamen nonnunquam etiam eam formam admisit, quam Cicero uno tantum loco epistularum usurpavit, scil. ut inter extremum membrum et id quod praecedit inseratur *et*[1]). Nam quibus locis Ciceronianis praeterea de tribus membris id quod extremum est particula *et* adnecti videtur, eis primum cum secundo ita cohaeret ut rectius duo membra distinguantur quam tria; cfr. Köhler Act. Sem. Erl. I 148. Locus de quo dico est ad Att. I 20,1 (*qua de re cum ad me ita suaviter diligenter officiose et humaniter scripseris* —), ubi vide Boot., qui recte monet discernendum esse inter eos locos quibus *que* et eos quibus *et* positum sit. Ceterum non credo cum Baitero et Bootio apud Ciceronem l. l. *et* esse delendum; nam potuit haud dubie Cicero in epistula hanc structuram minus elegantem[2]) sibi concedere cuius exempla apud Varronem[3]) compluria inveniuntur:

---

[1]) Particula *ac* cum non raro inter secundum membrum et tertium interponatur, ab eis locis quibus id fit abstinendum est. Quamquam ne Keil. quidem utriusque generis locos discrevit in comm. ad I 4, 1. Minus accurate etiam Hofmann Cic. Ep. I p. 148.

[2]) Fortasse ne hoc quidem loco opus est Ciceroni eiusmodi neglegentiam vindicare, si statues bis bina adverbia ita coniungi, ut tertium quodammodo ad secundum spectet, quartum ad primum.

[3]) Verba quae leguntur I 4, 1 *aqua terra anima et sol* consulto omisi, quod Ennii sunt, non Varronis; fortasse versus heroi extremam partem efficiunt. Similiter legitur apud Catullum 63, 60 *Abero foro palaestra*

I 41,4 *ficus, malus punica et vitis* (contra eodem versu sequuntur verba *palma et cupressus et olea*); I 68 *pensilia ut uvae, mala et sorba;* III 12,2 *custodia, incrementum et pastio;* V 94 *Vindemiator, Vestigator et Venator;* IX 33 *in [cornibus] bovom, hominum et equorum natura;* similiter fortasse etiam in fragm. de vita P. R. III = Non. p. $529_{,25}$, quamquam verba non integra esse elucet: . . *faetialesque viginti qui de his rebus cognoscerent, iudicarent et statuerent, [et] constituerunt.*

Sed iam huius excursus finem faciamus, ut revertamur ad asyndeta.

Verba finita duo particula non coniuncta dura ratione scripta videntur II 2,14 *cum omnes conceperunt, rursus arietes secernendi, ita factis praegnatibus quod sunt molesti, obsunt.* Sed iam Scaliger v. *obsunt* deleri voluerat; contra Keil in vocula *ita* (cum *factis*, ut videbatur, iungenda) suo iure offendens substituit *iam* (cfr. II 7,12 *anniculis iam factis*). Ego ut simul asyndeton tolleretur, pro *ita* exspectabam vocem qua tali ratione enuntiata iungerentur, ut causa secernendi arietes indicaretur, velut *qui* s. *nam*. Sed Ribbeckius praeceptor doctissimus certiorem me fecit de vocis *ita* usu potissimum Plautino, a Petro Langen ('Beiträge zur Kritik und Erklärung des Plautus' p. 231 sqq.) uberius illustrato, quo vis eius ab ipsius particulae *nam* fere non diversa est. Qua notione accepta expedita est loci offensio.

Ceteri loci eo differunt, quod de enuntiatis duobus, non de verbis agitur, velut II 7,10 *Itaque in stabulis et umore prohibere oportet humum, clausa habere ostia ac fenestras, et inter singulas a praesepibus intericere longorios.* Quo loco cum tria illa de quibus agitur talia sint, ut primum cum secundo arctius cohaereat quam alterutrum cum tertio, hoc etiam particulis correlativis exprimi videmus.

Similiter posita non est coniunctio II 10,5 *in horum emptione solet accedere peculium aut excipi, et stipulatio inter-*

---

stadio et gymnasiis? Frequentissima autem haec coniungendi ratio est apud posterioris aetatis scriptores; nam ut de grammaticis velut Charisio Diomede etc. plane taceam, iam apud Tacitum satis saepe occurrit, cfr. Gerber-Greef lex. p. 390 g.

cedere, sanum esse, furtis noxisque solutum; item III 16,28; I 2,26; II 4,8; aliis locis nonnullis quos collegit Keil ad II 4,3.

Sed restant loci non pauci quibus asyndeti vis maior sit quam eis quos attulimus (illis enim vis erat haec ut duo membra plane aequi ordinis componerentur); velut III 10,3 *Saliunt fere in aqua* — scil. anseres —, *iniguntur in flumen aut piscinam*, ubi, si sententiam spectamus, prior enuntiati pars non multo diversa est ab enuntiato causali; similiter I 14,3 (*Aggeres faciunt sine fossa, eos quidam vocant muros ut in agro Reatino*) verba *aggeres faciunt sine fossa*, cum antea de aggeribus coniunctis cum fossis expositum sit, idem fere valent atque enuntiatum sive condicionale sive relativum, utique inferioris ordinis. — Multa eiusmodi exempla vide apud Kühn. p. 760.

I 56 extr. *faenisiciae conduntur melius sub tecto quam in acervis, quod ita fit iucundius pabulum. Ex eo intellegitur quod pecus utroque posito libentius est* sententia ea est — id quod ex ipsis verbis non satis aperte elucet —, ut verba *fit iucundius pabulum* simul pro subiecto verbi *intellegitur* accipienda sint: *intellegitur* scil. *pabulum iucundius fieri.*

Ex eiusmodi locis, quorum similes ex unaquaque pagina facile afferri possunt, satis cognoscitur, quanti momenti sit in qualibet dicendi forma pronuntiandi in sermone cotidiano ratio; qua efficitur ut vel paullum mutato vocis accentu plus exprimatur quam magna addita verborum copia.

Breviter commemorato eo asyndeti genere, quod, ut apud rerum potissimum scriptores locus ei est ad depingendam celeritatem qua singula se subsequantur, sic apud Varronem in eis rer. rust. librorum partibus invenitur, in quibus scriptor ipse quoque narrat, non praecepta ad agri culturam spectantia exprimit (velut III 5, 18: *venit ad nos Pantuleius Parra, narrat ad tabulam . . . quendam deprensum . . ., eum ad consulem tractum . . . Pavo surgit, quod* etc.): exscribo locum, quo vis asyndeto inest explicativa, I 20, 3 *Instituendum ut inania primum ducant plaustra et, si possis, per vicum aut oppidum: creber crepitus ac varietas rerum consuetudine celeberrima ad utilitatem adducit.* Quod genus ut non raro apud Varronem sic apud alios scriptores saepe inveniri docet Kühner

p. 755 h qui tamen minus recte dicit „iam“ apud Catonem deesse particulam *enim* s. *nam:* immo haec est pristina forma loquendi, ut res ipsae solum verbis exprimantur; qui vero conexus inter singulas res intercedat, id audientibus intelligendum relinquatur: audientibus dico, nam in audiendo talia multo facilius percipimus quam in legendo (cfr. etiam Segebade, Diss. Hal. IV p. 305 et p. 309).

Denique asyndeton etiam apud Varronem saepissime inveniri cum parallelismi et chiasmi formis coniunctum, infra demonstrandum erit in eo capite quo collocatio verborum illustrabitur.

§ 22.

De eis enuntiatis quae ope coniunctionum inter se nectuntur hoc unum facere non possum quin premam saepissime Varronem enuntiatis aequo ordine positis etiam tum uti, cum secundum ceterorum scriptorum consuetudinem exspectes enuntiatorum formam hypotacticam. Hoc enim vel summum discrimen est quod intersit inter Varronis sermonem et eorum qui artis rhetoricae praecepta secuti elocutionem perpolire studuerunt: hac in re praeter cetera nititur similitudo quae Varronis sermoni est cum dicendi consuetudine cotidiana.

Exemplo sit Cicero qui quod alio sermone utitur in epistulis, alio in orationibus, ea potissimum in re differentia posita est, quod in orationum genere dicendi enuntiata inter se subiunguntur, illic coniunguntur.

Singula autem exempla exscribere vix videtur opus esse, quoniam quicunque vel pauca Varronis legerit hanc sermonis Varroniani proprietatem non animadvertere non poterit. Praeterea infra hoc illud exemplum ipsi obiter tangemus.

Caput II.

De enuntiatis subordinatis.

§ 23.

Transeuntes iam ad eas enuntiationes in quibus altera pars ex altera pendet, item debebimus distinguere, utrum ad

significandam rationem inter utrumque enuntiatum intercedentem omnino nulla vox sit usurpata (§ 24. 25), an pronomen relativum (§ 26—31), an coniunctio. Tertiam partem omisi quoniam Reiteri commentatio suppetit. Contra subiungendam mihi esse censebam brevem enarrationem modorum in enuntiatis secundariis usurpatorum (§ 32—37).

§ 24.

Eorum verborum conspectum quibus apponitur coniunctivus, is quidem ex parataxi duorum enuntiatorum ortus (velut *satius est dicas*), vide apud Reiterum p. 41—45. Quamquam multo rectius quam hic, qui particulam *ut* „omissam" esse existimat, eiusmodi structuram illustravit Schmalz Sy. § 208.

§ 25.

Iam de **infinitivi** usu Varroniano pauca dicenda.

Cum autem non adeo magnus sit numerus verborum quorum in structura Varro discrepet a communi scriptorum consuetudine, verba quae memoranda esse mihi videntur breviter enumerabo omissa disputatione illa difficillima de infinitivi origine ac propria notione, cum haec quaestio non tam ad unius Varronis genus dicendi spectet quam ad universam grammaticam latinam.

Coniunxit igitur Varro infinitivum, commodissimam nimirum sermoni cotidiano structuram (cfr. Thielmann p. 428; O. Rebling 'Versuch e. Charakt. d. röm. Umgangsspr.' p. 15)[1] cum verbis quibusdam ita, ut notio finalis ei insit, ad quam exprimendam probati auctores plerumque aliis structuris usi sunt (sive supino sive particula *ut*); velut e *veniendi* verbo qui pendet infinitivus, eo exprimitur quo quis consilio veniat: II 1,1 *Cum ... visere venissemus.* Eiusmodi structuram

---

[1]) VI 89 leguntur quattuor infinitivi deinceps pendentes alter ex altero *Cosconius .. scribit praetorem accensum solitum esse iubere ... inclamare horam esse tertiam;* et IX 43 animadvertas tres infinitivos proxime inter se positos *dicunt simile sit necne nomen nomini imprudenter Aristarchum praecipere oportere spectare non solum ex recto, sed etiam ex eorum vocandi casu.* Tres infinitivi sunt e. g. etiam apud Cic. Verr. II 1, 123 (*docent non oportere se id iurare* || *adiurare* || *facturos esse*) sed pronomina interposita sunt.

infinitivi — quacum cfr. id quod saepissime dicitur in lingua francogallica „venir voir“ — apud eos aureae aetatis scriptores[1]) qui pedestri sermone usi sint rarissime inveniri[2]) docet Dräger II p. 351 b unum tantum locum proferens eumque item in Varronis libris exstantem *in his regionibus, in quibus stabulari solent equas abigere* II 10,11 (non § 1, ut legitur apud Dr. et, qui eum secutus est, Kühnerum p. 501a). Ceterum quod Keil eo loco pro infin. *stabulari* in ed. min. scripsit *in stabula*, mihi persuasum est structuram quamvis rariorem Varroni esse vindicandam. Contra ex verbis quorum similis est notio, etiam apud Varronem multo saepius supinum pendere (quae est optimorum scriptorum consuetudo) demonstratur locis his:

II 2,10 *exeunt pastum;* ib. *potum propellunt;* § 12 *agere potum;* II 4,6 *pastum exigunt;* § 19 *non producunt praeterquam potum;* VI 41 *agitur pecus pastum* etc.

Similiter *adducere* cum infinitivo coniungitur II, 7,9 *equus matrem salire cum adduci non posset*; eadem structura usus est Afranius (frgm. 290 *adducor ferre humana humanibus*); item Hirtius B. G. VIII, 19,8. Sed omnibus his locis adducendi verbum passive positum est.

Addo *concedendi* verbum I 17,5 *neque illis concedendum ita imperare ut* . . . quod rarissime cum infinitivo coniungi apud Ciceronem docet Kühner p. 809,3.

Facere c. inf., cuius structurae originem explicat Schmalz Sy. § 224, legitur apud Varronem III 5,3 *earum aspectus ac desiderium marcescere facit volucres*[3]). Hunc verbi faciendi usum apud optimum quemque auctorem fere plane deesse docet Kühner p. 511 e; tamen in cotidiano sermone inferioris potissimum aetatis non ita angustis limitibus eum circumscriptum fuisse haud scio an vel inde appareat, quod in

---

[1]) Locos Plauti et Terentii vide apud Lorenz. ad Plaut. Most. 67.

[2]) Non recte Schmalz § 218: „In Prosa lesen wir ihn — scil. den finalen Infinitiv — nur bei Piso (*venisse visere*), dann erst in den Fabeln Hygins.“

[3]) Similiter verbum causativum circumscribitur II 5, 15 extr. (*algor enim eas et fames marcescere cogit*) et II 2, 7 (*non enim solum uligo lanam corrumpit ovium, sed etiam ungulas, ac scabras fieri cogit*).

lingua francogallica plurima verba causativa eadem ratione exprimi solent.

Ut ex verbis dicendi acc. c. inf. pendet, sic per analogiam etiam his locis legitur:

dare II 1, 26 *sed do . . . posse novenarium retineri numerum;* IX 10 *unum dant non oportere dici . . . . . hos corrigi oportere si concedant;* cfr. Cic. Tusc. I § 25 *Dasne aut manere animos post mortem aut . . . .? Beatos esse concedo,* ubi prorsus ut altero loco Varroniano *dandi* et *concedendi* verba promiscue posita leguntur [1]).

esto IX 77 *esto in casuum serie alia voc. non habere nominandi, alia de obliquis aliquem;* cfr. Reichenhart, Act. Sem. Erl. IV p. 506.

tollere IX 53 *tollunto* [sic Sp.; *tollunt* libri] *esse analogias;* cuius usus haud dubie prorsus singularis mentionem non fieri video in libris de arte grammatica.

Non ita saepe crediderim inveniri accusativum c. inf. cum *describendi* verbo coniunctum; legitur V 22 . . *ab eoque duodecim Tabularum interpretes ambitus parietis circuitum esse describunt;* unum locum Ovidianum, unum Gellii profert Forcellini; praeterea exstat Sen. Controv. I 2, 17.

Quibus verbis addam *non dubito* quod Varro aliique scriptores etiam cum acc. c. inf. coniungunt, tunc scilicet „wenn die phrasis dubitandi erst nach dem Inhaltssatze folgt, also der Schreibende bei der Setzung des Acc. c. Inf. nur im allgemeinen ein Verbum sentiendi, aber nicht das specielle „*non dubito*“ im Sinne hat“ (Schmalz Sy. § 226 not. 3). Hinc Varro VII 107 *Multa apud poetas reliqua esse verba, quorum origines possint dici, non dubito;* sed IX 32 *equidem non dubito quin animadverteris.*

Verbi impersonalis quod est *scilicet* [2]) propriam vim ac notionem oblitteratam nondum fuisse apud Varronem, intellegitur ex loco III 9, 4 *qui spectat ut ornithoboscion perfectum*

---

[1]) Cfr. Kühner p. 806 h. Sic etiam Lucretius, cfr. Reichenhart, Act. Sem. Erl. IV 503.

[2]) Quo vocabulo Varronem usum esse non videri iniuria contendit Spengel praef. p. LXVII. Certe rer. rust. l. l. de scriptura dubium esse nequit (*sic licet* Polit., *scilicet* cod. Par.).

habeat, scilicet genera ei tria paranda, maxime villaticas gallinas, quam structuram antiqui sermonis esse ait Schmalz Sy. § 232 b; alia exempla vide apud Kühn. p. 515, 3; cfr. Reichenhart, Act. Sem. Erl. IV 487.

Duo alia verba impersonalia singulis locis apud Varronem cum acc. et inf. coniuncta leguntur, cum ea plerumque in structura personali infinitivum ex se pendentem habeant, *videtur* nimirum et *dicitur:* VI 89 *ubi ei videbatur horam esse tertiam* quo loco L. Spengel *hora . . . tertia* scribi voluerat; non recte, nam *ei videbatur* = *credebat* cfr. Dräger II p 367 s.; Kühn. p. 523 extr. II 1, 27 *proinde ut non aliquotiens dicatur Romae peperisse mulam* [*mula* Keil. ed. min.]. Alia exempla apud Dräg. II 430; Kühn. p. 523 in.; cfr. etiam Schmalz § 234 not.

Ut his locis structura nominativi et infinitivi ceteris scriptoribus magis usitata non adhibita est, sic contra usum legitur I 6, 2 *haec apparent magis ita esse;* qua structura etiam usus est Cicero Fin. III 7,23 *membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant;* ubi v. Madv.[1]); cfr. etiam Schmalz § 234. Multo autem saepius etiam apud Varronem ex verbo impersonali *apparet* pendere accusativum c. inf. ex his locis elucebit: V. 131 *Multa . . . quorum vocabula apparet esse graeca;* IX 65 etc.

Cetera verba cum nominativo et inf. coniuncta enumerasse sufficiet (cfr. Kühner p. 520, 5):

reperior III 12, 4 *saepe cum habent catulos recentes, alios in ventre habere reperiuntur;* vide M. Schmidt J. Jahrb 1890, 466.

invenior VIII 41 *Diona et Theona, quos dicunt esse paene ipsi geminos, inveniuntur esse dissimiles, si alter erit puer, alter senex;* vide J. Jahrb. 1890, 860.

---

[1]) Cum Madvicus l. l. cum hac structura recte eam coniunxerit, quam anticipationem grammatici nominare solent, ipse quoque hac occasione data pauca de ea adnotabo. In eis enuntiationibus, in quibus ex v. sentiendi declarandive pendet interrogatio obliqua, aut ex verbo vi efficiendi praedito suspensum est enuntiatum finale, saepe apud poetas comicos, rarius apud Ciceronem subiectum enuntiati inferioris ita in enuntiatum primarium transfertur, ut illius obiectum efficiat (cfr. Kühn. p. 1055 sqq.). Etiam Varro exempla exhibet a Keilio partim collecta in comm. ad I 2, 8:

scribor V 42 *Antiquum oppidum in hac fuisse Saturnia scribitur* [sic libri; *in hoc . . . Saturniam* . . B et vulg.].

animadvertor III 16,30 *a mellario cum id fecisse sunt animadversae;* item VI 35; VII 73.

Accusativus c. inf. nonnunquam etiam tum scribitur cum verbum dicendi, quod causa fuit ut accus. c. inf. poneretur, in enuntiato intercalato legitur. Itaque cum dici potuerit aut „Te audio dicere te vidisse“ aut „Vidisti, ut te audio dicere“, scriptor commixta utraque structura hac forma usus est *Ut te audio dicere . . . te vidisse* etc. (II 10,8). Similiter III 6,6 extr. *Quem cito secuti multi extulerunt eorum pretia, ita ut ova eorum denariis veneant quinis, ipsi facile quinquagenis, grex centenarius facile quadragena milia sestertia ut reddat, ut quidem Abuccius aiebat, si in singulos ternos exigeret pullos, perfici sexagena posse;* quem locum exscripsi quod propter v. *ut* . . *aiebat* infinitivus positus est pro con-

---

a) enuntiata interrogativa: I 69, 2 *quem qui esset animadvertere in turba non potuisse;* VI 53 *finem . . . . sunt effati ut esset;* X 2 . . . *declarabunt analogiam et anomaliam, unde sit, quid sit, cuiusmodi sit;* X 29 *si illos breviores . . . quam longi sint ignores.*

Item in passivo (cfr. Cic. Fin. V § 58 *ut plane qualia sint intelliguntur*) III 17, 1 *coepti sunt a praecone recini quem quaeque tribus fecerit aedilem;* V 33 *incertus* (scil. ager) *is qui de his quattuor qui sit ignoratur;* Simillime VII 3; VI 27 *calantur . . . Nonae . . . quintanae an septimanae sint futurae;* IX 43 *perspici similitudo potest eorum quam vim habeat;* IX 103 *qua assumpta* (scil. formula) *reliqua facilius possint videri verba, unde sint declinata;* item V 120 *reliqua quod aperta sunt unde sint relinquo;* post substantivum verbale II 1, 14 *e quattuor altera pars est cognitio formae uniuscuiusque pecudis, qualis sit.*

b) enuntiata finalia: Exempla enumerat Keil. l. c. Ex libris de l. l. non habeo quos locos addam (quod ex utriusque operis indole facile apparebit). Non recte autem puto Keilium l. l. etiam haec verba adscripsisse II 9, 2 *Quid dicam de pecore maiore? cum sciam mulorum gregem, cum pasceretur et eo venisset lupus, ultro mulos circumfluxisse et ungulis caedendo eum occidisse,* ubi infinitivi *circumfluxisse* subiectum ante *cum* coniunctionem positum post enuntiatum temporale perspicuitatis causa repetitum est (nec vero *mulorum gregem* iterum scripsit, sed breviter *mulos*). Simillima igitur videtur structura esse huius loci V 149: *Piso* . . *scribit* . . . *virum fortissimum Mettium Curtium Sabinum, cum Romulus cum suis ex superiore parte impressionem fecisset, Curtium* (quamquam scriptura non satis certa est, cum deficiat cod. Flor.; *Curtius* praebent apographa) *in locum palustrem* . . . *secessisse* etc.

iunctivo ex particula *ut* pendente (*ut . . veneant, . . . ut reddat, . . ut possint*). Utroque loco scriptor ubertate quadam sermonis usus infinitivo posito iterum expressit quod verbis *ut audio, ut aiebat* satis significatum erat. Apparet autem ipso enuntiato intercalato eum commotum esse, ut relicta structura incohata eam praeferret in qua vel forma verborum exprimeretur enuntiatum primarium ex verbo putandi s. dicendi pendere. Contra V 23 *Terra ut putant eadem et Humus; ideo Ennium in terram cadentis dicere: „cubitis pinsibant humum“* in altera propositionis parte accus. c. inf. non minus necessarius fuit quam eis quibus nominativum c. inf. excipit accusativus c. inf.; aliter enim scriptor non potest exprimere se proferre non rem per se constantem sed sententiam (sive alius sive suam ipsius) quae utrum vera sit necne, omnino non movet scriptorem. Haec autem propria vis ac notio accusativi c. inf.

Ut vero apud omnes scriptores pro nominativi c. inf. structura in altero membro accusativo c. inf. pergitur (cfr. Schmalz § 234 not. extr.), sic cum accusativi c. inf. natura etiam hoc congruit, quod aliquotiens videmus infinitivo excipi structuram, quae si complura per enuntiata continuaretur, futurum esset ut sermonem admodum impeditum redderet. Inde e. g. legitur I 49,1: . . *herba . . subsecari . . debet et quoad perarescat furcillis versari; cum peraruit, de his* (pluralis κατὰ σύνεσιν spectat ad sing. *herba*) *manipulos fieri . .; tum de pratis stipulam rastellis eradi atque addere faenisiciae cumulum.* Similiter I 31,1 *haec fieri debent. vineas novellas fodere . . . vites pampinari* etc. et omnino I 29—36 passim Exemplum vero maxime dignum quod commemoretur est III 9,11 *curator oportet circumeat . . . ac vertere ova* — contra III 6,5 *itaque pastorem earum cum vatillo circumire oportet ac stercus tollere* —; III 9,8 *in cubilibus, cum parturient, acus substernendum; cum pepererunt, tollere substramen et recens aliut subicere.* Cfr. G. Müller 'Zur Lehre vom Infinitiv im Lateinischen', progr. Gorlic. 1878 p. 9.

Denique eadem ratione explicandi sunt loci quibus accusativus participii praesentis quasi absolute positus legitur post gerundii gerundivique structuram, velut I 23,3 *quaedam etiam serenda non tam propter praesentem fructum quam in*

annum prospicientem et eis locis qui plane eiusdem generis sunt II 7,14; III 9,15. De quibus disputavit Heidrich 'Varronian.' p. 10 sq.; cfr. etiam Keil. in comm. ad I 23,3. Minus dura structura est I 40,6 *in quamcumque arborem inseras . . . ita inserere oportet referentem ad fructum*, cum antecedat infinitivus cuius pro subiecto accusativus participii accipi possit.

De enuntiatis relativis (§ 26—31).

§ 26.

Ut Wölfflinus (Arch. VI 101) de Asinii Polionis vel, ut cautius loquamur, de Belli Africi auctoris usu enuntiatorum relativorum disserens vehementer vituperat neglegentiam scriptoris qui nonnunquam enuntiato relativo alterum enuntiatum ita adnectat ut ex ea quae scripta sit forma pronominis relativi alius casus ad alteram enuntiati partem subaudiendus sit: sic eadem, si ad Varronem rettuleris, non minus recte dicentur.

Sed haec ipsa causa quod videmus utrumque in ista structura admittenda sibi indulgere, eo nos adducet ne perversum iudicium feramus, cum concludi inde liceat non inauditam neque adeo raram eam fuisse in sermone cotidiano. Quid? quod ne Cicero quidem — ut ceteros praetermittam — eiusmodi neglegentia se abstinuit, sed non solum hanc licentiam sibi sumit, verum etiam illam ut ex enuntiato relativo in demonstrativum transeat[1]).

Iam Varroniana exempla ut per genera distribuam, prioris generis sunt hi loci: IX 7 *quae possunt dici atque illic praeterii* et I 1,7 *in quis quae non inerunt et quaeres*, quibus ex pronominis nominativo *quae* accusativi notio ad alterum verbum transferenda est[2]), cum ex accusativo pro-

---

[1]) De hac re et de sequentibus cfr. Reisig pag. 111 not. 378; Kühn. p. 874; Schmalz Sy. § 246. Perperam Kühnast Liv. Synt. p. 58 extr. (cfr. p. 195 med.) structuram e Graeca profectam esse contendit.

[2]) Ceteri auctores ea re differunt a Varrone, quod apud eos, cum non ita raro ex pronominis relativi gen. dat. abl. intelligendus sit nomin. aut accus., rarissime tantum ex nominativo transitur ad accusativi notionem. Ubi autem accidit, ea saltem re durities quodammodo mitigatur,

nominis nominativum subaudire oporteat in posteriore membro I 17,2 *iique quos obaerarios nostri vocitarunt et etiam nunc sunt in Asia* etc. (ad quem locum cfr. Keil. comm.) et I 30 *quae ... fieri oportuerit et non sunt absoluta.* Quod autem X 73 *Prima* — scil. species — *est qua usi antiqui et nos reliquimus* ad alterum verbum finitum ex ablativi forma pronominis relativi supplendus est accusativus, similia exempla non raro inveniuntur apud scriptores.

Ad sententiam demonstrativam quibusdam locis propterea debuit scriptor transire ex enuntiati relativi structura, quod cum bina enuntiata particulis correlativis (*et-et-; neque-neque-*) inter se coniunxisset, in altera sententiae parte pronomen relativum nullo omnino modo ponere potuit, si quidem volebat structuram impeditissimam evitare [1]).

I 13,5 *Aedificium ... ex una parti apertum et id ab area, quo et in trituram proruere facile possis et ... inde ut rursus celeriter reicere;* I 16,1 (Si vicina regio talis est) *quo neque fructus nostros exportare expediat neque inde quae opus sunt adportare.* Utroque loco ex relativo *quo* transire videmus scriptorem ad demonstr. *inde.*

Simillime II 4,12 cum enuntiato relativo bifariam diviso uti voluerit, tamen cum utramque partem coniunxisset particulis *non solum .. sed etiam ..*, a structura incohata recedere coactus in altero membro ad propositionem demonstrativam confugit; *suem quae .. non modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex .. nidum fecisset.*

---

quod hanc structuram ita tantum admittunt, ut formae accusativi et nominativi pares inter se sint; quamobrem non usurpatur nisi in formis generis neutrius (*quod, quae*). Hanc legem ne a Varrone quidem neglegi exempla prolata demonstrant.

[1]) Nam brevia enuntiata relativa (neque relativa tantum, sed cuiusvis generis enuntiata secundaria) particulis correlativis ita coniungi possunt, ut particula correlativa in priore membro sequatur pronomen relativum, in altero antecedat. Velut legitur II 7, 10 *videndum ne aut laborent plusculum aut ne frigidis locis sint;* III 7, 5 *unde et bibere et ubi lavari possint;* VIII 2 *quod et .. et quod ..;* IX 7 *cur non modo .. sed etiam cur ...* Eadem verborum collocatione etiam Cicero utitur, in epistulis potissimum, cfr. ad Att. I 5, 4 (*accidit, ut et contentione nihil opus esset et ut ego mallem* etc.) et vide Hofmanni notam in edit. epist. I p. 63.

Sed etiam nonnullis locis quibus, cum duo enuntiata non particulis correlativis, sed simplici particula (*et, ac*) coniungerentur inter se, etiam in altero membro structura relativa servari poterat, tamen scriptor nimis impeditae verborum iuncturae inconcinnitatem praetulit [1]); cfr. I 47 *In seminario quae surculis consita et eorum molliora erunt natura cacumina .. ea summa integenda binis tabellis;* II 1 extr. *Altera* — scil. species est — *quam scriptores Graeci . . . τυροποιίαν appellarunt ac scripserunt de ea re permulta,* quae verba quanto facilius currant apparet quam si scripsisset „quam τυρ. appellarunt ac de qua scripserunt permulta". Non multo diversus est usus pronominis demonstrativi in his verbis: III 16,12 *Melittonas . . . quos alii melitrophia appellant, eandem rem quidam mellaria* ubi v. *eandem rem quidam mellaria* quasi in parenthesi addita esse putari possunt.

Ad eos locos quibus pronomen relativum excipitur pronomine demonstrativo, proxime accedunt quibus enuntiato relativo adiecta est altera sententia ad pronomen relativum omnino non pertinens. Qui loci cum plerumque ita comparati sint, ut prior sententia contineat causam alterius aut omnino — si tempus spectas — alteri antecedat, item cognoscitur (vide supra § 22) Varronem propositiones aequo ordine positas sententiis quae subiectae sunt altera alteri eo usque praeferre, ut ne inconcinnitas quidem structurae ea coniungere eum prohibeat quae subiuncta esse sententia verborum ostendat. Qui huc spectant loci Varroniani sunt hi: I 35 . . *pulvinos fieri, quos inrigationes et pluviae tempestates abluunt et agrum faciunt macriorem* (= quos cum abluant inrigationes . . agrum faciunt macriorem); I 49,2 *falcibus* (sunt) *consectanda quae faenisices praeterierunt ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum;* III 2,13 *quas S. legisse videtur et ideo ex iis pastionibus . . maiores fructus capere;* V 8 *quo philosophia . . pervenit atque ea . . . aperire coepit;* cfr. I 1,10; III 7,1 extr.; ib. § 4 extr.

Denique quaeritur verba, quae I 1,2 leguntur, num hic

---

[1]) Ne hic quidem in brevissimis propositionibus causam fuisse, cur a concinna structura recederetur, apparet; cfr. e. g. I 2, 14 *quo vehunt et unde* (*e*)*vehunt.*

commemoranda sint: *Quare quoniam emisti fundum, quem bene colendo fructuosum cum facere velis, meque ut id mihi habeam curae*[1]) *roges, experiar.* Hac in librorum scriptura ab interpretibus non semel temptata ex coniunctione *cum* (cui quae respondeat apodosis deest; alia eiusdem anacoluthiae exempla collegit Keil. in comm. ad h. l.) duae sententiae pendent!, eae scilicet quarum verba finita sunt *velis* et *roges;* relativum cum priore tantum membro coniungi licet. Iam structuram in dubium vocare non videtur necessarium esse.[2])

Mire autem contortus est hic locus V 178 *Quod manu factum erat et datum pro eo, manupretium* (scil. appellatur), ubi prius enuntiatum, si rationem sententiarum quaerimus, alteri subordinatum esse putandum est, cum haec sit sententia: „manupretium vocatur id quod datum est pro eo quod manu factum erat". Quamobrem haud scio an causam structurae minus accurate conformatae praebuerit duplex pronomen *quod,* quod cum in enuntiato integro esse debuerit, in unum quasi confluxit.

V 118 similis neglegentia in enuntiato relativo item ea re effecta est quod Varro et enuntiata relativa multis aliis structuris praefert et sententias potius adiungit quam subiungit: *Trulla a similitudine truae, quae quod magna et haec pusilla, ut truola, hanc Graeci trullan.* Hoc cum loco praeter I 5,1 *cum lego libros Theophrasti complures qui inscribuntur φυτῶν ἱστορίας* et alteri *φυτικῶν αἰτίων* etiam hic apte comparabitur: III 17,3 *quae nostra piscina . . . recte dicitur dulcis et illa amara.*

---

1) *curae* Lipsii coniecturam praeter Thielmannum (Wölffl. Arch. II 65) commendat Sitzler I p. 12 not. cfr. etiam Fr. Burg 'de M. Caelii Rufi genere dic.' pag. 21. — Cod. scripturam quae est *curare* num recte defendat Keilius dubito.

2) Si opus esset mutatione, ego vocem *cum* post v. *fructuosum* aut plane deleri iuberem aut transponi ante v. *roges*, ita scil. ut pronomen relativum similiter exciperetur particula *cum* atque II 4,12 *scio me isse spectatum suem quae . . non modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex . . nidum fecisset* excipitur particula *ut;* nisi forte tunc magis placebit haec inter se coniungere *quoniam emisti fundum meque cum roges.* Sed haec nimis dubia.

Denique quia huc pertinent ea exscribam quae V 31 leguntur: *Asia dicta a nympha a qua et Iapeto traditur Prometheus*, cuius structurae (ut Graeca omittam velut Eurip. Med. 503) exemplum unum habeo quod proferam: laudatur a Wölfflino (Arch. VI 102) ex Belli Africi cp. 80 in.: *Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae intererant;* cfr. etiam Wölffl. in comm. ad h. l.

§ 27.

Venio ad attractionem quae vocatur. Cuius cum duae sint species, una in qua substantivum, cui adnexum est enuntiatum relativum, pronominis relativi casum induit, altera in qua casus pronominis relativi adsimilatur casui nominis: alterum hoc genus [1]) quod in lingua graeca frequentissime invenitur, apud Romanos rarissimum est (e. g. *iudice quo nosti* Horat.) planeque deese dicitur apud Ciceronem [2]). Nam de duobus locis qui ex eius epistulis proferri solent alter sine ullo dubio pertinet non huc, sed ad sermonis brevitatem quandam. Quod enim legitur ad Att. III 9,2 *Nunc si ista sunt, quae speras, sustinebimus nos et spe qua iubes nitemur* breviter dici apparet pro *spe qua nos niti iubes.* Altero loco X 8,7 *nos tamen hoc confirmemus illo augurio quo diximus* non minus apta quam haec explicandi ratio erit ea, qua item ut Horatii l. l. propria attractio esse dicatur. Sic etiam Varro duos locos praebet quorum unum (II 2,5 .. *iure utimur eo quo lex praescripsit*) sic expedies: .. *quo ut utamur lex praescripsit,* cum alterius naturae utraque interpretatio aeque convenire videatur (V 56 .. *ab his rebus quibus in tribuum libro scripsi*). Simplicius attractionem statues (= *quas .. scripsi*); quominus vero alteram interpretandi viam ingrediaris, non

---

[1]) Structuram explicare studet Schmalz § 244. Quamquam quaeritur num omnibus locis eius explicatio sufficiat velut eo quem in sequenti nota afferam. Statuendum igitur erit oblitterata originis memoria etiam in alia verba eandem structuram translatam esse. Cfr. de quaestione difficillima Kühnast p. 191 sq.; Landgraf ad Reisig Vorles. not. 517.

[2]) In epistula ad Ciceronem data (ad Fam. V 14,1) scripsit Lucceius: *Cum aliquid agas eorum quorum consuesti.* Cfr. Opitz progr. Naumbg. 1879, pag. 6 extr.

obstat omissa ante pronomen relativum praepositio, cfr. Madv. ad Cic. de Fin. I 49[1]).

Prioris attractionis genus — ad hoc enim iam transeundum —, quod apud priscos poetas non raro occurrit [2]), ex pedestris sermonis scriptoribus non adeo multis exemplis illustrari potest, quamquam Kühner, qui p. 847,10 hanc structuram in sermone pedestri usquam inveniri negat, sibi ipse obloquitur duos locos Catonianos proferens [3]) p. 848 b) et e).

Varronis autem ipsius quoque pauca tantummodo exempla

---

[1]) Utram sequeris interpretationem, eadem Gellii verbis (I 25,16) afferri debebit ad Varronis locum proxime accedentibus, quae a Kühnero p. 847 laudantur: *Idcirco ex his quibus dixi vocibus quasi per quendam coitum et copulam nomen indutiarum conexum est.* — Propter praepositionem ante pronomen relativum non repetitam cfr. Keil. ad I 40,6 *ex arbore qua vult habere sarculum.*

[2]) Originem structurae ostendere si opus est, apparet ex prisci vulgarisque sermonis simplicitate eam ducendam esse. Cum enim sermo versaretur in enuntiatorum formis quam poterat simplicissimis, nec adsuevisset artificiosis verborum conversionibus uti: ubi paullo maiore opus erat ambitu verborum, continuo eorum, qui colloquebantur, mentis acies, ut ita dicam, non sufficiebat ad clare dispiciendam propositionis structuram nec ultra proxima quaeque prospicere satis valebat. Iam structurae, de qua dico, ut brevi exemplo utar, apud Plautum — hunc enim maximum exemplorum numerum exhibere ex eis quae modo dixi elucebit — Amph. 1009:

Naucratem quem convenire volui, in navi non erat

Naucratis nomen cum pronuntiat, ita obversatur animo eius qui dicit, ut solum cum proximi verbi (conveniendi) notione iungatur, omnino non referatur ad enuntiatum primarium maiore intervallo distans. Quare cum „Naucrates" — si verborum non formam sed sententiam quaeris — obiectum sit verbi conveniendi, huius nominis casum accusativum scripsit poeta non curans ea verba quae post sequuntur.

Quod autem in graeca lingua eadem structura usitata est, ac multo quidem usitatior quam in latina, Plauti exempla certe aliqua ex parte inde originem ducere contendi possit; nec tamen hanc sententiam necessariam esse inde apparet, quod eadem dicendi ratio etiam apud nos in populi elocutione non raro invenitur. Immo in unaquaque lingua causa structurae est eadem neglegentia sermonis cotidiani.

[3]) pag. 848 a) etiam Petronii locum ut huc pertinentem exscripsit de quo sane dubitari potest. Büchelerus certe (cap. 134 = pag. $101_{,7}$ B.) sic interpunxit: *O, inquit, Oenothea, hunc adulescentem quem vides: malo astro natus est.* Rectius tamen, ut videtur, Kühn. quam Büch. Cfr. de h. l. etiam Segebade in Diss. Hal. IV 308 n. 12.

huc pertinent: VIII 41 *Diona et Theona quos dicunt esse paene ipsi geminos, inveniuntur esse dissimiles;* fortasse etiam V 43, ubi in cod. haec leguntur: *ea qua tum dicitur velabrum;* quae sive cum Müllero sic restituerimus *ea qua tum <vehebatur, etiam nunc> dicitur velabrum*, sive suppleverimus cum Spengelio *ea qua <vec> tum, dic. vel.* (nam cum uterque verba ad sententiam recte conformaverit, parum credo refert utra lectio recipiatur), vox *ea* per attractionem erit intelligenda. Item II 2,9 *contra illae in saltibus quae pascuntur et a tectis absunt longe, portant secum crates;* cfr. Keil. comm. ad h. l. et ad I 44,4. (An rectius hoc loco propria anacoluthia statuitur? ita scilicet ut Varro post enuntiatum relativum ad structuram plane aliam transierit.)

Addendi sunt loci quidam qui coniungi possunt cum eis, quos Kühner attulit ex Catonis libro. Dico praesertim de his locis III 16,34 *favi qui eximuntur, si qua pars nihil habet aut habet incunatum, cultello praesicatur* et I 31,2 *pampinare est e sarmento coles qui nati sunt, de eis qui plurimum valent, primum ac secundum... relinquere, reliquos decerpere* etc. Iam cum Varronem saepissime coniunctiones et pronomina relativa ab initio propositionis removere infra (§ 61) ostendendum sit, etiam his locis vocabula *favi, coles,* cum pronomine relativo coniungi posse dices (= *qui favi eximuntur* etc.). Apparet omnino non aliter iudicari posse de eis locis quibus non solum substantivum illud, ad quod spectat relativum, sed etiam aliae voces pronomini relativo antecedunt, velut praeter I 31,2 e. g. I 27,2 *vere sationes quae fiunt;* VII 44 *matres familias crines convolutos ad verticem capitis quos habent vitta velatos, dicebantur Tutuli.* Priore autem loco plane reicienda est haec explicandi ratio, nisi forte contendas aliam esse originem structurae velut huius:

Nummum illum quem mihi dudum pollicitu's dare,
Iubeas, si sapias, porculum adferri tibi (Pl. Men. 311 s.),

aliam eius quae eveniet omisso pronomine demonstrativo, *nummum quem* etc.

Sed nonne poterimus facillime illam structuram in qua pronomen demonstrativum additum est derivare ex hac *favi qui eximuntur = qui favi eximuntur?* Sane in linguae latinae structura nihil est quod huic explicationi obstet; obstat

autem et graecae linguae et nostrae usus qui tali ratione explicari nequit. Cum igitur omnia exempla eandem explicandi viam flagitent, ea restat quam indicavi pag. 40 not. 2.

§ 28.

In eis quae modo diximus cum inciderimus in locos nonnullos quibus quomodo propositionum partes inter se cohaererent explicandum erat, aptum videtur quaerere, quae ratio inter primarium enuntiatum et enuntiatum relativum intercedat, quaque ratione inter se coniungantur.

Nam cum in universum animadverti liceat Varronem (quae est eius simplicitas sermonis) summopere in deliciis habere enuntiata relativa [1]), saepe ita eis utitur ut cum sententia primaria non nisi neglegenter cohaereant. Haud raro enim in propositionibus superioris ordinis pronomen demonstrativum positum non est, quo ad quam sententiae partem pronomen relativum spectet, significetur. Omnium autem horum locorum neglegentem, ut primo obtutu videtur, structuram aptissime explicari primaria pronominis relativi notione — ex interrogativo enim pronomine originem ducit — semel monuisse satis habeo. Exempla collegit Keil. ad I 44,4; quibus omnibus cur antecedat propositio relativa, ex origine structurae modo adumbrata facile cognoscitur. Cfr. etiam Keil. ad I 13,4.

Itaque pronominis demonstrativi casus genetivus subaudietur his locis: V 10 *in hoc libro dicam de vocabulis locorum et* (earum rerum) *quae in his sunt, in secundo de temporum* (vocabulis) *et* (earum rerum) *quae in his fiunt* (Contra § 13 plene scripsit Varro: *de locis et iis rebus quae* etc.); V 96 *Ex qua fructus maior* (percipitur, eius pecudis) *hic est qui Graecis usus;* VI 24 *Dies Septimontium nominatus ab his septem montibus . .; feriae non populi sed montanorum modo, ut Paganalibus* (feriae sunt eorum) *qui sunt alicuius pagi* (Sic locus intelligendus cum Spengelio; cfr. O. Müller ad l.).

Dativus e. g. III 7,8 *imitandum* (eis) *qui habent.*

---

[1]) Prisci hoc esse sermonis eiusque potissimum, qui in legibus etc. usurpari solitus sit, monet Haase; cfr. Reisig Vorles. p. 115 cum not. 374 a.

Accusativus[1]) III 10,1 *ubi anseres aluntur* (id) .. *chenoboscion appellatis;* VI 71 *Qui spoponderat filiam* (eum) *despondisse dicebant;* IX 48 *Cum, inquit, utilitatis causa introducta sit oratio, sequendum non quae habebit similitudinem sed quae utilitatem;* item II praef. 1; III 1,5; III 9,8; III 16,6; VI 78; IX 8; 18.

Ablativus I 59,2 *cur non quod natura datum utantur ..?*[2]); III 16,8 *opturant omnia . . . quam erithacen appellant Graeci*; item (ubi tamen propter ablativum pronominis relativi facilius idem casus intellegitur) VIII 6 *Qua enim ratione in uno verbo declinare didiceris, in infinito numero nominum uti possis.*

Nonnunquam vel tum nude ponitur enuntiatum relativum, si ita tantum cum propositione superiore cohaerere potest ut ex praepositione pendere putandum sit; velut III 13,1 *Quem fundum .. emit hic Varro .., vidisti . . . apros et capreas convenire ad pabulum;* VI 12 *Naturali discrimini* [sic L. Spengel] *civilia vocabula dierum accesserunt. Dicam prius* (de eis diebus) *qui deorum causa, tum qui hominum sunt instituti.*

His quos adhuc protuli locis facillimo plerumque negotio pronomen suppleri poterat ad recte intelligendum verborum conexum; nonnulli autem restant, quibus enuntiatum relativum ex ceterorum verborum structura quasi excidere videtur, qui-

---

[1]) Huiusmodi exemplorum maxima copia afferri potest, etiam in accusativi c. inf. structura; nam cum in ea apud omnes scriptores subiectum infinitivi pronomine demonstrativo exprimendum non raro plane omittatur, eo facilius subaudiri potest, ubi enuntiatum relativum locum eius obtinet.

[2]) Quamquam ne accusativum quidem Varronis sermo respuit, cfr. III 16,23; IX 13; V 109 (*hanc* recte vulg. propter ea quae sequuntur, *hinc* cod.); sat. fr. 409. Accusativus apud veteres scriptores frequenti in usu est, Cicero eum evitavit; nam qui locus solus obstat (Phil. X 26), de eo summopere dissentiunt interpretes. Potest autem aut ipse Cicero accusativum scripsisse magis ad v. *exigat* quam ad *utatur* respiciens, aut librarius ut pro *pecunia* scriberet accusativum, verbis proxime sequentibus adductus esse.

Ceterum quod Dietz 'de sermone Catoniano' pag. 22 utramque structuram (*uti aliquid* et *uti aliqua re*) ita distinguit ut dicat accusativum poni, ubi usus vel fructus ad totam rem referatur, ablativum, ubi ad aliquam huius rei partem, metuo ut ubique hanc legem observatam esse ostendi possit.

busque potius exspectes sententiam vel condicionalem vel eiusmodi similem (de quo usu cfr. Kühner p. 849, 12); velut I 63 *sub terra qui habent frumentum in iis quos vocant sirus . . ., aliquanto post promere quam aperueris oportet.* Neque enim in verbis *qui habent* etc. subiectum infinitivi contineri ex v. *aperueris* apparet. Sic VII 93 *quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis;* I 20,3 *neque pertinaciter quem feceris dextrum, in eo manendum;* I 27,2 *vere sationes quae fiunt, terram rudem proscindere oportet* etc.

Praeter cetera vero hunc usum premi voluerim, quo ad partem solum earum rerum, quae in enuntiato relativo commemoratae sunt, in sequentibus verbis sive pronomine sive altero enuntiato relativo respicitur [1]); cfr. Keil. ad I 37,3 ubi qui loci laudati sunt, eis multi possunt addi, velut I 45,2 *quae in seminario nata, si loca erunt frigidiora, quae molli natura sunt, per brumalia tempora tegere oportet* etc.; I 60,1 *Quae vendenda, videndum quae quoque tempore oporteat promi;* IX 112 *Qui dicit . . . non uter peccat, tollit analogias, sed uter recte dicit, confirmat.* — II 11,3 *casei qui fiunt, maximi cibi sunt bubuli;* ibid. § 6 *Qui aspargi solent sales, melior fossilis quam marinus;* V 103 *Quae in ortis nascuntur, alia peregrinis vocabulis ut graecis Ocimum* etc. (Voci *alia* in § 104 solum vocabulum *Vernacula* inscriptionis instar positum respondet); VI 34 *Ad hos qui additi, prior a principe deo Ianuarius appellatus; posterior* etc.

§ 29.

De pronominis relativi usu dicentibus ei quoque loci laudandi sunt, quibus pronominis relativi numerus singularis

---

[1]) Quae igitur in enuntiato relativo continentur, ea iam accuratius definiuntur ita, ut is terminus, qui angustioribus limitibus circumscriptus est, sine ulla copula apponatur, similiter ac Varro ex eodem verbo duas praepositiones suspendere adamat: cfr. Keil. ad II praef. 5, ubi pauca eiusmodi exempla congesta sunt; item tempus duobus vocabulis definitur, prius generali verbo, deinde accuratius, VI 13 *eo die enim ludis currunt.* Prorsus eadem dicendi ratio huius loci est II 3,9 (numerus) *in gregibus est minor caprino quam in ovillo;* item, quibus locis agitur de binis subiectis, II 4,2 *itaque proavos ac superiores de Tremelliis nemo appellatus Scrofa;* II 4,9 . . *quod nuptiarum initio antiqui reges ac sublimes viri in Etruria in coniunctione nuptiali nova nupta et novus maritus primum porcum immolant.*

ad nomen plurale spectat aut contra [1]); cfr. Holtze I 385 ex.; e. g. I 2,17 *colonus . . . ne capra natum pascat, quas etiam astrologia in caelum recepit* qui locus conferri potest cum Ciceronis verbis (de Fin. V 31,94) *Hic si Peripateticus fuisset, permansisset credo in sententia; qui dolorem malum dicunt esse* ubi vide Madv. Alia exempla Varroniana adnotata sunt a Keilio ad I 31,4. In eis quae leguntur III 9,14 *ne quae serpens accedat, quarum bestiarum ex odore solent interire* addito vocabulo q. e. *bestiarum* dura structura satis mitigata est.

Similia sunt ea exempla et in libris de l. l. et in r. r. libris frequentia (cfr. Spengeli praef. p. LXVII et Keil. ad I 17,3 ubi addi potest III 12,1 *L. dicitur habere in Tarquiniensi saepta iugera quadraginta, in quo sunt inclusa* etc.) quibus formula *in quo* refertur ad nominis numerum pluralem aut — hoc enim addendum propter V 16 *Asia quae non*

[1]) Ceterum ut ex exemplis a Keilio ad I 31, 4 collectis cognoscitur, prorsus eadem neglegentia in commutandis numeris nonnunquam etiam ita utitur Varro, ut demonstrativi pronominis vel adiectivi vel verbi finiti numerus singularis ad nomen plurale spectet. Cum enim unoquoque horum locorum eodem iure alterutro numero uti posset — singularis quidem generali sive collectiva quam dicunt notione intelligendus (e. g. VII 42 *Graecus dicit;* I 41,4; I 55,5 in.) — neglegentius in eadem propositione utramque structuram commiscuit et quasi conglutinavit transiens nimirum ex lege generali ad singulare quasi exemplum. Cfr. praeter locos, quos Keil. collegit, II 11,7 *Tonsas recentes* (scil. oves) *eodem die perungunt vino et oleo . . . et si ea tecta solet esse* etc.; III 7,9 *nihil columbis fecundius. Itaque diebus quadragenis concipit et parit* etc.; V 139. *De his quae iumenta ducunt: Tragula quod ab eo trahitur per terram* (*ab eo* scil. *iumento* ex Andreae Spengel interpretatione, cui haud scio an praeferenda sit verborum transpositio post Laetum ab Leonardo Spengel commendata *Tragula ab eo quod* — non quo offendat numeri varietas, sed propter constantem usum formulae *ab eo quod*). Paullo supra § 136 simillime in numeris varians Varro scripsit *Rastelli ut irpices serrae leves, itaque homo in pratis per faenisicia eo festucas corradit;* et initio eiusdem §: *Irpices regula compluribus dentibus quam item ut plaustrum boves trahunt;* sic V 146 *ea loca etiam nunc Lacedaemonii vocant Macellum* et II 9,15 *collaria quae vocantur melium.*

Pronominis numerus pluralis ad substant. singul. spectat V 129 *Calamistrum quod his calfactis in cinere capillus ornatur.*

De genere mutato cfr. III 6,2 *Hi* (= pavones) *ad greges constituendos parantur . . . . ad admissuram haec minores bimae non idoneae.*

Europa, in quo etiam Syria (nisi forte scribendum *in qua* cum Laeto) — ad nomen generis feminini.

§ 30.

Quibusdam locis Varro ut alii nonnulli scriptores (cfr. Kühner p. 42,7; Schneider Scriptt. R. R. in ind. verborum s. v. *res*) pronomen relativum ad nomen q. e. *res* spectans non in feminino genere ponit, sed in neutro, velut I 1,11 *circumcisis rebus quae non arbitror pertinere ad agri culturam* ad quem locum Keil. cetera exempla adnotavit. In libris de l. l. non memini similia me legisse [1]).

§ 31.

Ut apud Ciceronem, Caesarem etc. locis nonnullis (de quibus cfr. Kühner p. 19 not. 3), sic etiam apud Varronem pronomen relativum ad substantivum ex adiectivo quod antecedit supplendum spectat hoc loco II 3,3 *caprile semen . . . de quarum velocitate.* Contra II 7,15 *Si frigus erit. in equili faciendus ignis. Equis quod alii sunt ad rem militarem idonei* etc. pro vocabulo *Equis* non scribendum *E quis,* sed cum Keilio ex codice Laur. m *Equi;* nam ex vocabulo *equile,* quod non iam pro adiectivo accipiebatur sed pro substantivo, multo difficilius est equorum notionem ducere quam priore loco caprarum notionem ex mero adiectivo q. e. *caprile.*

Tertio autem loco ipse scriptor duritiem mitigavit apposito substantivo ex quo adiectivum illud cui subiungitur

---

[1]) De vocabulo q. e. *res* ad circumscribendum pronominis genus neutrum usurpato cfr. VI 42 *Cum cogitamus quid et eam rem agitamus in mente, agimus.* Quo vocabulo cum omnino Varro non raro ita utatur, ut ad substantivum quoddam antecedens referendum sit, eiusmodi locis quibus simplex pronomen (demonst. vel relat.) poni satis fuerit ubertas quaedam dicendi conspicua est priscum sermonem redolens — plenius enim nomen substantivum loco pronominis introducitur —; cfr. veterem formulam a Varrone (II 5,6) laudatam *illas oves qua de re agitur*, ipsius autem Varronis haec verba (quorum exemplorum numerus ex eis augeri potest, quae Keil. ad I 55,5 attulit): I 2,21 *Venalium greges dicemus agri culturam esse, si propter istam rem habendum statuerimus;* I 17 in. *homines et adminicula hominum, sine quibus rebus* etc.; III 2,14; III 9,17; VIII 10 *In his rebus quae sunt nomina*; X 1; adde etiam I 22 extr.: *Quae enim res cotidie videntur, minus metuunt furem.*

propositio relativa originem ducit II 9,15 *cum clavulis capitatis quae intra capita.* Cuius loci usum pronominis relativi cfr. cum his verbis II 11,6 *cum sudare inceperunt oves, a quo sudore* etc.

De modorum in enuntiatis secundariis usu (§ 32—37).

§ 32.

Ut supra (§ 25) cum de infinitivi usu verba feci de propria eius vi ac natura quaesiturum me esse negaveram, sic ne hic quidem aberrabo in coniecturarum de coniunctivi origine campum lubricum, sed ipsum usum Varronianum adumbrabo pauca tantum haec praefatus:

Cum enuntiata inferioris ordinis ex enuntiatis primariis originem traxerint, ea enuntiata quae indicativum modum exhibent vetustiorem dicendi formam retinuisse apparet quam ea quae coniunctivum. Atque ut omnino indicativus in libris propius ad sermonem cotidianum accedentibus prae eis praevalet quorum auctores sermoni poliendo magis operam dederunt, sic etiam Varro nonnunquam indicativum usurpat ubi alii scriptores quorum dicendi genus a vulgi sermone maiore intervallo abest quam Varronianum coniunctivo usuri erant.

At coniunctivus quoque ita invenitur ut eius usus a sollemni dicendi consuetudine alienus sit. Quorum locorum naturam sic expediemus. Ut in aliis quibusdam rebus, sic in coniunctivi usu transitum quendam assignificat Varronis elocutio, cum ea linguae aetate quam ex Varronis scriptis cognoscimus coniunctivus in enuntiatis secundariis magis in usum venire indicativumque reprimere coeperit. Quamobrem cum leges certae nondum essent constitutae, nonnunquam ita etiam poni videmus coniunctivum (quo usurpato propter ipsius naturam elegantior fit oratio et sententia quasi plane alia luce illustratur) ut ceteri minime Varronis usum secuti ad pristinum potius indicativum redierint. Istiusmodi igitur locis nobis videtur coniunctivo inesse quaesiti aliquid et affectati quo scriptor a primigenia scribendi simplicitate communique ceterorum consuetudine longe recedat [1]).

---

[1]) In miserrima librorum scriptorum condicione utriusque quod in censum venit operis Varroniani cum iudicium nostrum fere totum pendeat ex fide quam unoquoque loco codicum scripturae habendam esse censea-

§ 33.

Iam cum appareat posse aliquotiens aequo fere iure utrumque modum poni (prout is qui dicit sententiam quam pronuntiat accipi vult), inveniuntur loci quidam quibus re vera in duobus eiusdem propositionis membris duo modi scripti sint — quamquam cautione opus est in tali libertate statuenda, quoniam non raro cum deprehendisse tibi videris talem neglegentiam, duarum sententiarum plane diversa est ratio (O. Mülleri enim opinionem de modis ad arbitrium inter se mutandis toties castigatam et redargutam recoquere vix quisquam volet), nisi forte duo illa membra de quibus agitur omnino non coniungi licet.

Nam ut ab extremis incipiam, verba quae leguntur VI 95 rectissime in Spengeli editione [1]) sic constituta (rectius dicam: distincta) sunt: *Id inceptum credo cum non adesset accensus; et nihil intererat cui imperaret.* Similiter haud scio an ne III 9,11 quidem (*Ova plena sint atque utilia necne, animadverti aiunt posse, si demiseris in aquam, quod inane natet, plenum desidit*) alterum verbum q. e. *desidit* ex coniunctione *quod* pendeat, sed verba *plenum desidit* propositionis intercalatae instar ab ipso qui dicit addantur, non proferantur, ut cetera, ex vulgi sententia. Aliter Keil. in commentario.

---

mus, ego libenter fateor me desperare num omnino ad certum quendam finem quaestio produci possit, neque ipse ignoro in eis, quae supra exposita sunt, haud pauca inesse de quibus sententiam meam omnibus probatum iri minime confidam. Nam cum scateant hi libri locis aperte corruptis (de r. r. libris cfr. Keil. comm. àd I 2,12; de libris de l. l. C. F. W. Müller in Zeitschr. f. Gymn.-W. XIX 1865 p. 869), alius alios fines constituet quibus usum Varronianum circumscribat. Nunc certe de iis locis confidentius iudicari potest, quibus C. F. W. Müller de scriptura codicum in editionibus satis accurate expressa dubitaverat. Ego ipse in universum mihi videor non tam ad huius sententiam inclinare, elocutionem Varronis quam politissimam efficere studentis, quam ad Schmalzii qui indicativum, ubi tradatur, retinendum esse censet. Quamquam aliis discernendum relinquere debeo, num ipse quoque affectus sim morbo illo, quo qui laborat, scriptori a se potissimum tractato quam plurimas formas notiones structuras singulares vindicare cupit.

[1]) Speng. explicationem debet C. F. W. Müllero qui l. l. p. 869 med. ait: „*et intererat* und *et fiebant* sind Hauptsätze.“

Plerisque autem locis cum non sufficiat verba distinguere, interpretatione opus est. Cuiusmodi exemplum luculentum legitur I 2,12 *dum id nobiscum una videatis ac venit aeditumus* quem ad locum Keil. in ed. mai. adnotaverat „fortasse: *ac veniat*". Sed ita, ut omnia salva esse videantur, locum interpretatus est Richardson 'de particula dum' pag. 63. Similem Ciceronis locum laudat Dräger II p. 582 extr.

Deinde etiam in enuntiatis relativis locis quibusdam coniunctivus (cuius quae ibi sit vis, non opus est explicem) cum indicativo coniunctus invenitur. Dico hos potissimum locos: I 5,3 *quae in eo fundo opus sunt ac debeant esse culturae causa*; I 5,4 *quae moventur atque in fundo debeant esse culturae causa*; II 10,10 *Quae ad valetudinem pertinent hominum ac pecoris et sine medico curari possint, magistrum scripta habere oportet.* Quibus locis non id solum vix casui tribuendum, quod in altero quoque membro qui leguntur coniunctivi sunt verborum auxiliarium quae vocantur (*posse, debere*), sed ne aequi quidem ordinis sunt binae sententiae particulis additivis coniunctae: immo ut medio exemplo usus discrimen ostendam, verbis *quae moventur* exprimitur notio vocabuli cuiusdam quod et *homines* et *reliquum instrumentum* amplectatur: sententiam igitur si spectas, duae partes non coordinatae sunt, sed altera priori subordinata. Similis condicio est ceterorum locorum [1]), quibus item ostenditur, quanto Varro sententias coordinatas praeferat subordinationi. Keilio igitur, qui eos locos mutavit pares ubique verbi modos efficiens, non puto adsentiendum. (Nam ut hoc leve sane argumentum addam, quantumcumque peccaverunt librarii, in duabus deinceps paragraphis I 5,3 et 4 prorsus eundem errorem commissum esse certe admodum mirum est.)

Transeo ad verba III 16,6 *nulla harum adsidit in loco inquinato aut eo qui male oleat neque in eo qui bona olet unguenta* quo loco sic tantum explicare equidem possum in-

---

1) Item IX 10 *Alterum* (scil. peccati genus) *quod nondum est* (scil. receptum) *et perperam dicatur*. Nam peccati genus illud de quo dicitur, in consuetudinem nondum receptum esse certum est — itaque indicativus —; num autem omnino accidat, ut in loquendo committatur, non aeque certum: recte igitur coniunctivus in altera parte. Aliter Müller l. l. pag. 869 in.

constantiam, ut propterea variasse scriptorem censeam, quod cum eodem iure utraque structura uti liceret (potest enim scriptor aut enuntiatum proprie relativum intelligi voluisse aut notionem verbis inesse consecutivam), in altera parte propositionis pro elegantiore forma simplicem usurpaverit: nam multo facilius a coniunctivo ad indicativum transiri apparet quam contra [1]). Eadem structura vel apertior est hoc loco II 2,4 *Id fere ex duabus rebus potest animadverti, ex forma et progenie: ex forma si arietes sint . . . . Ex progenie autem animadvertitur, si agnos procreant formosos,* qui propter magnum quo alterum membrum ab altero distat intervallum explicationem sibi non postulat. Sic ne his quidem in verbis I 4,4 *si . . pestilentior est fundus, aut propter caeli regionem ager calidior sit, aut ventus non bonus flet* [sic vulg.; *fiet* cod.] etc., cur indicativum (id quod rarius accidit) excipiat coniunctivus, aliam causam video.

Denique ut pauca quae eadem ratione explananda sunt omittam, duobus locis de causa ponendi in altero membro coniunctivi dubitatio remanere poterit: III 2,10 *Si propter pastiones tuus fundus in Rosia probandus sit et quod ibi pascitur pecus ac stabulatur, recte villa appellatur, haec quoque simili de causa debet vocari villa;* III 14,2 *Locus is melior quem et non coquit sol et tangit ros. Qui si naturalis non est, ut fere non sunt in aprico loco, neque habeas in opaco ubi facias . . . manu facere oportet roscidum.* Fortasse enim sic in altero hoc exemplo aliquo modo explicari possit structura ut duae quae coniunguntur condiciones re vera non prorsus aequi ordinis sint, sed altera ex priore pendeat, cum haec sit verborum sententia: Si locus ad cochlearia facienda idoneus non est, certe plerumque fieri poterit ut in opaco facias cochlearia; sin autem ne hoc quidem possit fieri, manu facere oportet roscidum. — Priore autem loco num in diversis modis diversa notio insit, in medio relinquam. Ipse vix crediderim [2]).

---

[1]) Eadem ratione in Caelii epistula (Cic. Fam. VIII 16,2) inconstantia modorum explicanda erit; cfr. Burg 'de Caelii gen. dic.' pag. 30.

[2]) Ursinus vocabulum *sit* deleri voluerat. Rectius vocem *appellatur* ex coniunctivo propter formam quae antecedit *stabulatur* errore ortam esse diceres. Sed ne hoc quidem necessarium.

§ 34.

In oratione obliqua cum veteres potissimum scriptores omninoque ei qui sermonem cotidianum in libris suis expresserunt [1]), in enuntiatis relativis aliisque enuntiatis inferioribus non raro indicativum retinuerint, etiam apud Varronem hunc nonnunquam invenimus, ubi a communi usu paullo recedit. Cfr. locos hos quibus indicativum exhibent

a) enuntiata relativa: I 9,7 *Quae sit idonea terra . . D. scribit signa sumi posse aut ex ipsa aut quae nascuntur ex iis;* V 2 *demonstratur in quo non debet pertendi et pertenditur, Pertinaciam esse;* VIII 69 *Quom quaeratur duo inter se similia sint necne, non debere extrinsecus adsumi cur similia sunt;* IX 46 *respondeo, si varietas iucunditas, magis varium esse in quo alia sunt similia, alia non sunt* [2]) sic etiam V 147: . . *appellatum Macellum ut quidam scribunt quod ibi fuerit hortus, alii quod ibi domus fuerit, cui cognomen fuit Macellus, quae ibi publice sit diruta* [3]). Et in enuntiato relativo ex interrogatione obliqua suspenso II 1,24 *Scire oportet quot feminas habeat quae parere possunt.*

b) enuntiata temporalia (*cum*): II 1,27 *non si hic . ., cum peperit mula, sit portentum, adsentiri omnes terras;* V 105 *haec* (scil. puls) *appellata vel quod ita Graeci vel ab eo unde scribit Apollodorus, quod ita sonet cum aquae ferventi insipitur.*

c) enuntiata causalia (*quod*): V 150 *Cornelius et Lutatius scribunt eum locum esse fulguritum et ex S. C. septum esse; id quod factum est a Curtio consule, cui M. Genutius fuit collega, Curtium appellatum.* V 34 *ager dictus . . . alii quod id Graeci dicunt ἀγρόν* [4]). IX 101 etc.

---

[1]) Cfr. Badstübner 'de Sallustii g. d.' pag. 40; Hofmann ad Cic. Ep. I pag. 105; Schmalz § 286 = ²p. 492 („Der Konjunktiv als untergeordneter Modus ist noch nicht vollständig zum Durchbruch gelangt.")

[2]) Contra in simili propositione coniunctivum scriptor usurpavit IX 72 *Ad quae dico id eo fieri quod natura nemo lusco magis sit luscus cum stultior fieri videatur.*

[3]) Cfr. cum hoc loco ea quae leguntur II 5,3: *alii scripserunt* (scil. Italiam esse appellatam) *quod ex Sicilia Hercules persecutus sit eo nobilem taurum, qui diceretur italus.*

[4]) Similiter (ut alias enuntiatorum formas subiungam in quibus item sententiae secundariae ut ex mente subiecti pronuntiatae et cum enuntiato primario arctius cohaerentes apud elegantiores scriptores coniuncti-

Hoc exemplorum conspectu quamquam non omnes loci qui huc pertinent continentur [1]), tamen id vel satis apparet multo frequentiores eos esse in libris de l. l. quam in r. r. libris. Qua cum re si contulerimus et aetatem qua utrique libri compositi sunt, et diligentiam quam in eis elaborandis scriptor adhibuit, ea quae supra (§ 32) diximus confirmari intellegemus.

Iam vero quod in his orationis obliquae enuntiatis modorum usus etiamdum fluctuat apud Varronem, ne in ea quidem re offendendum est quod etiam hic nonnunquam ex uno modo transitur ad alterum, cum magis quaesitam elegantemque structuram coniunctivi indicativus excipiat transeunte nimirum scriptore ad liberiorem enuntiatorum iuncturam, velut VIII 62 (Aiunt) . . *et ubi fodiatur argentum, Argentifodinas dici, neque ubi fodiatur ferrum, Ferrifodinas; qui lapides caedunt Lapicidas, qui ligna, Lignicidas non dici;* item I 9,7 *quae sit idonea terra . . Diophanes Bithynius signa scribit sumi posse aut ex ipsa aut quae nascuntur ex iis: ex ipsa, si sit terra alba . . ., ex iis autem quae enata sunt fera, si sunt prolixa* etc. et III 9,13 (putant) *excusos pullos subducendum ex singulis nidis et subiciendum ei quae habeat paucos; ab eaque si reliqua sint ova pauciora, tollenda et subicienda aliis quae nondum excuderunt et minus habent triginta pullos.* Sed fortasse putandi verbum omnino non ad haec pertinet, cum verbis *pullos . . subiciendum* etiam sententia primaria effici possit. Quod si ita est, hunc locum supra (p. 49 extr.) debebam commemorare ubi dixi de III 16,6 etc.

Contra antecedit indicativi structura, sequitur coniunc-

---

vum exhibere solent) indicativum legis in enuntiatis quae pendent ex propositionibus finalibus I 41,3 *ut qui in ea est nimius umor defluat;* III 16,9 *Axius noster ne, dum haec audit physica, marcescat;* II 4,3; V 153 etc.; cfr. I 1,3.

[1]) Cur omiserim locos velut hunc VI 30 *Si imprudens fecit, hostia facta piatur; si prudens dixit, Q Mucius aiebat eum expiari non posse,* apparet. Respondent inter se duo enuntiata condicionalia et sententia et structura; et tunc demum, postquam scripsit verba *si prudens dixit,* ita structuram mutat scriptor, ut ad orationem obliquam transeat. Eadem ratione defenditur praesens tempus hoc loco II 2,3 *ovem esse oportet corpore amplo . . villis altis . . . Itaque quae id non habent* [sic. Polit., *haberent* B v male] *maiores nostri apicas appellabant ac reiciebant.*

tivus II 5,5 *praeterea scio hunc esse in quem potissimum Iuppiter se convertit . ., hunc esse qui filios Neptuni . . servarit.*

Etiam in obliquis interrogationibus [1]) interdum — raro sane — indicativus videtur servatus esse, certe in libris de l. l.: quamquam nonnunquam dubitari potest utrum interrogatio in indicativo modo posita pro interrogatione recta potius an pro obliqua accipienda sit. Certe e. g. VIII 33 *si* (ea analogia sequenda est nobis) *quae non est in consuetudine, quaeremus: ut quisque duo verba in quattuor formis finxerit similiter, quamvis haec nolimus, tamen erunt sequenda ut Iuppitri Marspitrem?* propter totam loci naturam sola interrogatio recta apte intellegetur. Paullo autem infra (§ 71 *Item quaerunt si sit analogia cur appellant omnes aedem Deum Consentium et non Deorum Consentium? Item cur dicatur mille Denarium, non mille Denariorum* etc.) obliquae ut videtur interrogationis indicativum post quaedam verba excipit coniunctivus [2]) quem sane in priore quoque membro interpretes desideraverunt. An etiam hoc loco prior pars accipienda est pro recta interrogatione pro qua in altero membro obliqua supposita sit? [3]) Etiam V 140; X 9; X 58 extr. leguntur indicativi formae quae quam recte tradantur et nunc certant grammatici et semper lis erit sub iudice, cum aequis armis utrique pugnent quorum alteri idem contendunt alteri negant.

Ceterum e. g. VI 12 *Dicam prius qui deorum causa, tum qui hominis sunt instituti* enuntiatum non interrogativum est, sed relativum, omisso nimirum demonstrativo pronomine *de iis* (*diebus*), cfr. supra p. 43.

---

[1]) Cfr. Schmalz § 214 = [2]p. 475 med. De Ciceronis usu cfr. Thielm. p. 432.

[2]) Plaut. Mostell. 190: *vide quae sim et quae fui ante,* cfr. Lorenz ad h. l. et Becker, Studem. Stud. I p. 296.

[3]) Ex oratione obliqua transitus ad rectam qui ceteris quoque scriptoribus usitatus est (cfr. Kühner p. 1038 n. 5) apud Varronem invenitur II 1,27 . . *subicio Magonem et Dionysium scribere . . . Quare non . . . adsentiri omnes terras. Neque enim hirundines et ciconiae . . . . in omnibus terris pariunt. Non scitis . . .?* Praeterea cfr. O. Müller praef. p. XXXIV.

§ 35.

Cum oratione obliqua ex aliqua parte ei loci cohaerent quibus verborum origines explicantur. Cum enim saepissime aliorum sententias scriptor referret de vocabulorum natura, eiusmodi locis orationis obliquae qualicumque forma uti plane cogebatur. Utitur autem longe plerumque aut enuntiatis relativis aut particula *quod*; de modis recte Spengel praef. p. LXVIII: „Indicativo modo id dicit (scil. Varro) quod res ipsa requirit..., si cur vel quam ad rem sit factum demonstraturus est, relativo et coniunctivo utitur.“ Omnino coniunctivo cum significetur verbis illis non exprimi rem per se constantem, sed sententiam tantum alicuius s. aliquorum hominum, necessario coniunctivus scriptus est ubi aliorum sententiae proferuntur. Exemplo sit locus hic VI 57 *Hinc dictus Loquax qui nimium loqueretur, hinc Eloquens qui copiose loquitur.* Priore enim enuntiati parte ad eorum mentem respicitur qui Loquacis nomen invenerunt; in altero membro omnino non ratio habetur hominis qui illa voce utatur aut temporis ullius, sed de ea qua ipse scriptor est aetate agitur. Idem discrimen elucet ex V 3 *nam tum eo verbo dicebant eum qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum quem tum dicebant perduellem.* Extremis verbis continetur res certa, non sententia; itaque de alio modo praeter indicativum ne cogitari quidem potest. Cfr. etiam VI 52 quae verba similiter sunt explicanda, siquidem forma *soleant* salva est: *Ab hoc tempora quod tum pueris constituant Parcae fando, dictum Fatum et res Fatales. Ab hac eadem voce qui facile fantur, Facundi dicti, et qui futura praedivinando soleant fari, Fatidici.*

V 98 *In hostiis eam dicunt Arvigam quae cornua habeat* coniunctivus scriptus est, quod agitur de voce non ab omnibus hominibus usurpata sed a paucis quorum ad mentem spectans scriptor coniunctivum indicativo praetulit. Similem esse condicionem locorum qui sequuntur apparet: V 40 *Praedia dicta item ut praedes a praestando, quod ea pignore data publice mancupis fidem praestent*; VII 14 *Signa* (dicuntur) *quod aliquid significent ut libra aequinoctium*; VI 18 *Dies Poplifugia videtur nominatus quod eo die tumultu repente fugerit populus* ubi verbo *videtur* satis significatum est sententiam prolatam non ab omnibus aeque probari. His addam ea quae leguntur

V 181 *Hinc dicuntur milites Aerarii ab aere quod stipendia facerent*[1]), ubi spectat coniunctivus *facerent* ad eam aetatem qua Aerariorum nomen usurpari coeptum est; *dicuntur* enim = „dicti sunt et etiam nunc dicuntur"; similiter V 40, cum perfecti formae *dicta* simul praesentis temporis notio insit, scriptor in enuntiato secundario coniunctivum praesentis posuit.

§ 36.
De particula *cum*

cfr. Schmalz Sy. § 268 sqq. et quos ille laudat. Ex origine particulae a pronominis relativi radice petenda cum appareat primum soli indicativo in his enuntiatis locum fuisse, etiam apud Varronem loci quidam sunt quibus ita legatur indicativus ut interpretibus offensioni fuerit; velut VII 45 *Eundem Pompilium ait* (Ennius) *fecisse flamines, qui cum omnes sunt a singulis deis cognominati, in quibusdam apparent ἔτυμα*; VIII 39 *Quae cum ignorant sequitur ut cum analogiam dicere non possint sequi <non> debeamus.* Uterque sane locus facillimo negotio mutari potest; nec tamen quidquam obstat ei interpretationi, ut in enuntiato secundario temporalis notio remansisse dicatur[2]), altero loco ea quidem cum condicionali coniuncta. Sed II 11,9 offensio quam indicativus praebebat optime sublata est a Keilio in ed. min., interpungendo nimirum post v. *tonsa.*

Coniunctivi insolentius positi haec exempla videbantur proferenda esse: III 9,15 (prodigendae) *cum aestate tum utique cum tempestas sit mollis atque apricum* ubi non opus

---

[1]) Lectio verborum non satis constat. An deleta praepositone *ab* scribendum *Hinc dicuntur milites Aerarii,* [*ab*] *aere quod stipendia facerent?*

[2]) Schmalz l. l.: „Bedingung für Anwendung des Indikativs ist Wahrung der Zeit-Selbständigkeit der als Bestimmung einer andern herangezogenen Handlung". cfr. Plaut. Most. 1140 (= 1155 R.):

> . . . *Illúm prodire pudet in conspectum tuom*
> *Propter ea quae fecit, quom te scire scit.*

Ad quem locum quod adnotat Lorenz eiusmodi locis particulae *cum* ita inesse notionem temporalem simul et causalem ut in ponendo modo indicativo priori notioni altera subordinata esse videatur: ea explicatio non diversa est a Schmalzii ceterorumque qui Hoffmannum sequuntur, si addiderimus ex temporali notione ceteras voculae notiones esse derivandas.

est putare (cfr. Schmalz § 272) coniunctivum ad exemplum optativi Graeci positum esse quo res saepius repetita, non semel tantum facta significaretur, sed sufficiet statuere enuntiato secundario non simpliciter tempus aliquod definiri, sed inter hoc enuntiatum et enuntiatum primarium similem rationem intercedere atque e. g. III 16,6 inter prius enuntiatum relativum et enuntiatum superioris ordinis (cfr. supra p. 49). Item VI 21 *quod facere solent etiam nunc multi cum dicant* etc. vocula *cum* non ad tempus solum spectat sed causam simul indicat.

Restat unus locus III 16,9 *tum id faciunt cum . . . habeant* ubi Keil Schneiderum secutus indicativum restituit. Atque cum coniunctivus explicari non posse videatur nisi ea ratione quam a Varrone alienam esse modo censuimus (coni. iterat. = opt. graec.), vix ab hac emendatione abstinere poterimus.

§ 37.

Formula *sunt qui*

(de cuius usu Ciceroniano cfr. Thielmann p. 433; vide etiam Schmalz. § 242) apud Varronem totiens fere cum indicativo coniuncta legitur quam cum coniunctivo; cfr. locos hos

I 7,7 *sunt quae non possunt vivere . . .;* V 85 *sunt qui . . . dixerunt;* V 157 *sunt qui scripserunt;* VII 45 *sunt in quibus . . . latent origines*

cum hisce: I 8 init. *sunt qui putent;* V 30 *fuerunt qui . . dixerint;* ibid. *sunt qui . . . tradiderint* [deteriores libri utrobique indic. praebent]; X 5 *sunt qui . . . putent* [*putant* Goth. et Haun.]; adde IX 59 (ubi adiectivum accedit) *perpauca sunt quae habeant* et I 2,9 *qui . . possint, adsunt.*

Saepe etiam sine verbo finito legitur *sunt qui;* cfr. V 51 *Collis Viminalis a Iove Viminio, quod ibi arae. sunt qui quod ibi vimineta fuerint. Collis Quirinalis: Quirini*[1]) *fanum; sunt qui a Quiritibus qui* etc.

---

[1]) Non dubitandum quin aut ante vocem *Quirini* aut post eam propter litterarum similitudinem exciderint verba *quod ibi,* cfr. Spengel ad l.

Pars II.

De elocutione Varroniana

capita quattuor.

Caput I.

De abundantia sermonis.

§ 38.

Cum apud nullum scriptorem desint exempla abundantiae cuiusdam, imprimis apud eos inveniri poterunt qui quam proxime accedunt ad sermonem vulgarem quem eiusmodi plenam elocutionem in deliciis habere etiam apud nostrates cognoscitur [1]).

Sic Cicero quo maior natu quemque librum composuit, eo magis a pleonasmis qui dicuntur abstinuit [2]); contra libellus de Bello Hispaniensi cuius auctor, si quis alius, vulgari sermone utitur, abundat pleonasmis [3]).

Omnino non adeo saepe proferuntur exempla singulorum scriptorum propria, sed longe plerumque ea quae apud multos scriptores redeunt. Sic Varronis loci qui huc faciunt, maxi-

---

[1]) Qua de re cfr. Segebade, Diss. Hal. IV 298. Quamquam recte monet Kühnast p. 275, saepe abundantiam quae videatur pari iure pro ubertate accipi posse, si quidem de duobus terminis similibus alterum altero qualicunque ratione immutari ac deflecti statuere possis.

[2]) Qua de re cfr. Hellmuth Act. Sem. Erl. I 165, Thielmann p. 361. In orationibus Philippicis quarum sermo etiam aliis in rebus ad priores libros propius accedit abundantiae exempla non raro inveniri docet Hauschild Diss. Hal. VI 282.

[3]) Cfr. Degenhart 'de auctoris Belli Hispaniensis elocutione' p. 2 sqq. Vide etiam Köhler 'de auct. Belli Afr. et Hisp. latinitate' Act. Sem. Erl. I 445 et (de Bello Africo) Wölfflin Arch. VI 103 sq.

mam partem eisdem finibus se continent quibus apud ceteros scriptores abundantiae genera circumscribuntur.

§ 39.

Varronis primum eos locos afferam quibus ea notio quae verbo finito iam satis exprimitur, aucta est adiectivo aut adverbio.

Incipiendi verbo additur adiectivum *primus* II 2,2: *Ego opinor, inquit, incipiam primus* quo loco alterum utrum salva sententia omitti potuit. Plane item Cic. Phil. I 8; cfr. Hauschild, Diss. Hal. VI 285 extr. Similiter nomini q. e. *initium* additur adiectivum *primum* II 4,9: *initium primum sumptum videtur;* X 11 *principia prima.* Dubius est locus hic VI 41: *Incipiam hinc primum* [*primus* cod.] *quod dicitur ago actio ab agitatu facta;* quae verba Spengel sic interpunxit: *Incipiam hinc: primum* etc. Sed ne sic quidem tollitur abundantia quae in verbis inest. Denique cum V 47 *Hinc oritur caput sacrae viae* cfr. Cic. Phil. II 20 *principium natum reperietis* [1]).

Saepe eis verbis quibus vis inest frequentativa adverbium additur eandem notionem exprimens (cfr. Schmalz Stil. § 64). Cuius usus apud Varronem haec exempla animadverti: III 16,29 *ut olim crebro Sabini factitaverunt;* III 17,5 *ut illum sciam semper in cenam pisces Puteolos mittere emptum solitum;* item in sententia negativa III 16,11 *Hos nunquam minus . . . recipere esse solitos.* In Ciceronis orationibus verbo q. e. *solere* binis locis adduntur adverbia *saepe* et *semper.*

Cadit huc etiam usus particulae *rursus* in eis enuntiatis quorum verbum finitum per syllabam *re-* incipitur. Locos congessisse video Reiterum p. 80 adn. Quod pleonasmi genus apud omnes fere auctores invenitur: apud Ciceronem (cfr. Thielmann p. 368), apud auct. belli Hisp. et belli Afr. (cfr. Köhler A. S. E. I 447), apud Cornelium Nepotem (*rursus resacrare* Alc. 6,5; cfr. Lupus 'Sprachgebr.' p. 205), alios — cfr. Kühner p. 1052 extr. qui haud improbabiliter existimat

---

[1]) Ceterum in hoc abundantiae genere nemo in memoriam sibi non revocabit verba Thucydidis (II 36 init.) *Ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν προγόνων πρῶτον.* Quamquam minime dico Varronis abundantiam pro graecismo esse habendam.

sic ortam esse hanc dicendi rationem ut cum frequentissimo in usu essent verba cum vocula *re-* composita, vis huius syllabae magis magisque evanesceret [1]).

§ 40.

Praeterea saepissime ea re abundantia efficitur quod adverbia quae idem fere significant plura ponuntur quam sententia flagitat.

Sic duplex negandi particula apud Varronem ut apud alios (cfr. Dräger § 82 p. 115; Planti locos congessit Lorenz ad Mil. 1399) pro simplici posita est ad augendam vim negationis. Locos a Keilio ad I 2,23 collectos non opus est repetere [2]); in libris de l. l. exempla non memini me invenisse; in sat. fr. 45 legitur: ... *non modo ignorasse me Clamat, sed omnino omnes heroas negat Nescisse*; et de vita p. R. II ap. Non. p. 532 *qua abstinentia viri mulieresque Romanae fuerint, quod a rege munera eorum nemo noluerit accipere.*

Deinde frequentissimo in usu est Varroni formula *nec non* quae arctius membra inter se conectit quam simplex particula *et* (scil. in r. r. libris, nam in libris de l. l. plane deest). His vero vocibus non raro abundanter addi similis notionis vocabulum, velut *et, etiam* etc., collectis exemplis demonstrat Reiter p. 4. Simillime formulam *neque minus* qua Varro usus est e. g. I 13,3 (*boves ex arvo aestate reducti hic bibunt, hic perfunduntur, nec minus e pabulo cum redierunt* etc.) auxit scriptor addita particula *quoque* III 1,6: *Nec minus oppidi quoque nomen indicat.* Eadem particula *quoque* cum particula q. e. *etiam* coniungitur (item in r. r. libris solum, cfr. Reiter p. 10 adn. 3; nam VI 59 *quoque* cum uno vocabulo *novissimum* coniungendum, *etiam* cum toto enuntiato): I 1,3 *et id etiam ignotissimis quoque hominibus;* I 2,14 *etiam*

---

[1]) Obiter adverbii appositi duo exempla quae in satirarum fragmentis exstant commemoro: fr. 471 *pergere diutius* et fr. 260 *neque post respiciens neque ante prospiciens;* cfr. *ante praedicere* apud Cic. in or. Phil., vide Hauschild p. 283.

[2]) Antea locos congesserat Reiter p. 5 adn. 4. — Non recte Schmalz Sy. § 176 ait uno tantum loco (I 69,3) apud Varronem hanc structuram inveniri. Immo huius loci aliam esse condicionem recte demonstrat Keil. in comm. ad h. l.

nunc quoque. De huius formulae notione quae et apud alios et apud Plautum non raro legitur (vide lexx.) cfr. Ribbeck, 'part. lat.' p. 24. Cicero rarissime eam admisit, cfr. Schmalz ad Reisig 'Vorles.' p. 840 adn. 613 b.

Ex eis particulis quibus interdum altera, cuius vis est similis, additur, est etiam *itaque*. Quamquam nonnullis locis dubium esse poterit, num revera altera vox abundet. Nam quod legitur I 2,19 *Itaque propterea institutum diversa de causa ut* etc. duorum vocabulorum *itaque* et *propterea* non prorsus eadem notio est, sed *itaque* vim consecutivam retinet, *propterea* causalem; *itaque* ad antecedentia te remittit, *propterea* ad ea quae sequuntur. Similiter I 13,4; II 4,5; V 112 particula *itaque* ad totam sententiam spectat eamque coniungit cum ea quae antecedit; contra verba *eo nomine, ob eam rem, propter hoc* arctissime cum enuntiati verbo finito cohaerent; vide Rössner 'de praep. ab de ex usu Varr.' p. 25.

Una autem formula interpretibus offensioni fuit. Certe Spengelio mirum videtur quod V 24 legitur: *Humor hinc. itaque ideo Lucilius* . ., adeo ut ipse locum mutandum esse censeat. At eadem verba iuncta leguntur etiam I 8,7 (*vinum non . . quaerit aquam, sed solem. Itaque ideo . . primum e vinea in arbores escendit vitis*) et I 16,5 (*Si . . a fundo longius absunt oppida aut vici, fabros parant, quos habeant in villa . . ne de fundo familia ab opere discedat . . . . Itaque ideo Sasernae liber praecipit, ne quis de fundo exeat* etc.). Quibus locis cum ille de quo dubitat Spengel satis defendatur, non video cur non possit integer relinqui. Ceterum de similibus pleonasmi formis cfr. Spengel ad h. l.

Pleonasmus haud dubie exstat etiam I 27,1 *Eius* (scil. solis) *cursus annalis primum f e r e c i r c i t e r ternis mensibus ad fructus est divisus in quattuor partis* quod genus abundantiam alias non inveni.

Praeterea de adverbiis haec adnotari velim: I 17,3 *item eodem modo;* II 1,22 *statim sine intervallo*; III 5,6 *in secluso clam.*

Cum etiam apud alios auctores saepissime res in enuntiato secundario prolata in enuntiato prioris ordinis adverbio quodam similive vocabulo breviter significetur (de Ciceronis usu cfr. Thielmann p. 362 sqq.; praeterea cfr. Schmalz § 66 = p. 574), non omnes eos locos enumerabo quibus Varro

utitur verbis *propter a quod*, *ideo quod* etc. Rariora videntur mihi haec esse: II 8,1 *vos ante ire non patiar, antequam* . . .; II praef. 6 *tum cum* . . *classibus praeessem* (=VI 95); I 2,2 *voltis interea* . . *usurpemus dum* . . *venit?* (cfr. sat. fr. 103; Cic. Phil. II 107; vide Hauschild p. 284); I 40,4 *id fit tum, antequam*. . . .

§. 41.

Sermonis cotidiani loquacitati adscribendus esse videtur usus adiectivi ad substantivum deminutivum appositi, velut II 5,14 *bestiolae quaedam minutae*, III 5,11 *rivolo tenui;* VI 8 *parvi circuli.*

Abundanter additur adiectivum q. e. *alius*: I 9,3 *de aliis generibus reliquis;* III 5,2 *cum eo adiciant praeterea aves alias quoque.* Similiter coniunguntur *omnes* et *universi* III 2,5 *omnes omnium universae Reatinae* et X 10 *de omnibus universis discriminibus.*

De formula *cuiusmodi* . . *fructuum genera* (IX 27) cfr. Wölfflin Arch. VI 103 et Schmalz Stil. § 67,2.

III 17,19 *minores sunt magnitudine.*

§ 42.

Sed nondum omnia exhausimus, nam etiam hoc pro abundantia accipiendum est quod II 10,9 legitur *quibus mos* . . *non denegavit* . . *ut succumberent* . . *et incomitatis ut vagari liceret*, item quod IX 65 scriptum est *postulant oportere.* Tamen alii quoque scriptores similia exhibent, nam Cicero structuris velut hac *conceditur ut liceat* plus semel usus est, cfr. Kühner p. 1050; item Cornelius Nepos scripsit *permitteret ut* . . *liceret* cfr. Lupus 'Sprachgebr.' p. 204 extr. Praeterea vide Ribbeck ad Plaut. Mil. glor. Arg. I v. 7; et Schmalz § 67,2.

Duplex verbum scriptum est etiam I 2,24 *Suscipit Stolo Tu, inquit, invides*. . . Item Livius VII 16,5 *exclamat* — *inquit.*

Caput II.
De sermonis brevitate.

§ 43.

Iam absoluta quaestione de abundantia, videamus eam rem quae huic opposita est, brevitatem. Qui autem recor-

datus plurimorum ellipsis generum exempla quae e. g. in Ciceronis epistulis inveniuntur, putabit eundem fructum se ex Varronis libris percepturum, spes eum fallet, nam si genera illius brevitatis Varronianae spectaveris, pauca esse invenies. Maxime vero hoc premendum est Ciceronem eorum locorum quibus brevitate in dicendo usus est, aut plurimis aut certe permultis arte et consilio eam formam usurpavisse ad augendam uniuscuiusque verbi vim atque acumen; contra Varronianas ellipses fere ad unam omnes derivandas esse ex neglegentia illa qua cum in omnibus libris componendis uteretur Varro, factum est ut sermonis cotidiani eam quoque consuetudinem apud Varronem inveniamus in qua audientibus non raro quaedam supplenda relinquuntur; cfr. Segebade, Diss. Hal. IV 298.

Sed singula videamus.

§ 44.

Atque primum quidem in libris rerum rusticarum saepissime verbi finiti persona tertia ita posita est ut subiectum desit sive deesse videatur; omnibus autem fere iis locis agitur de eo de quo omnino hi libri scripti sunt, de agricola s. domino villae. Prorsus idem omissi subiecti usus in legibus XII tabularum conspicuus est; cfr. R. Schöll in editione p. 73. Varronis exempla iam Keil. adscripsit ad I 2,21. Ipse unum locum exscribam quo ad subiectum mente supplendum spectat pronomen possessivum I 21 *Si prata sunt .. neque pecus habet, danda opera ut alienum pecus in suo fundo pascat ac stabulet.*

Eiusdem generis, etsi paullo diversa, est ea brevitas quae grammaticorum potissimum vel philosophorum sermonis videtur propria esse qui in sententiis ad universos homines aeque spectantibus (cfr. Kühner p. 4) verbi numero singulari usi quemlibet hominem subiecti loco intelligi volunt. Ego certe contendo hos Varronis locos tali ratione accipiendos esse VI 73 *Etiam Spes a sponte potest esse declinata quod tum sperat cum quod volt fieri putat; nam quod non volt si putat, metuit, non sperat* et VI 77 ... *propter similitudinem agendi et faciendi et gerendi quidam error ... Potest enim aliquid facere et non agere* etc. Utriusque loci

scriptura in dubium vocata erat ab interpretibus. Similiter scripsit Varro VI 55 *Ab eodem . . . Fallacia quae propterea quod fando quem decipit ac contra quam dixit facit*[1]).

Oratores simplici verbo *inquit* uti in afferendis adversarii, quem ipsi sibi fingunt, verbis (eo nimirum consilio ut sententiam sibi oppositam refellant) ex Ciceronis libris philosophicis notum est; cfr. Kühner p. 4. Sic etiam Varro IX 48: *Cum, inquit, utilitatis causa introducta sit oratio, sequendum* etc. O. Müller ediderat *inquiunt*.

Singulari ratione deest subiectum II 4,16: *Itaque apud Plautum in Menaechimis, cum insanum quem putat, ut pietur, in oppido Epidamno interrogat: 'quanti hic porci sunt sacres?'*

Quibusdam locis verbi finiti singularis referendus est ad animal ne id quidem expresso vocabulo antea memoratum. Sic II 1,23, postquam inde a § 21 enumeravit quibus signis pecoris morbi cognosci possint, sic pergit scriptor: *curatio autem . . haec: perfunditur aqua et perunguitur oleo . . et item cibo sustinetur* — scil. ea pecus quae morbo affecta est.

III 15,1 *Glirarium . . dissimili ratione habetur, quod non aqua sed maceria locus saepitur; tota levi lapide aut tectorio intrinsecus incrustatur, ne ex ea erepere possit* scil. *glis* quod vocabulum subaudiendum ex v. *glirarium;* paullo infra legitur *unde saturi fiant* scil. *glires.*

III 4,3 *Ex iis* (scil. duobus ornithonis generibus) *tertii generis voluit esse Lucullus coniunctum aviarium, quod fecit in Tusculano, ut in eodem tecto ornithonis inclusum triclinium haberet, ubi delicate cenitaret et alios videret in mazonomo positos coctos, alios volitare circum fenestras captos.* Ad v. *alios* supplendum turdorum nomen qui commemorati erant ubi verba fiebant de secundo ornithonis genere, nondum in ea parte quae de tertio genere est.

Denique ex voce q. e. *monimenta* intelligendi sunt ei homines quibus mortuis illa monumenta exstructa sunt VI 49: *sic* (scil. a memoria dicta sunt) *Monimenta quae in sepulcris, et ideo secundum viam quo praetereuntis admoneant et se fuisse et illos esse mortalis.*

---

[1]) Haec exempla omnia eiusdem libri esse, ex ceteris libris nulla suppetere, non mirum videbitur, si in memoriam tibi revocaveris disseri eo libro „*de vocabulis temporum et earum rerum quae in agendo fiunt.*“

§ 45.

Cum omisso subiecto ea res arcte cohaeret quod nonnullis locis duo enuntiata ita inter se coniunguntur ut brevissimo tantum spatio interposito ad alterius enuntiati verbum finitum aliud subiectum subaudiendum sit atque ad prioris; quem usum non raro inveniri apud Belli Hispaniensis auctorem monet Degenhart 'de auct. belli Hisp. eloc.' p. 13.

Apud Varronem prioris enuntiati obiectum pro posterioris sententiae subiecto accipi oportet I 1,6 *neque robigo frumenta atque arbores corrumpit, neque non tempestive florent;* III 7,7 *quod multi in theatro e sinu missas faciunt* (scil. columbas) *atque ad locum redeunt* (scil. columbae) *quae nisi reverterentur, non emitterentur,* etsi haec verba minus dura sunt propter enuntiatum relativum quod appositionis instar ad subiectum additae cum altero membro coniunctum est. Praeterea haec exscripsisse sufficiat III 7,5 *si quae columba quid offenderit, ut medeatur, si quae perierit, ut efferatur, si qui pulli idonei sunt ad vendendum, promat;* III 16,30 sq. *a mellario cum id fecisse sunt animadversae* (scil. apes), *iaciundo in eas pulvere et circumtinniendo aere perterritae, quo volunt perducere, non longe inde oblinunt erithace . . .; ubi consederunt, adferunt alvum* etc., nam multos locos eiusdem generis collegit Keil in comm. ad II 1,4.

§ 46.

Saepissime in accusativi cum inf. structura omittitur accusativus qui subiecti munere fungi putandus est. De locis qui huc spectant primum commemoro eum qui legitur III 10,4 *Cum excudit* (agitur de ansere), *quinque diebus primis patiuntur esse cum matre;* ad infinitivum *esse* subaudiendum est ex sententia subiecti loco vocabulum velut *pullos.*

Sed longe plurimis locis quibus infinitivi subiectum deest multo facilius quam hoc loco suppletur, cum plerumque tertiae personae pronomen pro subiecto accipiendum sit. Qua ellipsi nihil esse frequentius in sermone vulgari, inde cognoscitur quod apud poetas comicos saepissime invenitur, ut accuratissime distinctis singulis formis exposuit A. Funck, J. Jahrb. 121,725. Cum autem apud Plautum etiam primae secundaeque

personae pronomina desint, apud Varronem non omittuntur nisi tertiae; neque id mirum profecto, nam in libris de l. l. omnino fere nunquam (si cum Planto confers librorum indolem), in r. r. libris rarissime facultas se offerebat primae secundaeve personae adhibendae in accusativi c. inf. structura.

Supplendum autem est, ut ex iis locis incipiam quibus subiectum infinitivi idem est atque enuntiati regentis, pronomen *se* (singul.) his locis: VIII 42 *non posse iudicare;* IX 115 *quod pollicitus est* (se esse) *daturum;* III 7,10 *daturum* (se esse) *negavit;* I 69,2 etc.; *se* (plur.): III 16,11 *cum dicerent velle exspectare.* Ut transeam ad eos locos quibus subiecta verbi finiti et infiniti diversa sunt, infinitivi subiectum non expressum est I 69,2 *ille flens narrat . . . percussum cultello* (eum) *concidisse;* II 10,9 *quem non peperisse, sed invenisse* (eam) *putes;* V 165 etc.; item in plurali VIII 42 *alterum* (eos) *ignorare;* V 6 *reperiet . . . esse commutata* (ea, scil. verba); I 2,8; II 1,15; II 9,14 init.; III 16,24; VIII 7 etc. Sed haec satis trita.

Interdum subiectum infinitivi intelligendum est ex enuntiato secundario, velut I 36 *haec fieri oportet. de segetibus, siqua est aqua,* (eam oportet) *deduci*; I 37,5 . . *ut Theophrastus scribat Athenis in Lyceo, cum etiam nunc platanus novella esset, radices trium et triginta cubitorum egisse;* item II 1,27; III 16,22.

§ 47.

Obiectum verbi transitivi mira brevitate usus omittit scriptor II 7,9 . . *cum descendenti* (equo) *dempsisset ab oculis* scil. vittam qua equi caput obvolutum erat; quamquam huius ipsius vittae minime antea mentio facta est; haec enim praecedunt: *cum eum* (i. e. equum) *capite obvoluto auriga adduxisset.*

§ 48.

Dura plerumque brevitas efficitur omisso nomine e quo genetivus qui solus scriptus est suspensus esse putandus est; cfr. Keil. ad III 16,7 *qui eius* (scil. opus) *conetur disturbare*; item VI 12 *Dicam prius qui deorum causa, tum qui hominum sunt instituti*; V 128 *ubi in eiusmodi duo, Bisellium dictum,* quae verba cum O. Müller sic intellige: „ubi in eiusmodi subsellio sedent duo etc.“; X 33 etc.

§ 49.

Nota est brevitas in usu particulae *quam*; cfr. II 4,4 *si potius ex his locis ubi nascuntur amplae quam* (intelligendum: ex iis ubi nascuntur) *exiles, pararis*; item V 4 ubi in priore membro integra, in altero brevior structura legitur: *recto casu cum dicimus Inpos, obscurius est esse a potentia quam cum dicimus Inpotem; et eo obscurius fit, si dicas Pos quam Inpos*. Paullo aliter II 2,19: *harum* (= ovium pellitarum) *praesepia ac stabula ut sint pura, maiorem adhibent diligentiam quam hirtis*.

§ 50.

Extremo in hoc capite loco pauca addam de ea brevitatis forma quae appellari solet zeugma, quam apud Varronem non raro inveniri non mirabimur, cum ne ei quidem auctores eam evitaverint qui summa cum diligentia elocutionem perpoliverunt, cfr. Kühner p. 1047,10.

I 2,14 *vilicus . . appellatus a villa quod ab eo in eam convehuntur fructus et evehuntur* (scil. ex ea) *cum veneunt;* I 16,6 qui locus cum ceteroquin simillimus sit, ea re differt quod non in posteriore sed in antecedente membro loci mentio desideratur: *si viae sunt . . . aut flumina proprinqua . . . quibus utrisque rebus evehi atque invehi ad multa praedia scimus* — ad *evehi* subaudi: ex praediis; III 3,6 *omnibus tribus his generibus sunt bini gradus, superiores quos frugalitas antiqua, inferiores quos luxuria posterior adiecit*. Hoc adiciendi verbum de altero solum membro recte dicitur.

Ex verbo cuius notio satis angustis limitibus inclusa est, in altero enuntiato simile verbum, ampliore tamen vi praeditum, subaudiri oportet I 17,2 *gravia loca utilius esse mercennariis colere quam servis, et in salubribus quoque locis opera rustica maiora* (scil. facere); cfr. Kühner p. 1046,6. Similis brevitas conspicua est I 20,2 *tum ita subigendum ut minutatim adsuefaciant et ut tironem cum veterano adiungant . . . et primum in aequo loco et sine aratro, tum eo levi, principio per harenam aut molliorem terram;* III 8 med: *infimum ordinem oportet abesse a terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes* (scil. interesse oportet).

Ex praecedente verbo negativo supplenda est verbi notio positiva I 12,3 *Vitandum, inquit, ne in eas partes*

spectet villa . . . neve in convalli cava et ut potius in sublimi loco aedifices, et VI 56 *Hunc Chrysippus negat loqui sed ut loqui;* qui usus ex Ciceronis scriptis satis notus est, cfr. Kühner p. 1045,4. Seyffert ad Cic. Lael. p. 387. Madv. ad Cic. Fin. II 25. Hofm. ad Cic. Epp. I p. 112.

Ex verbo passivo ad alteram sententiae partem forma activa transferenda est III 3,5 . . *piscinae dulces fieri coeptae et e fluminibus captos recipere ad se pisces.* An scribendum *recepere* cum Keilio accepta editionis Aldinae scriptura?

Caput III.
De collocatione verborum.

§ 51.

De verborum collocatione cum nostris fere demum temporibus accuratius quaeri coeptum sit, mirum quantum vel de iis rebus quibus quasi fundamentis tota disputatio nititur, diversae sententiae atque adeo plane inter se pugnantes prolatae sint. Qua re ut videtur commoti fuerunt qui — ut omnes nimirum dubitationes funditus tollerent — imprimis vetustissimos quosque auctores deinceps perlustrantes singulas res ad verborum ordinem pertinentes numerorum rationibus exprimerent. Prae ceteris autem grammaticos allexit attributi collocatio in qua disquirenda summam operam complures contulerunt. Nec tamen fructus ut mihi certe visum est laborem aequavit, sed dum dissecantur tali modo, quo isti usi sunt, orationis particulae, vires ac vita ex linguae corpore plane excesserunt. Nam ut omnino scriptorum propria dicendi consuetudo quam maxime fieri poterit ita explicanda est ut ex ipsius hominis indole et moribus causa repetatur, sic tunc potissimum, cum singulari ratione verba aut collocavit aut collocavisse videtur, unoquoque loco quaeri debebit quo consilio hunc ordinem illi praetulerit.

Praesertim — ut ad Varronem transeam — in librorum de l. l. eis partibus in quibus de vocabulorum originibus exponitur non solum structurae et formae verborum inveniuntur a Varronianae aetatis sive omnino a linguae Latinae usu diversae, paene dicas inauditae, sed etiam in collocandis

verbis non raro sollemnem ordinem reliquit, id nimirum agens ut duo illa nomina quorum alterum ex altero originem ducere legentes edocet quam proxime inter se apponat.

Itaque VI 15 cum legatur *Fordicidia a fordis bubus. Bos forda quae fert in ventre* non sufficiet adnotasse adiectivum q. e. *fordus* hic antecedere nomini substantivo, illic sequi, sed ipsa sententia postulabatur, ut in priore membro a vocabulo q. e. *Fordicidia,* in altero a *ferendi* verbo quam minimo intervallo distaret. Eadem de causa II 1, 11 *omnis pecuniae pecus fundamentum* genetivus a nomine e quo pendet separatus est. Similiter VI 5 *ab eo res dictae dubiae creperae* adiectivum *dubiae* propterea a vocabulo *res* divellitur ut ad vocem *creperae* apponi possit. Cum autem utrumque adiectivum prematur, duri aliquid in sermone inest (sed efficax est haec ipsa durities), cum in perpolita elocutione ita vocabula disponi soleant, ut atona bene dispersa sint per vocabula cum sono pronuntiata; cfr. Seyffert-Müller ad Cic. Lael. p. 49 etc.[1]).

Sed haec pauca sunt ex nube exemplorum quae ostendunt quantopere verborum collocatio perspicuitati orationis inserviat.

§ 52.

Nam in graeca lingua et in latina cum verborum ordo non tam angustis limitibus definitus sit quam in eis linguis quibus huius aetatis populi utuntur, tamen — an dicemus rectius: propter hanc ipsam causam quod in illis ordo verborum magis ex scriptoris arbitrio pendet quam ex legibus usu communi sancitis — haec libertas pro summa virtute ducenda est. Mutata enim verborum collocatione etiam sententiam paullo immutari posse (mutatur scil. vis singularum

---

[1]) Non minus perspicuum est cur II 3,5 pro ordine grammatico *nemo sanus* (sic enim fere semper Cicero, cfr. Mergueti lexicon) contrarium ordinem posuerit *capras sanas sanus nemo promittit.* Talis enim lusio in eiusdem vel similis radicis vocabulis bene cum Varronis indole congruit, cfr. e. g. I 37,4 *videt.. dolium ac modium* (similiter nos „Kisten und Kasten"); III 2,11 *quid enim refert utrum propter oves an propter aves fructus capias?* multa alia. Non raro sane eiusdem stirpis voces non consilio sed neglegentia repetitae sunt, velut I 31,2 *primum ac secundum . . . relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus* etc.; II 7,9 (*adducere*); VIII 39 (*sequi*) etc.

sententiae partium) facile intellegitur. Omnino autem apud scriptores antiquos verborum collocationi vim inesse a nostrae aetatis linguis plane diversam primus copiosius demonstravit Nägelsbach in libro egregio (Stilist. § 166 sqq). Qui coniunctam esse ostendit collocationem verborum in lingua latina (et in graeca quoque, sed ea nihil ad nos) cum ea sermonis proprietate ut tota elocutio in antithetis versetur. Iam vero duarum rationum quibus membra opposita inter se respondere possunt, quas chiasmi et anaphorae nominibus breviter significavit Nägelsbach, cum cuiuslibet auctoris unumquodque fere enuntiatum exempla exhibeat: si quis ad unum omnia ea colligere et per genera distribuere instituat, ad ipsam figuram explicandam pauca conferre poterit; id tantum hoc munere suscepto certius poterit definiri, utram quisque scriptor formam alteri praetulerit.

§ 53.

Ad Varronem quod attinet, cum non eadem diligentia perpolita sint eius opera, singularum partium usus separatim tractandus erit. Quantum nunc iudicare mihi licet — nam si totam rem ad finem perducere voluissem, hac una quaestione continere me debebam — parallelismus (hoc enim nomine rectius utemur quam anaphorae; cfr. L. v. Jan, Blätter für bayr. Gymnas. III 272) etiam apud Varronem saepius invenitur quam chiasmus. Exempla abundant; paucissima exscribam:

III 1,4 *et in pace a rusticis Romanis alebantur*
et in bello ab his ducebantur;

III 5,14 *quibus aqua ministratur per canaliculum,*
cibus obicitur sub retem;

III 17,4
ut P. et c... loculatas m. habent arculas ubi discolores sint cerae,
sic hi loculatas habent piscinas ubi dispariles discl. h. pisces;

V 109 *ut crudum nimium habet humoris*
sic excoctum parum habet suci;

VI 96 *Sed quoniam in hoc de paucis rebus verba feci plura,*
de pluribus rebus verba faciam pauca;

VII 17 *neque hic locus est terrarum medius,*
neque noster umbilicus est hominis medius.

Quantopere his locis omnibus verborum vis augeatur ea re quod et numerus in utroque membro idem plane est et eadem vocabula aut certe simillima easdem sedes tenent, ita perspicuum est ut hic adumbrasse satis habeam.

§ 54.

Sed cum appareat, si nimis saepe adhiberetur haec forma in qua quaterna vel quina membra tali modo inter se respondent, fore ut legentes summopere fatigarentur, eam ita variare feliciter studuerunt scriptores, ut cum chiasmo eam coniungerent. Cfr. de hac re praeter Nägelsbachii librum (§ 169) etiam K. Meyeri progr. Magdeb. 'Wort- und Satzstellung bei Sallust' 1880 p. 23. En figurae, cuius genera paene innumerabilia, pauca specimina:

X 39 *Si homines sustuleris, sodales sustuleris, . . .*
sic item si sustuleris λόγον, sustuleris analogon;

VI 27 *sic dicto quinquies 'Kalo Iuno Covella'* | a b c
septies dicto 'Kalo Iuno Covella' | b a c

V 88 *C. qu. ut in villa ex pluribus tectis coniungitur* | a b c d e f
sic hic ex manipulis pluribus copulatur | a b c e d f

similiter V 147 *ut quidam scribunt quod ibi fuerit hortus*
alii quod ibi domus fuerit;

V 124 *qui v. d. ut minut. funderent, a g. G. app.,*
qui sumebant minut., a s. S. nom.;

I 5,4 *ad solis circumitum annuum* | a b c
ad lunae menstruum cursum | a c b

item III 16,28; VIII 49;

VI 42 *orator agere dicitur causam* | a (bc) d
et augures augurium agere dicuntur | a d (bc)

V 5 *quem puerum vidisti formonsum,* | a b (cd)
eum vides deformem in senecta | a (cd) b

item I 19,1 *ad iugera CC arvi boum iuga duo* | a (bc) : (bc) a

§ 55.

Chiasmi igitur formae cum anaphora coniunctae in bis ternis minimum membris locus esse potest. Nonnulli autem inter locos allatos cum ita comparati sint ut complura membra pro singulis accipi liceat (velut in extremo exemplo *iugera CC* et *iuga duo*), eos eodem iure simplicis chiasmi exemplis ad-

numerabimus. Quae figura ea re insignis est quod graviora membra in utraque parte contrarias sedes obtinent. Sic numerus in altero enuntiato ascendit, in altero descendit, et unde profecta est eo redit oratio. Solet autem haec numeri diversitas ita augeri et quasi clarius proponi ut sine particula copulativa duo membra iuxta ponantur. Mihi certe in chiasmi figura coniunctiones saepius omitti quam addi visae sunt.

Quamobrem cum parallelismus propter membrorum aequitatem id efficiat ut oratio tranquilla quidem et constans currat, sed hac ipsa constantia animum audientis commoveat, chiasmus mutato singularum partium propositionis ordine non solum sermonem variat, sed etiam sententiae discrimen perbene illustrat.

§ 56.

Frequenti in usus chiasmus est cum quattuor membra inter se opponenda singulis verbis efficiuntur, velut III 5,17 *lucifer interdiu, noctu hesperus*; V 166 *Ubi lectus* [nam Spengeli coniectura: . . *ibi. lectus* videtur infelix esse] *mortui fertur, dicebant Feretrum nostri, Graeci φέρετρον*[1]). In eiusdem generis sententia duo membra interiora ita amplificata sunt ut enuntiatis secundariis efficiantur I 2,1 *rogatus ab aeditumo ut dicere didicimus a patribus nostris, ut corrigimur a recentibus urbanis, ab aedituo,* quocum loco cfr. hunc qui simillime conformatus est II 8,3 *Arcadico ut antiqui dicebant, ut nos experti sumus Reatino.* In utriusque autem exempli enuntiatis secundariis animadvertas aequum membrorum ordinem, praesertim priore loco.

§ 57.

Multo rariora sed etiam sic satis multa sunt exempla chiasmi in membris quae particulis coniunguntur, sive simplicibus velut III 16,17 *frigore hieme et aestate calore;* V 144 *propter colorem suis et loci naturam;* V 145 *quo conferrent suas contro-*

[1]) In simillima re parallelismus est V 36 *haec etiam Graeci νέμη, nostri nemora.* Propter particulam *etiam*, ut videtur, L. Spengel ante v. *Graeci* inseri voluerat *quod.* Non necessaria est mutatio, si Varronem simpliciter scribere voluisse statuerimus *haec etiam nemora;* post vero ita sententiam eum mutasse ut simul originem nominis addere constitueret. nc lenis inconcinnitas. Cfr. quae p. 16 init. diximus de loco III 7,2.

versias et quae vendere vellent quo ferrent; V 153 *fertur pompa et equi currunt;* sive correlativis ut V 30 *et suum Etruria et Latium suum esse credit;* respondent etiam inter se, ut chiasmum efficiant, enuntiatum inferioris ordinis et enuntiatum primarium: X 46 *quemadmodum crepat prima ad quartam chordam, sic quarta ad septumam respondet.* Sed haec omnia satis trita minimeque unius Varronis propria.

§ 58.

Quanto autem saepius parallelismus quam chiasmi forma etiam apud Varronem inveniatur ut perspicuum fiat, parvam operis Varroniani partem inspicere sufficiet. In initio libri octavi de l. l. (§ 1—10) ex paucis quae leguntur chiasmi exemplis dimidia fere pars cum parallelismo coniuncta est, quam formam ab omnibus scriptoribus ad variandum sermonem frequentissime usurpari supra monuimus.

Proprium enim chiasmi exemplum fere non legitur praeter § 1 *propago .. secunda quod prius illud unde ea* duosque paragraphi decimae locos *uno .. loco alligare possis .. vel aliud .. quod cum altero potest colligari* (deinde rursus *colligare possumus*) et verba nondum sane omni ex parte ut videtur emendata *cum fulmentum* (sic Sp., *fulmen tunc* Flor.) *ex una syllaba illud ET maneat unum.* Denique § 10 init. e coniectura Scioppii *quarum rerum usus erat simplex, <simplex> ibi etiam vocabuli declinatus.*

Ad variandum autem parallelismum chiasmi forma adhibetur in § 8 *nihilominus declinari potest ab eo quod imposiverunt scopae, scopa, quam si imposuissent scopa, ab eo scopae;* § 9 *unum* (scil. genus) *fecundum, quod .. multas ex se parit disparilis formas ..; alterum genus sterile quod ex se parit nihil*; § 10 *Et in his rebus quae sunt nomina .. et in his rebus quae copulae sunt*; denique § 7 *voluisse enim putant singularis res notare, ut ...; sic mares liberos voluisse notari ut.*

Restat ut parallelismi exempla enumerem, primum ea in quibus duo illa membra pari verborum collocatione insignia etiam propter parem vim ac notionem coordinata sunt.

§ 1 *prima pars quemadmodum .., secunda quo pacto .., tertia ut ..;*

ib. *rectum Homo, obliquum Hominis;*

§ 3 *alterum horum diceretur Priamus, alterum Ecuba;*
§ 5 *alterum ut fons, alterum ut rivus;*
Impositicia n. e. v. quam paucissima, quo citius ed. possent,
declinata quam plurima, quo facilius .. dicerentur;
§ 6 *Ad illud genus quod prius, historia opus est,*
ad reliquum genus quod posterius, ars;
§ 10 *In qua domo unus servus, uno servili opust nomine,*
in qua multi, pluribus.

His locis membra non inter se coniunguntur particulis, sed sine copula iuxta ponuntur.

Multo rarius legitur particula: § 3 *quodammodo eadem dici et non eodem tempore factum;* § 10 *omnis binos consules ... vel dicam amplius omnia nomina, atque adeo etiam omnia verba.*

De duobus membris alterum alteri subiunctum est:
§ 4 *ut ab Aem. homine[s] orti Aemilii ac gentiles,*
sic ab Aem. nomine declinatae voces in gent. nom.;
§ 6 *qua enim ratione in uno vocabulo declinare didiceris,*
in infin. num. nominum uti possis;
§ 10 *in qua domo unus servus,*
uno servili opust nomine.

Denique duo membra in parallelismi forma posita uno enuntiato continentur § 1 *prima parte exposita de secunda incipiam hinc.*

Haec de parallelismo et chiasmo.

§ 59.

De his duabus figuris ubi disserit Nägelsbach (§ 167,4), simul docet non raro inter duas voces aequi ordinis inseri tertiam vocem ad utrasque pari ratione referendam[1]). Ortam autem hanc collocationem esse putat ex chiasmo in quo de duobus membris interioribus eodem vocabulo effectis alterum (sive prius, sive posterius) omissum sit. Rectius autem credo Schmalz Stil. § 44 monet effici hoc modo variationem iucundam inter elationes et positiones (*ἄρσεις* et *θέσεις*). Haec igitur collocatio non singulorum scriptorum propria est sed totius linguae latinae; certe etiam Varro nubem exemplorum

---

[1]) De Cicerone cfr. Seyffert-Müller ad Lael. p. 12; de Livio: Kühnast p. 304 n. 180; de Cornelio Nepote: Lupus 'Sprachgeb. des C. N.' p. 191.

exhibet quorum nonnulla Keil affert in comm. ad I 20,5 *in confragoso enim haec ac difficili valentiora parandum.*

§ 60.

Item ubi duo membra particulis correlativis inter se coniunguntur, nonnunquam vocabulum quoddam, quod cum ad sententiam non magni momenti sit sine accentu pronuntiatur, inseritur inter alterius utrius membri particulam correlativam et eam vocem quae alteri opponitur[1]; e. g. II 2,7 *non enim solum uligo lanam corrumpit ovium, sed etiam ungulas*; II 10,3 *qui non solum pecus sequi possint sed etiam a bestiis ac praedonibus defendere* (cfr. sat. fr. 208 *non modo eos spectemus sed et imitemur*). Similiter III 17,2 *Potius marsippium domini exinaniunt quam implent.*

Formula (*non*) *tam* — *quam* — bis sic usurpatur ut de duobus membris inter se oppositis alterum ante v. (*non*) *tam* ponatur, cum vox post *tam* posita pariter ad utrumque membrum pertineat; IX 22 *indoctis non tam irascendum quam . . patronis* et I 61 init. *amurcam periti agricolae tam in doleis condunt quam oleum.* Certe in legendo post v. *quam* utroque loco primo obtutu mecum exspectaveris vocabulum quod voci *irascendum* s. *in doleis* respondeat; in colloquendo dubitatio omnino esse non potest propter plane diversam pronuntiandi rationem.

§ 61.

Ut supra (§ 27) breviter adumbravimus, Varro in enuntiatis relativis et coniunctionalibus eam verba collocandi rationem summopere in deliciis habet ut coniunctionem s. pronomen relativum a prima sede removeat. Cuius usus quo vix quicquam frequentius apud Varronem, cum omnia exempla minime possim exhaurire, satis habeo commemorasse in primo r. r. libro XV locis hunc ordinem esse in enuntiatis relativis, XII in interrogationibus obliquis, XV in enuntiatis finalibus (*ut, ne*); duodecies agitur de coniunctione *cum*[2]), quater de particula *quod*, ter de coni. *ubi*.

---

[1]) Cfr. Cic. ad Att. V, 18,2 et *nostra mansuetudo et abstinentia* — scil. *nostra* ut intelligit Nägelsbach chiasmo usus structurae originem explicans.

[2]) Quod dicit Schmalz Stil. § 44 particulam *cum* etiam tum a prima sede removeri si aliud sit subiectum enuntiati primarii, aliud inferioris:

Conferre iuvat Ciceronis usum. In eius de amicitia libro quae eiusdem collocationis exempla inveniuntur, ea partim collecta sunt in editione quam curaverunt Seyffert et Müller (pag. 97 init.). Omnibus collectis invenies eam collocationem usurpatam esse

ter	in particula	*cum*	§ 16, 48, 94
ter	„ „	*si*	14, 28, 54
bis	„ „	*ut*	64, 87
semel	„ „	*ne*	99
semel	in enuntiato relativo		19.

Ad hos decem locos ei accedunt quibus collocatio illa non numero verborum sed sententia flagitabatur, praesertim in interrogationibus obliquis velut § 80 *Haec vis amicitiae qualis et quanta sit.* Sed etiam si omnes hos locos incluserimus, summa vicenarium numerum non excedet. Iam vero cum Varronis liber quem contuli in Keilii ed. min. versus 1858 contineat, Ciceronis Laelius in eadem ed. Teubn. 1242, hic fere ad amussim duas partes illius aequat. Quamobrem collocatio de qua dico si apud utrumque aeque multis locis pro portione usurpata esset, in Varronis libro tricies fere inveniretur. Revera ut vidimus invenitur plus sexagies. Itaque si hinc profectis legem statuere licet, in aequis partibus singulis traiectionis exemplis Ciceronianis apud Varronem bina exempla respondent. Omissis autem eis locis quibus collocatio illa ad sententiam necessaria erat, cognoscemus inter Ciceronis Varronisque usum eam fere rationem intercedere quae intercedit inter primarium numerum et quaternarium.

Ex epistulis Ciceronis huius collocationis exempla adscripsit Hofmann I p. 167.

§ 62.

Etiam verbum finitum saepius apud Varronem quam apud alios scriptores a sua sede i. e. a fine propositionis

---

inter duodecim locos Varronis unus est quo subiectum enuntiati secundarii coniunctioni antecedat: I 46 *horum enim folia cum converterunt se;* saepius antecedit nomen praedicativum.

Ceterum pronomen relativum similiter collocatur apud Plautum Lucretium Ciceronem Livium (cfr. Kühnast p. 313), saepe apud Apuleium, vide Schmalz l. l. De Varrone cfr. etiam Heidrich 'Varroniana' p. 26.

motum paenultimam in enuntiato sedem tenet. Contuli praefationem libri secundi[1]) cum epistula Ciceronis quae eundem fere numerum versuum continet, ad Att. I 5. Qua in epistula cum 42 fere locis verbum finitum ultimo loco positum sit, circiter 22 locis autem eis enuntiati partibus antecedat quae ex illo pendent, apud Varronem quindecim fere prioris generis locis circiter 25 respondent alterius generis. Accuratiora ex hac tabula cognoscentur.

	Verbum finitum			
Cum verbo finito coniungitur:	apud Ciceronem		apud Varronem	
	antecedit	sequitur	antecedit	sequitur
Infinitivus	2	7	1	4 locis
Accusativus cum infinitivo	8	3	2	—
Participium	3	6	1	—
Adiectivum	4	4	—	4
Subiectum	4	17	7	8
Obiectum (Accusativus)	2(1)	12	8	12
Dativus	2	8	2	4
Ablativus	—	—	1	4
Ablativus absolutus	—	—	1	—
Adverbium	1	3	3	4
Praepositio cum substantivo	3	20	12	12
	29	80	38	52 locis[2]).

Exempli igitur causa part. perf. pass. cum copula coniunctum cum novem locis apud Ciceronem legatur, tribus locis copula antecedit, sex locis sequitur; contra Varro uno loco quo copulam non omisit — quater enim ex consuetudine sua participium sine copula posuit (§ 4 *id quod in agro natum*; § 5 *quae factum ut nascerentur*; *quae nata ex pecore; ad id pecus appositum*) — scripsit (§ 2): *sunt consecuti.*

[1]) Hanc particulam elegi quod et in ea componenda (ut omnion in prooemiis) plus operae quam in ceteris a scriptore collatum est et ex ea sermonem vere Varronianum cognosci licet integrum, cum multis aliis locis dubium sit, quatenus ex auctoribus quibus usus est Varro non solum res sed etiam verba in suum librum transtulerit.

[2]) Summa ut maior eveniret numeris supra indicatis, inde factum est, quod multos locos plus semel in rationem introducere debui, e. g. § 4 *docuerunt pastores progeniem suam* propter collocationem et subiecti et obiecti.

Obiectum duodecies apud Ciceronem, toties apud Varronem ante verb. fin. locum tenet; quibus autem post verbum positum sit, octo loci sunt apud Varronem, duo vel (ut § 2 *placarem ut fratrem* etc., ubi *fratrem* appositio potius est quam obiectum, omittam) unus apud Ciceronem: § 3 *cui dare litteras possem*, ubi hanc collocationem praetulisse potest ut clausulam dactylicam („*litteras dare possem*") evitaret[1]). Varro cur in § 1 sollemnem ordinem mutaverit (*praeponebant rusticos Romanos urbanis*), patet; item in § 4 (*ex segetibus fecit prata*); etiam in § 5 (*habere utramque . . disciplinam*) scil. propter genetivos qui sequuntur, ex v. *disciplina* pendentes; non aeque perspicuum est his locis: § 2 *se habere villam; vocent loca;* § 4 *docuerunt progeniem*; *condiderunt urbem; habet praedium*. Omisi in numeris statuendis § 5 *pabulum compescere quam vendere magis expedit* et § 3 *frumentum locamus qui nobis advehat* propter singularem horum locorum condicionem.

Similiter substantivum ex praepositione pendens vicies apud Ciceronem verbo finito antecedit, tribus tantum sequitur, his nimirum: § 2 *quod ad me scribis de sorore tua*, ubi verba *de sorore tua* premenda erant[2]) (poterat etiam scribi *de sorore quod . . scribis* cfr. § 4 *de Acut. negotio*); § 4 *grave duxi scribere ad te de illius querimoniis* propter chiasmum; § 5 *quae dicenda fuerunt de te* fortasse quod inter

---

1) In orationibus certe anxie eam evitatam esse a Cicerone, subtili commentatione demonstravit G. Wuest in Diss. Arg. VII. Varronem his rebus operam non dedisse et ex ingenio ipsius Varronis concludes et libris inspectis facile cognosces. Nam multa frustula in numeros redigi posse obiter commemorat Riese in praef. ad. Varr. sat. Men. p. 56. Cfr. e. g. I 13, 6 *quae nunc sunt pleraque contra;* II 1,14 *tertia pars est quo sit seminio quaerendum* (= versus herous Ennio sane dignior quam arte Ovidiana); VI 39 *immanem verborum expediat numerum* (= versus pentameter). In III 16 hae insunt clausulae: § 6 *omnia pura;* § 7 *disturbare, resistat;* § 15 *figuram imitentur earum;* § 23 *esse inliciendi; admixto apiastro;* § 24 *carpere dicunt;* § 26 *e rore marino.* Sed nolo his nugis tempus terere.

2) Propter eandem causam in epistulis non raro haec est collocatio verbi q. e. *scribere.*

Ceterum ut ubique sic etiam in his membris collocandis numeri ratio habita est, e. g. ad Att. I 8, 3 *is me accusare de te solebat* ubi praeter exitum dactylicum id quoque evitandum erat, ne quattuor deinceps monosyllaba coniungerentur.

se opponuntur *dicenda fuerunt* et *contendendum est.* Apud Varronem omisi § 6 *in Apulia oviarias* etc. quod ea verba appositionis instar addita sunt sine verbo finito; contra § 1 *qui in agro versantur in aliquo opere faciendo* bis ut debui numeravi (cfr. p. 44 adn. 1).

Ut ad obiecti collocationem redeam, latissime apud Varronem is ordo patet ut obiecto, si adiectivo auctum est, verbum finitum includatur, neque obiecto solum sed quovis substantivo cum adiectivo coniuncto. Loci de quibus dico sunt hi: § 2 *urbana desiderarent gymnasia;* ib. *vocabulis retineant graecis;* § 6 *pecuarias habui grandes*; ib. *pec. habui in Epiro magnas*, iterumque laudandus hic locus § 5 *habere utramque debet disciplinam.* Omitto § 2 *quod dum servaverunt institutum* propter pronomen relativum. Contra in Ciceronis epistula (cuius in fronte quae leguntur *quanto fructu sim privatus et . . et . .* praetereo, quod adiectiva non arcte cum nomine cohaerent sed explicandi causa addita sunt) duobus tantum locis adiectivum a substantivo separatum est (ac ne sunt quidem propria adiectiva, sed numerale et pronomen possessivum) § 4 *unas mihi scito litteras* etc. et § 5 *ex tua putabam voluntate;* quibus locis verba exscripta initium enuntiati efficiunt, cum apud Varronem verbum finitum semper paenultimam sedem teneat, nomen cum adiectivo ultimam et antepaenultimam[1]).

§ 63.

Varronem singulari ratione amare in comparativis eam verborum collocationem ut comparativo id membrum praemittat quod ex particula *quam* pendet, neminem fugit. Locos quibus hic ordo invenitur collegit Reiter p. 67. Idem ordo verborum etiam apud alios scriptores legitur, e. g. Plaut. Trin. 903 et 904; Cic. pro Mil. 9 extr. etc.

Addi poterit praeter eos locos quos Reiter p. 67 adn.

---

[1]) Eandem verbi finiti collocationem apud Apuleium frequenti in usu esse monet Schmalz Stil. § 45, 2. Idem quod dicit § 44: „Während Cicero die Trennung von Subst. und Attribut nur durch einfache oder präpositionale Kasus-Bestimmungen gestattet etc.“ non intellego num verbo finito utrasque voces separari posse neget. Nam separantur, etsi raro, ut vidimus.

adscripsit etiam I, 24,1 (*agrum oliveto conserendo, nisi qui in ventum favonium spectet et soli ostentus sit, alium bonum nullum esse* ∾ Cato 6,2 ubi deest *nisi*).

Caput IV.
De colore sermonis Varroniani.

§ 64.

Res a Varrone in libris superstitibus tractatae cum vix tales essent ut in eis enarrandis scriptor specioso sermone uti posset, tamen rerum rusticarum libros ea arte composuit ut materiae vilitatem scribendi genere satis compensaret. Huic studio obsecutus dialogi formam sterili praeceptorum tabulae praetulit; singulis libris adhortationes ut ita dicam praemisit quibus quanto vita rustica urbanae vitae praeferenda sit venuste exponit, atque in his operis partibus ne sermonis quidem elegantiam desiderandam reliquit; nominibus eorum quos colloquentes facit ita ludit ut ad res tractandas referat; Scrofa enim de suillo genere disserit, Vaccius de bubus etc. et diligenter id curavit ut in colloquio ad proximam partem transeuntes lepide atque urbane, saepe etiam facete se exciperent. Nonnunquam sane scriptoris neglegentia factum est ut dubium maneat quae singulorum partes sint, praesertim in primo libro in quo omnino colloquentium personae multo minus distinctis finibus circumscriptae sunt, cum eorum nomina et res exprimendae vinculo associationis (ut recentioris aetatis vocabulo barbaro utar) non cohaereant[1]). Cfr. Zahlfeldt 'Quaestt. crit. in Varr. rer. rust. libros'. Eiusdem neglegentiae est quod hoc illove loco partitionem a Varrone anxie indicatam non observatam videmus.

Haec de universa librorum compositione. Praeterea occasione data narratiunculas inserit ad vitam suam, ad itinera

---

[1]) Eo minus verisimile est Varronem singulorum qui colloquii participes sunt sermonem a ceteris diversum conformare studuisse, id quod e. g. in dialogo de oratoribus, in Ciceronis de oratore libris etc. apertum est. Non igitur opus est apud Varronem huius rei ullam rationem habere.

quae suscepit, ad munera quibus functus est spectantes; veteres leges scriptor in litteris versatissimus commemorat, dicta poetarum, *ἔπεα πτερόεντα,* laudat, nec popularia proverbia despicit. Denique quantum posset orationem studuit variare et quasi anima ac vita induere.

Exemplis haec omnia illustare et confirmare non opus esse censeo; de una re quae ex hoc genere est pauca adnotabo, de translationibus.

§ 65.

De translationibus.

Non id quod notum est repetam tam amplos fines esse metaphorarum, ut omnia fere vocabula quae abstractorum nomine complecti solemus, ex hac figura originem duxerint, sed de eis dico quae nondum adeo usu trita sunt, ut metaphorae natura evanuerit.

Medium locum inter haec duo genera is usus tenet qui latissime patet apud Varronem, scil. ut rerum vocabula subiecti loco posita cum verbis agendi coniungantur quae propria sensu nisi de hominibus dici non possunt. Hunc usum tractavit W. Bock 'subiecta rei cum actionis verbis coniungendi usus etc.' et exempla Varroniana apud eum magnam partem totius commentationis efficiunt. In disponendis locis ex substantivis profectus est Ahlénum impugnans qui per agendi verba exempla disposuerat. Bockii ratio quae nonnullis in partibus haud dubie probanda est velut in ea qua res ab antiquis divina indole praeditas complexus est (*natura, fortuna* etc.) quam recte in tota disputatione adhibita sit, inde cognosce quod loci quos separari omnino non licet apud illum undique conquirendi sunt; velut, ut ex nube exemplorum unum eligam, I 13,2 *haec enim* (scil. plaustra etc.) . . *furem modo non metuunt* ~ I 22,6 *quae enim res cotidie videntur, minus metuunt furem.*

§ 66.

Ad proprias autem translationes recte intelligendas nunquam praetermittendum est Varronem egregia poetae indole praeditum fuisse; unde non raro difficile est sermonem poe-

ticum discernere a translato. Alia pro proverbiis potius habebuntur quam pro metaphoris.

His et similibus rebus (e. g. propriis comparationibus) omissis quae remanent, inter eas metaphoras (quantum eas perlustravi, neque enim ad unam omnes exscripsi ne ultra huius commentationis fines nimis evagarer) primum locum tenent eae quae a ludis circensibus sumuntur:

I 3 *a quibus carceribus decurrat ad metas;* I 4,1 *hinc profecti agricolae ad duas metas dirigere debent*; item I 18,1 *Cato derigit ad duas metas;* VIIII 31 *ad quas metas naturae sit perveniendum*; V 12 *initiorum quadrigae* (cfr. id quod in lexx. ex Vopisco laudatur: *quadrigae tyrannorum*); III 16,9 *cursu lampada tibe trado;* II 1,2 et III 5,18 *athletae;* II 1,11 *cui haec aetas defert rer. rust. omnium palmam;* I 2,12 *ad te enim rudem* etc.

Aliqua tantum ex parte huc spectat II 7,1 *Ego quoque adveniens aperiam carceres . . et equos emittere incipiam* quibus verbis transitus paratur ad disputationem de equis alendis. Simillime I 26 extr. *Vindemiam enim exspecto* et I 56 *exspecto cum clavi te, Stolo, dum fructus in villam referas. Ille Em quin adsum, venio, inquit, ad limen, fores aperi.*

Non minus usitatae quam metaphorae a circo derivatae Romanis erant translationes rei militaris propriae; in initio r. r. libri primi haec legi: I 1,1 *sarcinas conligam antequam proficiscar e vita*; I 8,4 *inopiae subsidio misit*; I 20,2 *tiro* et *veteranus* de animalibus.

Rei maritimae sunt haec: IX 33 *ex pelago sermonis populi*; III 17,1 *ancoras tollere*; II 4,1 *e portu . . Italico*; III 14,5 *bolus.*

Sermonem forensem redolent talia: III 17,4 *in ius vocare*; II 5,1 *testimonium perhibere*; I 15 *ne limites ex litibus iudicem quaerant* (cfr. pag. 68 adn. 1.)

Sed iam haec sufficiant. Extremo loco hoc unum addam Schmalzio Stil. § 69=p. 575 ubi de metaphoris breviter exponens dicit posteriore demum aetate audaciora translationis genera venisse in usum, accidisse ut exemplo (unum tantummodo affert) utatur Suetoniano cuius simillimum Varro praebet III 2,16 *cenae innumerabiles excandefaciunt annonam.*

§ 67.

Haec de translationibus et omnino de iis rebus quibus sermo ita variatus est ut auctorem octogenarium vix agnoscas. Iam ad partem oppositam me converto. Ipsa enim verba quibus Varro in rebus explicandis usus est, non aeque polita esse ne veteres quidem grammaticos fugit. Ut supra commemoravi, in prooemiis (etiam librorum de l. l.) elaborandis magnam diligentiam a scriptore collatam esse apparet; ceterae partes ubique ostendunt qua festinatione perfectae sint. Anacoluthiae apud nullum scriptorem tali numero inveniuntur (ac ne in prooemiis quidem desunt) id quod ex Varroniani sermonis indole facile intelligetur. In propositionibus quae certum quendam finem excedunt, structuram non iam satis perspicere videtur. Hinc accidit ut enuntiatum secundarium sine primario maneat (cfr. Keilii comm. ad I 1,2), ut particulae correlativae non respondeat altera (II 1,24 *nam et qui parat* .. *praeterea* . .; V 103 *Quae in ortis nascuntur, alia peregrinis vocabulis ut graecis* . . . *Vernacula* . . etc.) Cohaeret cum ea re quod postquam quaedam enuntiata inferioris ordinis intercalata sunt, structura in mentem revocatur repetita ea voce qua ad perspiciendam structuram careri non potest velut I 1,2 *ut* ... *ut* . . .; VIII 17 extr. (cfr. Hofmann, Cic. Ep. I p. 61); II 9,2 *mulorum gregem cum* . . . *mulos* . . . etc.; saepius autem repetita ea voce simul mutatur structura velut:

VI 72 *Itaque is qui* ... *cum eo* .. [sic Spengel pro *Ita quis qui* . .]; IX 51 *Hi ea quae* .. *possunt, eorum declinatus requirunt;* IX 78 *ut signa quae non habent caput* ... *nihilominus in reliquis membris eorum esse possunt analogiae, sic* etc. Cfr. Hofmann Cic. Ep. I p. 97 et p. 138.

Non opus est moneam hanc rem inter eas esse quibus praeter cetera efficiatur ut sermo Varronis quam proxime accedat ad cotidianae consuetudinis rationem dicendi. Augetur autem haec sermonis simplicitas ea re quod scriptor sententias celeriter chartae mandans non anxie evitavit, ne similes res similibus verbis exprimeret. Neque enim solum similis collocatio verborum saepe repetitur, sed non raro prorsus eaedem formulae parvo tantum intervallo interposito redeunt. Credo certe iam nunc contendi posse, cum lexicon Varroni-

anum compositum erit, fore ut facili negotio permagna copia eiusmodi locorum aequa ratione conformatorum congeri possit. En paucissima exempla:

I 8,7 *quod terra cuiusmodi sit refert;* I 9,1 *Terra, inquam, cuiusmodi sit refert;* X 25 *Item figura verbi qualis sit refert* [1]).

III 12,4 *tanta fecunditas huius quadrupedis;* III 6,5 *utrumque locum purum esse volunt hae volucres;* III 7,5 *permundae enim sunt hae volucres;* et cum extremo loco cfr. III 10,5 *voraces enim sunt natura*).

III 2,1 et § 2 *esse praesto* (Cicero semper in orationibus inverso ordine *praesto esse*).

III 5,4 *ubi aves adsidere possint;* III 16,27 *ubi adsidere et bibere possint.*

III 5,12. *piscinae* . . *inter eas piscinas* . .
ibid. *columnas* . *extra eas columnas* . .

III 16,32 et § 34 duo enuntiata incipiunt a verbis *eximendorum favorum.*

V 149 *ab eo lacum invenisse nomen;* II 4,2 *ut* . . . *avus cognomen invenerit ut diceretur Scrofa.*

Extremo loco mentionem faciam voculae quae est *nemo*, quae non raro in fine enuntiatorum posita occurrit: I 13,2 *si ostiarius est nemo*; III 17,4 *quod eos capere auderet nemo*; VI 21 *quod ideo artum ut eo* . . . *introeat nemo*; IX 101 *perfectum enim imperat nemo*; sic *nullus* extremum locum tenet VI 21; II 1,3.

---

[1]) Omnino hoc vocabulum *refert* saepissime legitur apud Varronem. Inter alia vocabula quae identidem redeunt commemoro adverbia duo *vehementer* et *commode:* hoc una cum comparationis gradibus plerumque — ut res fert — in r. r. libris.

Appendix.

I.

De vocabulorum quorundam usu Varroniano adnotatiuncularum decas.

1. Pronomen ***aliquis*** saepe apud Varronem ita legitur ut facile omitti potuerit, cum ad sententiam nihil novi addatur. Sed inest huic voci loquacitas quaedam venusta neglegentiae sermonis cotidiani non male conveniens; cfr. etiam nostratium usum qui articulo indefinito non raro vocem „irgend“ addunt. Sic Varro I 41,2 *vas aliquod supra alligant*; item III 16,37 *conligendum eas in vas aliquod;* III 14,2 extr. *in aliquem lapidem;* II 2,16 *ne . . . delibent aliquid membrorum;* VII 75 *ita sitae stellae ut ternae trigona faciant aliquem* [sic A. Spengel, aliter alii; *aliquod* libri].

2. ***Alius.*** De genetivo in *i* exeunte cfr. Aug. Müller p. 50 et Thielmann p. 395; de collocatione post substantivum Keilii comm. ad III 5,1; de formulis Varroni usitatissimis *aliusve quis* etc. vide Reiterum p. 87 sq. (*aut quis alius* p. 90 adn. 1).

Duo enuntiata aut enuntiati membra in quorum utroque vox *alius* legitur cum fere nunquam coniunctione inter se nectantur (II praef. 5: *alia . . ratio ac scientia coloni, alia pastoris*; etc.), posita est particula *et* I 2,15: *aliud pastio et aliud agri cultura.* Similem solius Terentii locum habeo quem proferam, quo coniunctio *atque* legitur: Hec. V 4,4 *Mane dum sodes: timeo ne aliud credam atque aliud nunties.*

Ita ut vocabulum *alius* semel ponatur, duo illa membra quae diversa esse dicuntur simplici particula *et* coniuncta

sunt praeter Cic. Caec. 20,57 (*Non enim alia causa est aequitatis in uno servo et in pluribus*), Off. II 18,62, Cael. ap. Cic. Fam. VIII 1,3 (cfr. Opitz progr. Naumb. 1879 p. 12) etiam a Varrone II praef. 4 *alius enim opilio et arator* [in edd. vett. scriptura non recte expressa erat].

Particula *quam* apud probatos scriptores non suspendi dicitur ex voce *alius* nisi in sententiis negativis. Non recte autem Albert Act. Sem. Erl. II 344 (similiter etiam Schmalz Sy. § 259): „*Alius quam*" inquit „in enuntiatis positivis nobis rarissime neque ante Livium obviam fit". Tu enim inspice Varr. I 2,15 *dextra tibia alia quam sinistra*. Quid? quod etiam apud Ciceronem paucis locis eadem structura traditur (de inv. I 18,26 et I 47,87) de quibus cfr. Müller in Ciceronis Laelii editione Seyffertiana p. 129.

Propter comparativorum similitudinem, ut videtur, ex hac structura profectus est ablativus ex voce *alius* pendens: III 16,23 *erithacen . . quod est aliud melle* <*et*> *propoli;* item in Bruti Cassiique epistula (Cic. Fam. XI 2,2) in sententia negativa: *nos ab initio spectasse otium nec quicquam aliud libertate communi quaesisse exitus declarat.* Transiit haec sermonis vulgaris structura etiam in Horatii sermonem: Ep. I 16,20 *alium sapiente bonoque.*

Aliubi . . aliubi . . correlat. I 44,1; deest apud Cic.

Alii = *reliqui* II 10,2, e sermone vulgari ortum, cfr. Schmalz Stil. § 29.

3. ***Coepi.*** Est locus apud Varronem (III 9,12) quo forma activa huius verbi cum infinitivo passivo coniuncta sit, quamquam subiectum enuntiati indefinitum est: *quadriduo post quam incubari coepit;* nam erravisse videtur Wölfflin qui Arch. VI 101 init. *coeptum est* Varronem scripsisse ait. Structura ei similis est quam Dräger § 92 = p. 139 med. apud Nepotem (Epam. 10,3) ferri posse negat.

Obiter hoc commemorem saepe Varronem pro perfecti forma *coepi* etiam usurpare *incepi* velut I 30; II 11,6; X 9; cfr. Thielmann p. 380 s.

4. ***Emo, vendo, venio.*** Ad significandum pretium Varro non raro haec verba coniungit cum adverbio *care*: I 16,3 *unde non care emere possis;* III 5,2 *aves . . quae pingues veneunt care;* III 16,32 (propolis) *carius in sacra*

via quam mel venit; item *vilissimo* I 22,2 *ubi ea et bona et proxime et vilissimo emi poterunt.*

Cicero in orationibus semper quantum video, ubi pretium expressurus est, utitur vocibus ab adiectivis *magnus, parvus* etc. derivatis praeter unum orationis suspectae locum de dom. 44,115 *dimidio carius emere quam aestimare;* similiter *carius aestimare* Plancus apud Cic. Fam X 4,2. Sine dubio igitur hic usus adverbii *care* cotidiani potissimum sermonis erat.

I, 2,10 *poma veneunt contra aurum.*

5. ***Illic*** de tempore dicitur I 13,6: *illic laudabatur villa* etc; antecedit enim *illi* i. e. *antiqui.* Saepius *ibi:* I 23,3 *proximo anno*; V 73 = *in bello.*

6. ***Inquam*** etc. raro cum dativo coniungi dicit M. Schmidt, J. Jahrb. 143,197 qui credo distinguere debuit utrum dativus iuxta verbum finitum appositus sit an ab eo separatus. Nullo enim ex omnibus quos affert locis utraque verba coniuncta sunt praeter solum illum epistularum Ciceronis locum (ad Att. V 1,3) ubi legitur *inquit mihi.* Sollemnis autem forma etiam apud Varronem satis frequens est: I 2,18; I 26; II 1,1; II 3,1; II 4,1: II 5,2. Eiusdem generis est formula *Cui ego* omisso verbo: II 4,12; I 44,3. — Contra III 3,8 legitur: *non tu, inquit mihi, cum* etc. quae collocatio etiam apud Varronem rara.

Notum est et a C. F. W. Müllero (Phil. 17, 510—513) post alios demonstratum, subiectum cum v. *inquit* coniunctum fere semper post *inquit* poni. Excepti sunt pauci, fere septem, loci Ciceronis, praeter quos Müller l. c. unum tantum Livii locum affere se posse ait. Ego duos locos Varronianos addam: I 22,3 *Itaque, Stolo inquit,* etc. et III 17,8 *Atque, ille inquit, non minor cura . . .*

7. ***Plures:*** III 17,4 *genera cochlearum sunt plura* cfr. F. Knoke, J. Jahrb. 143,271 n. 8.

8. ***Reliquus*** de altera ex duabus rebus dictum nusquam apud scriptores legi praeter VIII 6 *Ad illud genus quod prius, historia opus est; . . . ad reliquum genus, quod posterius, ars.*

9. ***Specio*** a Drägero § 85 ex Varronis libris profertur inter ea verba simplicia quae pro compositis posita sint, quamquam ipse Varro VI 82 hoc verbum antiquum esse testatur. — At ipse eo usus est: nam praeter formulam

avem specere l. l. dicit *speculum quod in eo specimus imaginem* (similiter V 129 *speculum a speciendo*), et extremo capite *quibus specimus;* praeterea sat. fr. 384 idem verbum usurpat ad etymologiam vocabuli *vestispica* explicandam. — Nemo non videt his locis ad unum omnibus Varronem verbo speciendi propterea usum esse, ut vocabulorum quorundam notionem illustraret; non igitur licet his tantum locis nisum hoc vocabulum in Varronianorum verborum indicem recipere.

In compositorum verborum[1]) usu quaedam Varronis propria esse hoc loco inserere mihi liceat. Voces apud Varronem solum aut fere solum aut primum traditas collegit Stünkel p. 70; cfr. Aug. Müller p. 67. (De Cicerone videndus Thielmann p. 351—361).

Restant etiam nunc quae addi possint; ex Varronis usu cum aequalium comparato non pauca apparebunt. Velut *extollere* ait Varro II 10,3: *onera extollere in iumenta,* cum nusquam hoc verbum legatur in Ciceronis orationibus, ubi semper verbum simplex, e. g. Deiot. 10,28 *tollere in equum*; item Off. III 25,94 *in currum.* — *Exgigno* V 60 *caelum et terra omnia exgenuerunt*; deest in lexicis; ex uno Lucretio laudatur II 703 *egigno.*

10. ***Suavis*** eis adiectivis adnumerandum quae item atque *caecus, surdus* etc. et activa et passiva notione ad oculorum, aurium etc. sensum referri possunt. Nam suaves non solum res dicuntur quae voluptate nos afficiunt, sed Varro III 3,7 etiam palatum suave dicit. In lexicis deest haec notio.

---

[1]) Verba cum duabus praepositionibus composita haec a Varrone formata esse ait Dräger § 86: *expromitto, perinungo, praeinnuo.* E quibus primum haud dubie non ab ipso Varrone formatum sed e forensi sermone translatum esse e loci sententia (II 2, 5) apparet. De altero verbo vide Stünkel. p. 73 qui addere potuit *inungendi* verbum a Varrone scriptum esse VI 82 extr. Denique tertium verbum *praeinnuo* quod ut ad sat. fr. 576 spectans a Drägero afferi videtur, ibi omnino non traditur sed e coniectura non necessaria a Scaligero scriptum pro *pertimuerunt.*

II.

Epimetrum criticum.

I 24.

Ille adicit ab eodem scriptore etc.

De hoc loco post Zahlfeldtium disputavit O. Rössner 'de praep. ab de ex usu Varr.' p. 15 sq. Nemo adhuc in eo videtur offendisse quod Scrofae verba a Varrone non recta oratione afferuntur, sed obliqua. Propter constantem autem in his libris Varronis usum obliquaē orationis causa ea debet esse quod Scrofa non sua profert sed Catonis verba. Quod confirmatur capite 26, quo quae continentur cum non iam e Catonis libro sumpta sint sed a Scrofa de suo addantur, oratio recta est non obliqua. Hoc autem recte a Rössnero itemque a Keilio in comm. statuitur, pronomen *Ille* ad Scrofam utique referendum esse. Quem vero locum Rössner comparat (I 10), eo ego ita utar ut multo maiore iure utrumque locum conferri appareat.

Persuasum enim habeo etiam hoc loco pronomen *Ille* sine verbo finito positum esse et v. *adicit* cum verbis Scrofae coniungendum. Scribo igitur: *Ille, Adicitur ab eodem scriptore.*

Iam tollitur offensio quam praepositionis *ab* usus plane inauditus offerebat; et verba *adicitur ab eodem scriptore* eadem ratione posita sunt atque haec I 22,5 *dicuntur ab eodem scriptore* quae nunc demum iure conferri possunt.

De corruptela cfr. III 16,7 *dicunt<ur>* ..; de subiecto *Ille* sine dicendi verbo posito: Kühnast p. 278; de accusativi cum infinitivo structura ex adiciendi verbo pendente: Schmidt, J. Jahrb. 143, 194.

I 39.

Nonne videmus alia florere verno tempore, alia aestivo, neque eadem autumnali quae hiberno? itaque alia seruntur atque inseruntur et metuntur ante aut post quam alia; et cum pleraque vere quam autumno inserantur, circiter solstitium inseri ficos nec non brumalibus diebus cerasos.

Stuctura loci ex Keilii editione non satis perspicitur. Qui enim legitur accusativus cum infinitivo *circiter solstitium inseri ficos* etc., explicari nequit nisi ex videndi verbo quod praecedit eum pendere dicas et particula *et* ante *cum pleraque*

posita coniungi cum verbis *alia florere*. Quam ob rem verba quae intercedunt *itaque ... quam alia* pro enuntiato intercalato accipienda esse apparet. Sed iam graviora de extremis verbis quorum sententiam cum loci consilio non consentire contendo.

Nam in enuntiato primario contineri aliquid quod rei rusticae minus peritis mirum videri possit perspicuum est. Sequitur ut verbis *cum .. inserantur* (nam vis particulae *cum* debet esse adversativa) res exprimatur omnibus hominibus, non solum agricolis, notissima. Superiore autem enuntiato legitur ficos inseri circiter solstitium (i. e. media aestate secundum Varronis rationem temporum I 28 uberrime expositam), cerasos Decembri mense. Paucissimas igitur arbores hieme et aestate inseri exponit, ipsisque nominibus significat. Quamobrem in enuntiato inferiore earum arborum mentionem facere debuit, quae vere et quae autumno inseruntur, ita scil. ut longe plurimas arbores duobus his anni temporibus inseri exprimeret. Haec vero sententia non continetur in verbis traditis in quibus verna insitio cum autumnali confertur, non (id quod sententia postulabat) hae duae insitiones cum alteris duabus, aestiva et hiemali. Quod ut fiat, tu mecum restitue quod etiam nunc, postquam Keilii commentarium legi, Varronem scripsisse persuasum habeo: *cum pleraque vere, quaedam autumno inserantur*. De forma enuntiati cfr. II 5,13 *pleraeque pariunt in decem annos, quaedam etiam plures*. Corrupta est vocabulum *quaedam* etiam III 2,13 ubi a Keilio ex voce *quod* restitutum est.

I 40,6.

In quamcumque arborem inseras, si eiusdem generis est, dumtaxat ut sit utraque malus, ita inserere oportet referentem ad fructum etc.

Explicatione eget particula *dumtaxat*, de qua cfr. Richardson 'de particula dum' pag. 94. Significatio enim *tantummodo* quae huic voci inesse debet, non inest si verba ita ut ex Keilii editione exscripsi leguntur. Nam cum non de malis solum praecipiatur, sed etiam de piris (cfr. § 5 *si in pirum silv.* etc.), verba *ut ... malus* sic debebant pronuntiari ut ea exempli tantum loco proferri cognosceretur,

contra vocabulum *dumtaxat* coniungendum erat cum eo enuntiati membro quo condicio generalis exprimitur, minime cum quolibet exemplo. Quod recte cognoscens Schneider Ursinum secutus hac ratione verba constituit: . . *si eiusdem generis est dumtaxat, ut si* [*sit* cod.] *utraque malus.* Attamen nunquam particula *dumtaxat* (certe ego nullum locum inveni) cum enuntiato condicionali a coniunctione *si* incipiente coniungitur. Potest hoc casui mero tribuendum esse, sed cum saepissime inveniatur structura verborum *dumtaxat ut* . ., eadem verba etiam hoc loco coniuncta relinquere debebimus. Itaque quoniam *dumtaxat* ad verba proxime antecedentia spectare vidimus, haud scio an Varro ea qua saepe utitur collocatione etiam hic usurpata sic fere scripserit *eiusdem generis dumtaxat ut sit.* Quod autem malus exempli loco affertur id fieri poterat particula *ut* sive sola *(ut utraque malus),* sive cum particula *si* coniuncta *(ut si utraque malus).* Cum excidissent hae quas supplevi voculae verba *dumtaxat ut sit* cohaerere putabantur cum eis quae iam proxima erant *utraque malus.* Deinde verba *si* et *est* inserta sunt ad vitium tollendum.

VI 12.

Dies Agonales per quos rex in regia arietem immolat, dicti ab ‚Agone' eo quod interrogatur a principe civitatis et princeps gregis immolatur.

Quibus in verbis qua ratione interrogandi verbum apte explicem non habeo si in verbo quod antecedit *Agone* vocabulum Graecum *ἄγων* contineri cum Spengelio putandum, cuius coniectura vocabulo principis bis cum sono posito commendatur. Sed recte traditum esse interrogandi verbum et vocem *Agone* pro quaestione accipiendam esse inde elucet quod cum vulgata loci interpretatione (quam secuti sunt Preller 'Röm. Myth.' I^3 179; Marquardt 'Röm. Staatsverwalt.' III^2 (ed. Wissowa) 323; O. Müller ad Festum p. 10) consentit Ovidius (Fast. I 317 sqq.). Is enim Agonalium nomen derivari refert a ministro qui *semper agatne rogat, nec nisi iussus agit.* (Quam vera sit etymologia, non huius loci est examinare. Quod autem H. Jordan in Prelleri libro l. l. ait non *Agone* dicendum fuisse sed *Agamne,* tu confer Cic. ad Att. 16,8 extr. *Romamne venio an hic maneo* . . .*?*,

vide etiam Kühner p. 137). Apud Varronem autem quis interrogat? quis interrogatur? Utrum princeps civitatis idem est ac rex, an diversus ab eo? Difficultatem sic tantum credo dissolvi posse ut Varronem non unam nominis explicationem attulisse statuatur sed duas, alteram ab interrogandi verbo *Agone?*, alteram a voce Graeca *ἄγων* petitam. Debent igitur nonnulla excidisse, velut *dicti ab ‚Agone?', eo quod interrogat <minister sacrificii ‚Agone?'; nisi si a graeca lingua, ubi ἄγων princeps, ab eo quod immolat>ur a principe civitatis et princeps gregis immolatur.* Lenius Ribbeckius praeceptor doctissimus: *dicti ab ‚Agone' quod* [= pronomen relativum] *interrogatur <vel quod immolatur> a principe civitatis et princeps gregis immolatur.*

VI 71.

Loco variis coniecturis temptato haud scio an particula *si* ante v. *volebat* tradita post eam vocem transponenda sit: *non enim volebat, si* [possis etiam: *sed*] *dabat quod sponsu erat alligatus.*

VI 76.

Oro ab ore; <inde> et Perorat et Exorat . . . dictum. Indidem Omen, Ornamentum; alterum quod ex ore primum elatum est, <Omen ut> Osmen dictum; alterum etc.

IX 10.

Cum duo peccati genera sint . . . unum dant non oportere dici, quoad [s. *quaad*, de utroque vocabulo cfr. Reiter p. 49—59; *quod* codd.; Spengel *quod nondum*] *sit in consuetudine.*

Praeterea horum locorum scripturam aut mutavi aut explicavi:

I 1,2	pag. 38 adn. 2.	III 2,10	pag. 50 adn. 2.
I 5,3 et 4	49	III 9,11	48
II 2,14	26		
II 7,15	46	V 36	71 adn. 1.
II 10,11	30	V 181	55 adn. 1.

Tabula argumenti.

Vita.

In oppido Saxoniae Hohenstein natus sum Robertus Ricardus Krumbiegel anno h. s. LXVII. a. d. III. Non. Mai. patre Roberto, matre Ludovica e gente Weberiana oriunda, quos inter vivos esse summopere gaudeo. Fidem profiteor evangelicam.

Hohensteinii rudimentis imbutus anno LXXXI. inter gymnasii Chemnitiensis discipulos receptus sum, cuius postquam sex ordines percurri, vere anni LXXXVII. adeptus sum maturitatis quod dicunt testimonium. Ac per aestatem quidem eius anni Tubingae commoratus interfui scholis quas habuerunt Herzog Kugler Schwabe Sievers Sigwart; autumno vero in hanc litterarum sedem me contuli ubi docentes audivi viros doctissimos Birch-Hirschfeld Brugmann Cichorius Ebert Gardthausen Heinze Lipsius Maurenbrecher Overbeck Ribbeck Richter Wachsmuth Wundt Ed. Zarncke Frid. Zarncke. Praeterea cum in proseminario praeceptoribus usus essem Hansseno Lipsio Ribbeckio, per tria semestria regentibus Lipsio Ribbeckio Wachsmuthio seminarii philologi sodalis ordinarius audivi. Hi etiam ad societates aditum benigne mihi concesserunt: Ribbeckii societati per quinque semestria adscribebar, Wachsmuthii per ter senos menses, Lipsii per annum. Per idem tempus interfui exercitationibus historicis Cichorii, eiusdem seminario historico per anni dimidium. Paedagico autem seminario Richteri etiam nunc adnumeror, item romanensi quod Birch-Hirschfeld moderatur et theodisco quod regit de Bahder.

Hos omnes praeceptores meos grato animo prosequi nunquam desinam, imprimis Cichorium Lipsium Wachsmuthium, quique in hac dissertatione scribenda egregius fautor mihi exstitit, Ribbeckium.

Denique, ut absolvam hanc studiorum enarrationem, lubens semper recordabor quantum fructum ex amicorum in sodalicio philologo consuetudine perceperim.